

СЕБЕТОВ ЖАРКЫНБАЙ

ИСЛАМ УКУГУ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

УДК
ББК
А

Ош мамлекеттик университети
Арашан гуманитардык институту
Дин таануу факультети

Рецензенттер:

Жусупов М.Г. – теология илимдеринин философия доктору (PhD), окутуучу.
Сарбагышов Б.Р. – теология илимдеринин философия доктору (PhD), окутуучу.

Себетов Жаркынбай Базарбаевич

Ислам укугу. Бишкек: 2021. – ____б.

Китепте Исламдагы укук түшүнүгү, укуктун (фыкхтын) илим тармагы катары калыптанышы, Ислам укугундагы далил жана өкүм түшүнүгү жана алардын түрлөрү тууралуу маалымат берилип, күнүмдүк турмуштагы айрым маселелерге тиешелүү нормалар изилденет. Бул китеп окутуучуларга, илимий кызматкерлерге, студенттерге жана жалпы окурмандарга сунушталат.

© Себетов Жаркынбай Базарбаевич, Бишкек 2021

📍 Аламүдүн району, Арашан айылы, Чыңгыш Баатыр көчөсү 36

🌐 www.arashan.edu.kg

✉ arashan.edu.kg@gmail.com

📷 [arashan_edu_kg](https://www.instagram.com/arashan_edu_kg)

📘 [arashan.theology.faculty](https://www.facebook.com/arashan.theology.faculty)

СЕБЕТОВ ЖАРКЫНБАЙ

ИСЛАМ УКУГУ

Бишкек - 2021

МАЗМУНУ

Баш сөз	8
Киришүү	9

БИРИНЧИ БӨЛҮМ: ИСЛАМ УКУГУ ЖАНА ФЫКХ / 11

1.1. ФЫКХТЫН МААНИСИ	13
1.1.1. Сөздүк мааниси	13
1.1.2. Терминологиялык мааниси	13
1.2. ФЫКХ ИЛИМИН ҮЙРӨНҮҮНҮН ПАЙДАЛАРЫ	14
1.3. ФЫКХ ИЛИМИНИН ИЗИЛДӨӨ ОБЪЕКТИСИ ЖАНА МАКСАТЫ	14
1.3.1. Фыкх илиминин изилдөө объектиси	15
1.3.2. Фыкх илиминин максаты	15
1.4. ФЫКХ ИЛИМИНИН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ	16
1.5. ФЫКХ ИЛИМИНИН БӨЛҮМДӨРҮ	16
1.6. ФЫКХ ЖАНА ИСЛАМ УКУГУ	17
Сунушталуучу адабияттардын тизмеси	18
Текшерүү үчүн суроолор:	18
Тест	19

ЭКИНЧИ БӨЛҮМ: ИСЛАМ УКУГУНУН ТАРИХЫ / 21

2.1. МАЗХАПТАРДЫН ПАЙДА БОЛУШУНАН МУРУНКУ УБАКЫТ	23
2.1.1. Пайгамбарыбыздын убагында фыкх илими	23
2.1.2. Хулафаи Рашидин убагында фыкх илими	24
2.1.3. Табиун убагында фыкх илими	24
2.2. МАЗХАПТАРДЫН ПАЙДА БОЛУШУ	26
2.2.1. Мужтахид имамдардын убагында фыкх илими	26
2.2.2. Мазхаптардын пайда болушунун себептери	27
2.2.3. Мазхаптар	28
2.3. МАЗХАПТАР ПАЙДА БОЛГОНДОН КИЙИНКИ УБАКЫТ	31
2.4. МЫЙЗАМДАШТЫРУУ ИШ-АРАКЕТТЕРИ	32
Сунушталуучу адабияттардын тизмеси	33
Текшерүү үчүн суроолор:	33
Тест	34

ҮЧҮНЧҮ БӨЛҮМ: ФЫКХ УСУЛУ ЖАНА ИЖТИХАД / 35

3.1. ФЫКХ УСУЛУ	37
3.1.1. Фыкх усулунун мааниси	37
3.1.2. Фыкх усулунун пайда болушу	37
3.2. ФЫКХ УСУЛУНУН ИЗИЛДӨӨ ОБЪЕКТИСИ ЖАНА МАКСАТЫ	37
3.2.1. Фыкх усулу илиминин изилдөө объектиси	37
3.2.2. Фыкх усулу илиминин максаты	38
3.2.3. Фыкх усулу илиминин пайдалары	38

3.3. ИЖТИХАД	38
3.3.1. Ижтихаддын мааниси.....	38
3.3.2. Куран жана сүннөттө ижтихад	38
3.3.3. Мужтахид болуунун шарттары.....	39
3.4. ТАКЛИД ЖАНА ТААССУБ	40
3.4.1. Таклид жана таассубдун мааниси	40
3.4.2. Мазхап кармануу	41
Сунушталуучу адабияттардын тизмеси	42
Текшерүү үчүн суроолор:	42
Тест	42

ТӨРТҮНЧҮ БӨЛҮМ: ИСЛАМ УКУГУНДА ДАЛИЛДЕР / 43

4.1. ДАЛИЛДЕР ТУУРАЛУУ ЖАЛПЫ МААЛЫМАТ	45
4.2. КУРАН.....	46
4.2.1. Куранда өкүмдөрдүн баяндалышы	46
4.2.2. Өкүмдөрдүн булагы катары Куран.....	47
4.3. СҮННӨТ.....	48
4.3.1. Сүннөттүн түрлөрү.....	48
4.3.2. Өкүмдөрдүн булагы катары сүннөт	49
4.3.3. Милдеттүүлүк жагынан Азирети Пайгамбардын кыймыл-аракеттери.....	50
4.3.4. Сүннөттүн функциясы	51
4.4. ИЖМА.....	51
4.4.5. Ижмага мисалдар.....	53
4.5. КЫЯС	53
4.5.1. Кыястын мааниси	53
4.5.2. Кыястын далил катары кабыл алынышынын себептери	53
4.5.3. Кыястын шарттары жана мисалдары	54
4.5.4. Иллаттын шарттары	55
4.6. КОШУМЧА ДАЛИЛДЕР	56
4.6.1. Истихсан.....	56
4.6.2. Масалиху мурсала	57
4.6.3. Садду зарайи	58
4.6.4. Сахабалардын сөздөрү	58
4.6.5. Үрп-адат	59
4.6.6. Мурунку шарияттар	60
4.6.7. Истисхаб.....	61
Сунушталуучу адабияттардын тизмеси	62
Текшерүү үчүн суроолор:	62
Тест	62

БЕШИНЧИ БӨЛҮМ: МУКАЛЛАФ / 63

5.1. МУКАЛЛАФ	65
5.1.1. Мукаллафтын мааниси.....	65
5.1.2. Мукаллафтын шарттары	65
5.2. МУКАЛЛАФТЫН ИШТЕРИ	65
5.2.1. Парз.....	66
5.2.2. Важиб	66
5.2.3. Сүннөт	67

5.2.4. Мубах.....	67
5.2.5. Макрух.....	68
5.2.6. Арам.....	68
5.3. АХЛИЯТ	69
5.3.1. Мааниси.....	69
5.3.2. Түрлөрү.....	69
5.3.3. Ахлияттын чектелиши	70
5.4. АЗИМАТ ЖАНА РУХСАТ	70
5.4.1. Азимат	70
5.4.2. Рухсат.....	71
Сунушталуучу адабияттардын тизмеси	72
Текшерүү үчүн суроолор:	72
Тест	72

АЛТЫНЧЫ БӨЛҮМ: ҮЙ-БҮЛӨ / 73

6.1. ҮЙ-БҮЛӨНҮН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ.....	75
6.2. НИКЕДЕН МУРУНКУ БАЙЛАНЫШТАР.....	76
6.3. ҮЙЛӨНҮҮ ТОСКООЛДУКТАРЫ.....	77
6.3.1. Үйлөнүү тоскоолдугунун түрлөрү	77
6.4. НИКЕНИН ТҮРЛӨРҮ.....	80
6.4.1. Сахих нике	80
6.4.2. Жараксыз нике	80
6.5. НИКЕНИН КЫЙЫЛЫШЫ	81
6.6. КАЛЫҢ (МАХР)	82
6.6.1. Мааниси.....	82
6.6.2. Махрдын өлчөмү	82
6.6.3. Махрдын түрлөрү	82
6.7. НАФАКА.....	83
6.8. УКУК жана МИЛДЕТТЕР	84
6.8.1. Аял-эркектин акылары.....	84
6.9. АЖЫРАШУУ.....	86
6.10. АЖЫРАШУУНУН ТҮРЛӨРҮ.....	86
6.10.1. Сүннөткө ылайык болгон жана болбогон ажырашуу	86
6.10.2. Жаңыдан нике кыйбай кайра жашоого уруксат берген жана бербеген ажырашуулар	87
6.10.3. Сот чечими менен ажырашуу (Тафрик)	88
6.10.4. Мухаалаа	88
6.10.5. Ийлаа	88
6.11. ИДДА	89
6.11.1. Мааниси.....	89
6.11.2. Түрлөрү.....	89
6.11.3. Иддага байланыштуу өкүмдөр	90
6.12. ХИДААНА	90
Сунушталуучу адабияттардын тизмеси	91
Текшерүү үчүн суроолор:	91
Тест	92

ЖЕТИНЧИ БӨЛҮМ: МУРАС УКУГУ / 93

7.1. МУРАС УКУГУ	95
7.1.1. Мааниси.....	95
7.1.2. Далилдери	95
7.2. МУРАСТЫН ШАРТТАРЫ	95
7.2.1. Мурастын рукундары.....	95
7.2.2. Мураскер болуунун себептери.....	96
7.2.3. Мурастын шарттары.....	96
7.3. МУРАС	96
7.3.1. Мурастагы акылар.....	97
7.4. МУРАСКЕРЛЕР	97
7.4.1. Мураскерлердин даражалары.....	98
7.4.2. Кырк абал.....	98
7.4.3. Мисалдар.....	100
Сунушталуучу адабияттардын тизмеси.....	102
Текшерүү үчүн суроолор:	102
Тест	103

СЕГИЗИНЧИ БӨЛҮМ: СООДА-САТЫК / 105

8.1. ИСЛАМ ДИНИНДЕ КИРЕШЕ ТАБУУ	107
8.1.1. Киреше табуу.....	107
8.1.2. Соода-сатык	108
8.2. КИРЕШЕ ТАБУУДА ЭСКЕ АЛЫНУУЧУ ЖАГДАЙЛАР	108
8.2.1. Адал жол менен киреше табуу	108
8.2.2. Ырыскы берген Алла Таала экенин унутпоо	109
8.2.3. Ибадаттарды таштабоо	109
8.2.4. Кесипти туура тандоо	109
8.3. КИРЕШЕ ТАБУУДАЖАНА СООДАДА ТЫНОУ САЛЫНГАН ЖАГДАЙЛАР.....	110
8.3.1. Арам жол менен киреше табуу.....	110
8.3.2. Сүткордук.....	111
8.3.3. Товардын кемчилигин жашыруу.....	112
8.3.4. Соодада алдоо	113
8.3.5. Ихтикар.....	113
8.3.6. Таразадан алдоо	114
Сунушталуучу адабияттардын тизмеси.....	115
Текшерүү үчүн суроолор:	115
Тест	116

ТОГУЗУНЧУ БӨЛҮМ: КЫЛМЫШ ЖАНА ЖАЗАЛАР / 117

9.1. КЫЛМЫШ ЖАНА ЖАЗА	119
9.2. ХАД КЫЛМЫШТАРЫ ЖАНА ЖАЗАЛАРЫ.....	119
9.3. КЫСАС КЫЛМЫШТАРЫ ЖАНА ЖАЗАЛАРЫ	122
9.4. ТАЗИР КЫЛМЫШТАРЫ ЖАНА ЖАЗАЛАРЫ	124
Сунушталуучу адабияттардын тизмеси.....	125
Текшерүү үчүн суроолор:	125
Тест	126
Колдонулган адабияттар	127
Тесттердин туура жооптору.....	128

БАШ СӨЗ

Бул китепте Исламдагы укук түшүнүгү, укуктун (фыкхтын) илим тармагы катары калыптанышы, Ислам укугундагы далил жана өкүм түшүнүгү жана алардын түрлөрү тууралуу маалымат берилип, күнүмдүк турмуштагы айрым маселелерге тиешелүү нормалар изилденген жана **“Ислам укугу”** дисциплинасы боюнча жумушчу программага ылайык материалдар камтылган.

Алгач **“Ислам укугу”** дисциплинасына киришүү жөнүндө сөз болуп, мында аталган дисциплинанын маани-маңызы, аны окутуунун максаттары жана окутуудан күтүлүүчү натыйжалары тууралуу маалымат берилди.

Дисциплинага тиешелүү темалар негизги тогуз бөлүмгө ажыратылып, изилденди.

Биринчи бөлүмдө Ислам укугу жана фыкх терминдеринин маани-маңызы, өзгөчөлүктөрү жана бөлүмдөрү;

Экинчи бөлүмдө Ислам укугунун тарыхы, илим тармагы катары калыптанышы;

Үчүнчү бөлүмдө фыкх усулу, ижтихад жана аларга тиешелүү терминдер;

Төртүнчү бөлүмдө Ислам укугундагы далил түшүнүгү жана анын түрлөрү;

Бешинчи бөлүмдө диний өкүмдөрдү аткарууга милдеттүү болуунун (мукаллаф) шарттары;

Алтынчы бөлүмдө үй-бүлө жана ага тиешелүү нормалар;

Жетинчи бөлүмдө мурас жана ага тиешелүү нормалар;

Сегизинчи бөлүмдө соода-сатык жана ага тиешелүү нормалар;

Тогузунчу бөлүмдө Ислам укугунда кылмыш-жаза түшүнүгү жана ага тиешелүү нормалар изилденди. Ар бир бөлүмдүн аягында сунушталуучу адабияттардын тизмелери, текшерүү үчүн суроолор жана тесттер берилди.

Бул эмгекти жазууда кесиптик орто окуу жайларынын студенттеринин жаш өзгөчөлүктөрү жана билим деңгээли эске алынганын да айта кетүү керек. Ошондуктан зарыл болмоюнча дээрлик бардык темаларда негизги маалыматтарга гана орун берилди.

Себетов Жаркынбай Базарбаевич
Арашан, 2021-ж.

КИРИШҮҮ

1. Ислам укугу дисциплинасы

Ислам илимдеринин адамдын жеке жана коомдук жашоосун жөнгө салган эрежелер жыйындысын камтыган тармагы **“фыкх илими”** деп аталат. Ибадаттардан тартып диний жоопкерчилик-милдеттерге тиешелүү негиздер жана коомдук жашоону тескеген нормалар бул илимде каралат. Ошондуктан фыкхты адамдын жеке өзү, Жаратуучусу, табият жана коомдогу башка адамдар менен болгон мамиле, карым катнашы тууралуу илим деп атоого да мүмкүн.

“Фыкх” менен **“Ислам укугу”** мааниси жагынан бири-бирине жакын терминдер болуп эсептелет. Ошондуктан кээде бири-биринин ордуна да колдонулганын көрүүгө болот. Бирок, бул терминдердин ортосунда айрым айырмачылыктар да бар.

Фыкх илими негизги үч теманы изилдейт. Алар:

1. **Ибадаттар** – Адам менен Жаратуучунун ортосундагы мамилелер;
2. **Муамалат** – Адамдардын ортосундагы социалдык-экономикалык мамилелер;
3. **Укубат** – Динде кылмыш катары эсептелген жоруктар жана буларга бериле турган жазалар.

Демек, фыкх мына ушул үч теманы толук камтыган жана буларды изилдеген илим болуп эсептелет.

Ал эми Ислам укугун фыкх илиминин бир бөлүгү катары кароого болот. Себеби, **Ислам укугу фыкх илиминдеги ибадаттардан жана адал-арамдардан тышкаркы маселелер менен алектенип, муамалат менен укубат маселелерин изилдейт.**

Ислам илимдеринин башка тармактары сыяктуу эле фыкх илиминин (Ислам укугунун) пайдубалы да Азирети Мухаммеддин (саллаллаху алейхи ва саллам) пайгамбарлыгы убагында түптөлгөн. Жыйырма үч жылга жакын убакытты камтыган бул мезгил фыкх илиминин негизги өзөгүн түзөт жана кийинки убактардагы фыкх илимине байланыштуу бардык илимий иш-аракеттердин негизги булагы болуп эсептелет. Ал эми сахаба жана табиун доорунда болсо фыкх илим катары негизделе баштап, бул илимге тиешелүү маселелер боюнча ар түрдүү көз караш жана пикирлер пайда болгон жана ар тарапка жайыла баштаган. Муну улай келген убакытта аалымдардын жигердүү илимий иш-аракеттеринин натыйжасында фыкх илими бышып жетилген.

Ошону менен бирге Куран жана сүннөттөгү фыкх маселелерине тиешелүү тексттерди чечмелөө, булардан өкүм чыгарууда колдонулган усул жана ыкмалардагы айырмачылыктардан жана башка айрым себептерден улам фыкх мектептери (мазхаптар) пайда боло баштаган. Фыкх илимине тиешелүү маалыматтардын, китептердин жазыла башташы мына ушул мазхаптар пайда боло баштаган учурга туура келет. Ошондуктан бул учурду фыкхтын илим катары калыптануу убагы деп атоого да болот.

Андан кийинки учурларда илимий иш-аракеттер негизинен белгилүү бир мазхаптын ичинде гана жүргүзүлгөн. Бул убактарда жашап өткөн аалымдар диний маселелерде мазхап

имамдарын ээрчүү жетиштүү экенин айтышып, маселелерди белгилүү бир мазхапта белгиленген ыкма-усулдардын негизинде изилдешкен.

Агрардык өндүрүштөн индустрияга өтүү процессин чагылдырган өндүрүштүк күчтөрдүн өнүгүшүндөгү секирик болуп эсептелген **өнөр жай төңкөрүшү** (1750-1850-жж.) фыхх илимине да таасирин тийгизген. Бул төңкөрүштүн натыйжасында пайда болгон жаңыча жашоо шарттары фыхх илиминде да жанданууну, жаңы жашоо шарттарына ыңгайлашууну талап кылган.

Фыхх илиминин **Ислам укугу** деп атала башташы мына ушул учурларга туш келет. Алгач батыштык илимпоздор тарабынан колдонула баштаган бул термин убакыттын өтүшү менен мусулман илим чөйрөсүндө да өз ордун тапкан.

2. “Ислам укугу” дисциплинасынын максаты

“Ислам укугу” дисциплинасы өзүнө төмөнкүлөрдү максат кылат:

- Студенттерди Ислам укугуна тиешелүү негизги терминдер менен тааныштыруу;
- Студенттерге Ислам укугунун илим катары калыптануу тарыхы, негизги өзгөчөлүктөрү тууралуу маалымат берүү;
- Студенттерди Ислам укугундагы социалдык-экономикалык мамилелерге тиешелүү айрым нормалар менен тааныштыруу;

3. “Ислам укугу” дисциплинасынын окутуу натыйжалары

“Ислам укугу” дисциплинасын өздөштүрүүдө студенттер төмөнкү окутуу натыйжаларына жетишет:

- Ислам укугунун негизги терминдерин, өзгөчөлүктөрүн **билет жана түшүнөт**;
- Ислам укугундагы нормалардын пайда болушун баштапкы деңгээлде талдоо **жөндөмүнө ээ болот**.
- Ислам укугунун пайда болушу, өнүгүшү, анын ичинде укуктук мектептердин/ мазхаптардын калыптанышы жөнүндө жалпы **маалыматка ээ болот**.

БИРИНЧИ БӨЛҮМ

ИСЛАМ УКУГУ ЖАНА ФЫКХ

БӨЛҮМДҮН ТЕМАЛАРЫ

- **ФЫКХТЫН МААНИСИ**
- **ФЫКХ ИЛИМИН ҮЙРӨНҮҮНҮН ПАЙДАЛАРЫ**
- **ФЫКХ ИЛИМИНИН ИЗИЛДӨӨ ОБЪЕКТИСИ
ЖАНА МАКСАТЫ**
- **ФЫКХ ИЛИМИНИН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ**
- **ФЫКХ ИЛИМИНИН БӨЛҮМДӨРҮ**
- **ФЫКХ ЖАНА ИСЛАМ УКУГУ**

1.1. ФЫКХТЫН МААНИСИ

1.1.1. Сөздүк мааниси

Фыхх (الفقه) – билүү, айтылган сөздү терең түшүнүү деген маанилерди билдирет.

Мына ушундай маанилери менен Куранда жана хадистерде көптөгөн жерде колдонулган.

Мисалы:

وَاحْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسَانِي يَفْقَهُوا قَوْلِي

“Алар менин сөзүмдү түшүнүүлөрү үчүн тилимдин түйүнүн чеч”.¹

مَنْ يُرِدِ اللَّهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِي الدِّينِ

“Алла Таала кимге жакшылык кааласа, ага динде терең түшүнүк берет”.²

1.1.2. Терминологиялык мааниси

Термин катары фыхх деген сөзгө “диний өкүмдөрдү далилдери менен билүү” деп кыскача аныктама берүүгө мүмкүн.

Ал эми төмөндө бул терминге берилген үч аныктаманы айта кетебиз:

1. Имам Азам Абу Ханифанын аныктамасы:

الْفَقْهُ مَعْرِفَةُ النَّفْسِ مَا لَهَا وَ مَا عَلَيْهَا عَمَلًا

“Адам баласынын өзүнө пайдалуу жана зыяндуу нерселерди билүүсү фыхх деп аталат”.³

2. Имам Шаафийдин аныктамасы:

الْفَقْهُ الْعِلْمُ بِالْأَحْكَامِ الشَّرْعِيَّةِ الْعَمَلِيَّةِ الْمُكْتَسَبُ مِنْ أدْلَتِهَا التَّفْصِيلِيَّةِ

“Тафсилий далилдерден чыгарылган шарий-амалий өкүмдөрдү билүү фыхх деп аталат”.⁴

3. “Мажалла” аттуу китепте берилген аныктама:

الْفَقْهُ عِلْمٌ بِالمَسَائِلِ الشَّرْعِيَّةِ الْعَمَلِيَّةِ

“Шарий-амалий маселелерди билүү фыхх деп аталат”.⁵

1. Таха сүрөсү, 27-28-аят.
2. Муслим, Имара, 175.
3. Садрушшариа. ат-Тавзих фи галли гаваамизит-Танких. Т. 1. 19-6.
4. Хатиб ал-Багдадий. ал-Факих вал-мутафакких. Т. 1. 45-6.
5. Мажаллатул-ахкамул-адлийа. 1-берене.

1.2. ФЫКХ ИЛИМИН ҮЙРӨНҮҮНҮН ПАЙДАЛАРЫ

Фыкх диндеги аткарылышы жана аткарылбашы керек болгон жүрүм-турум нормаларын үйрөткөн илим.

Ошондуктан фыкх илими мусулмандын жүрүм-туруму жана күнүмдүк жашоосу менен тикеден алектенгени үчүн Ислам илимдеринин ичинде жогорку орунду ээлейт.

Пайгамбарыбыз маселелерге тиешелүү диний өкүмдөрдү изилдеп, жакшы үйрөнүүнү сунуштап мындай деген:

“Бир ишти жетектөөдөн мурун фыкхты үйрөнгүлө (диний өкүмдөрдү жакшылап үйрөнүп алгыла)”.⁶

Мусулман адам күнүмдүк жашоосуна жана аткарган ишине тиешелүү фыкх өкүмдөрүнөн кабардар болушу керек. Бул тууралуу Азирети Али фыкх илимин соода-сатыкка байланыштырып мындай дейт:

*Азирети Пайгамбарыбыз:
“Алла Таала кимге жакшылык кааласа,
ага динде терең түшүнүк берет” деп
айткан. Бул хадис фыкх илимин окуунун
канчалык маанилүү жана пайдалуу
экенин көрсөтүп турат.*

“Фыкхты (өкүмдөрдү) билбей туруп соода кылган адам сүткордукка түшүп калат”.

1.3. ФЫКХ ИЛИМИНИН ИЗИЛДӨӨ ОБЪЕКТИСИ ЖАНА МАКСАТЫ

6. Бухарий, Илим, 15.

1.3.1. Фыхх илиминин изилдөө объектиси

Фыхх илими мукаллафтын (диндеги буйрук жана тыюуларга жооптуу болгон киши) кыймыл-аракеттерин изилдейт. Ошондуктан бул илимдин темалары төмөнкүлөр болуп эсептелет:

1. Адам баласынын Жаратуучу менен болгон мамилеси:

Ибадаттарга тиешелүү өкүмдөр. Куранда булар менен байланыштуу жүз кыркка жакын аят бар.

- Тазалык: Даарат, гусул, таяммум.
- Дене менен байланыштуу ибадаттар: Намаз, орозо, итикаф.
- Мал-мүлк менен байланыштуу ибадаттар: Зекет, битир садага.
- Дене жана мал-мүлк менен байланыштуу ибадаттар: Ажылык, умра, курмандык.
- Каффаараттар: Орозо каффаараты, зыхар каффаараты, касам каффаараты.
- Назир жана касам: Назир, касамдын түрлөрү.

2. Адамдардын ортосундагы мамилелер:

Коомдук жашоо менен байланыштуу өкүмдөр. Куранда буларга тиешелүү жүз жетимиш бешке жакын аят бар.

- Үй-бүлөгө тиешелүү өкүмдөр: Кудалашуу, эмчектеш туугандык, нике, калың, нафака, талак, идда ж.б.

- Мурас жана осуят менен байланыштуу өкүмдөр:
- Финансы менен байланыштуу өкүмдөр: Соода-сатык, ижара, кепилдик, ипотека ж.б.
- Сот ишин жүргүзүү: Сот, соттоо, күбө ж.б.
- Эл аралык мамилелер: Согуш, тынчтык ж.б.

3. Кылмыш жана жазалар:

Куранда буларга тиешелүү элүүгө жакын аят бар.

- Адам өмүрүнө жана ден соолугуна зыян келтирүү: Кысас, дийат ж.б.
- Хад жазалары: Урулук, зинаа, зинаа жалаасы, ичимдик ичүү, динден чыгуунун жазалары.

1.3.2. Фыхх илиминин максаты

Фыхх илиминин максаты катары төмөнкүлөрдү айтууга болот:

- Мусулмандын жүрүм-туруму жана күнүмдүк жашоосуна тиешелүү маселелердин диний өкүмдөрүн далилдери менен үйрөтүү.
- Мусулмандын аткарышы керек болгон милдеттерин үйрөтүү.
- Мусулмандын жогоруда айтылгандар боюнча маалымат алуусун камсыздап, бул дүйнөдө жана акыретте бактылуу болушуна шарт түзүү.

1.4. ФЫКХ ИЛИМИНИН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

1. Фыкх илими вахийге таянат:

Фыкх илиминин негизги булактары Куран менен сүннөт болуп эсептелет. Ал эми Куран менен сүннөт диндин негиздери болуп саналат.

2. Фыкх өкүмдөрү жашоонун бардык катмарын камтыйт:

Адамдын өзүнүн, үй-бүлөсүнүн, тууган-уругунун, коомдун жана Жаратуучусунун алдындагы милдеттери бар. Мына ушул милдеттерди фыкх илими үйрөтөт. Ошондой эле фыкх илими эл аралык мамилелер менен байланыштуу өкүмдөрдү да камтыйт.

3. Фыкх илиминин адеп-ахлак менен тыгыз байланышы бар:

Фыкх өкүмдөрүнүн баары адеп-ахлак эрежелерине төп келет. Фыкх илими адилеттүүлүк, чынчылдык, адам укугуна урмат көрсөтүү сыяктуу жүрүм-турумдарды колдоп,

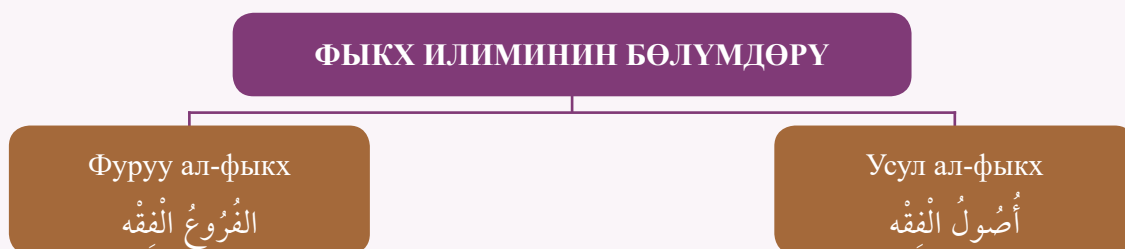
4. Жеке адамдын да, коомдун да кызыкчылыгын эске алат:

Фыкх илими инсан катары ар бир адамдын жеке кызыкчылыгы жана пайдасы менен бирге коомдун жалпы кызыкчылыгын жана пайдасын эске алат. Коомго зыян тийгизбеген учурларда инсандын эркиндиктерин жана укугун чектебейт.

5. Фыкх өкүмдөрү колдонууга дайыма ылайыктуу:

Фыкх илиминде пайда болгон маселе жана суроолорго өкүм жана жооп табуу үчүн мужтахид аалымдарга укук берилген. Мына ошондон улам фыкх илиминде бардык учурларда жана шарттарда иш жүзүнө ашырууга мүмкүн болгон өкүмдөрдү табууга болот.

1.5. ФЫКХ ИЛИМИНИН БӨЛҮМДӨРҮ

Фыкх илими негизги эки бөлүмдөн турат:

1. Фуруу (الْفُرُوعُ الْفِقْه):

Фыкх илиминин Ислам дининдеги даарат, намаз, орозо, зекет, ажылык, курмандык, нике, талак сыяктуу иш жүзүндө колдонулган өкүмдөрдү далилдери менен түшүндүргөн бөлүмү фуруу (الْفُرُوعُ الْفِقْه) деп аталат.

2. Усул (أُصُولُ الْفِقْه):

Фыкх илиминин фурууга тиешелүү өкүмдөрдү чыгаруунун ыкмаларын, эрежелерин түшүндүргөн бөлүмү усул (أُصُولُ الْفِقْه) деп аталат.

1.6. ФЫКХ ЖАНА ИСЛАМ УКУГУ

Фыкх менен Ислам укугу мааниси жагынан бири-бирине жакын терминдер болуп эсептелип, кээде бири-биринин ордуна да колдонулуп келет. Бирок бул терминдердин ортосунда айрым айырмачылыктар да бар.

Жогоруда да айтылып өткөндөй, фыкх илими негизги үч теманы изилдейт. Алар:

1. Адам менен Жаратуучунун ортосундагы мамилелер болуп эсептелген **ибадаттар**,
2. Адамдардын ортосундагы мамилелер болуп эсептелген **муамалат**,
3. Динде кылмыш катары эсептелген жоруктар жана буларга бериле турган жазалар болуп эсептелген **укубат** болуп эсептелет.

Демек, фыкх мына ушул үч теманы толук камтыган жана буларды изилдеген илим болуп эсептелет.

Ал эми Ислам укугун фыкх илиминин бир бөлүгү катары кароого болот. Себеби Ислам укугу фыкх илиминдеги ибадаттардан жана адал-арамдардан тышкаркы маселелер менен алектенип, муамалат менен укубат маселелерин изилдейт.

СУНУШТАЛУУЧУ АДАБИЯТТАРДЫН ТИЗМЕСИ

1. Мехмет Эрдем, Саффет Көсе. Ислам укугуна киришүү. – Бишкек: 2018. – 317 б.
2. Mehmet Erdoğan. Fıkıh İlmine Giriş. İstanbul: Dem Yayınları, 2009. 262 s.
3. Hasan Serhat Yeter. Fıkıh (Hanefi Mezhebine Göre). – İstanbul: Erkam Yayınları, 2015. – 360 б.
4. Kemal Yıldız. İbadet ve Hayat. – İstanbul: Semerkand, 2012. – 440 б.
5. Хадистердин негизинде Ислам 1: Хадистердин хадистер менен чечмелениши / которгон: А. Калбердиев, А. Ташболотов. – Бишкек: 2018. – 503-520-бб.
6. Кытайбек Утуров, Эрмек Бектуров. Мусульманское право.– Бишкек: Из Басма, 2010. – 140 с
7. Сюкияйнен А.Р. Исламское право: понятие, соотношение с шариатом и фикхом.
8. Сюкияйнен А.Р. Основы теории исламского права (учебное пособие). Москва: 2015. – 170 с.
9. Рахманов А.Р., Рузиев Р.Ж., Рахманов А.Р. Исламское право. Учебник. – Уфа: 2010. – 284 с.

ТЕКШЕРҮҮҮҮЧҮН СУРООЛОР:

- Фыхх деген терминди Куран жана хадистердеги маанилерин эске алуу менен түшүндүрүп бергиле.
- Имам Шаафий фыхх илимине аныктама берүүдө эмнеге басым жасаган?
- Фыхх илиминин изилдөө объектиси катары “муамалат” деген терминди мисалдар менен түшүндүрүп бергиле?
- Фыхх илиминин адеп-ахлак менен кандай байланышы бар?
- Фыхх илиминин бөлүмдөрү катары фуруу менен усулдун айырмачылыктарын түшүндүрүп бергиле.
- Фыхх менен Ислам укугунун кандай айырмачылыктары бар?

ТЕСТ

1. Төмөндөгүлөрдүн кайсынысы фыкх деген сөздүн мааниси болуп эсептелет?
А) Түшүнүү
Б) Сезүү
В) Окуу
Г) Угуу
2. الْفَقْهُ مَعْرِفَةُ النَّفْسِ مَا لَهَا وَ مَا عَلَيْهَا عَمَلًا
“Адам баласынын өзүнө пайдалуу жана зыяндуу нерселерди билүүсү фыкх деп аталат” деп ким айткан?
А) Имам Шаафий
Б) Имам Малик
В) Ахмад б. Ханбал
Г) Имам Азам Абу Ханифа
3. Төмөндөгүлөрдүн кайсынысы фыкх илиминин изилдөө объектиси болуп эсептелбейт?
А) Адеп-ахлак
Б) Ибадаттар
В) Муамалат
Г) Кылмыш жана жазалар
4. “Фыкхты (өкүмдөрдү) билбей туруп соода кылган адам сүткордукка түшүп калат” деп кайсы сахаба айткан?
А) Абу Бакир
Б) Умар
В) Усман
Г) Али
5. Динде кылмыш катары эсептелген жоруктар жана буларга бериле турган жазалар фыкх илиминин кайсы бөлүмүндө изилденет?
А) Ибадаттар
Б) Муамалат
В) Укубат
Г) Рухсат

ЭКИНЧИ БӨЛҮМ

ИСЛАМ УКУГУНУН ТАРЫХЫ

БӨЛҮМДҮН ТЕМАЛАРЫ

- **МАЗХАПТАРДЫН ПАЙДА БОЛУШУНАН
МУРУНКУ УБАКЫТ**
- **МАЗХАПТАРДЫН ПАЙДА БОЛУШУ**
- **МАЗХАПТАР ПАЙДА БОЛГОНДОН КИЙИНКИ
УБАКЫТ**
- **МЫЙЗАМДАШТЫРУУ ИШ-АРАКЕТТЕРИ**

2.1. МАЗХАПТАРДЫН ПАЙДА БОЛУШУНАН МУРУНКУ УБАКЫТ

2.1.1. Пайгамбарыбыздын убагында фыкх илими

Азирети Мухаммеддин (саллаллаху алейхи ва саллам) пайгамбар болушу менен башталып, дүйнөдөн өтүшүнө чейинки убакытты камтыган учур фыкх илиминин негизги пайдубалы түптөлгөн убакыт болуп эсептелет. Айрыкча Азирети Пайгамбардын Мединада жашаган учурунун фыкх илиминин түптөлүшүндө өзгөчө орду бар.

Азирети Пайгамбардын убагындагы фыкх илиминин төмөндөгүдөй өзгөчөлүктөрү бар:

1. Фыкх өкүмдөрү вахий менен белгиленген:

Куран аяттарынын көбү сахабалардын Азирети Пайгамбардан сураган суроолоруна жооп иретинде жана болуп өткөн окуялардын өкүмү туурасында түшүп турган. Мисалы, айрым аяттарда *“Сенден сурашат”*, *“Сенден фатва сурашат”* деген сөздөрдү кездештирүү мүмкүн. Ал эми аят түшпөгөн учурларда болсо, ар кандай маселелерге Азирети Пайгамбар өзү жооп берген. Мына ошентип диндин экинчи негизги булагы болгон Сүннөт пайда болгон.

2. Фыкх өкүмдөрү этап-этабы менен белгиленген:

Фыкх илиминде бул *“тадриж ыкмасы”* деп аталат. Диний өкүмдөр Азирети Мухаммед пайгамбар болгондон баштап, көзү өткөнгө чейинки жыйырма үч жылдык убакытта мезгил-мезгили менен белгиленип турган. Бул ыкманын натыйжасында диний өкүмдөрдү үйрөнүү, практикалоо оңой болгон жана коомдо адат болуп калган жаман иштерге да акырындап тыюу салынган. Мисалы, мас кылуучу ичимдиктерге тыюу салуу үч этапта ишке ашкан:

1. Бакара сүрөсүнүн 19-аяты,
2. Ниса сүрөсүнүн 43-аяты,
3. Маида сүрөсүнүн 90-91-аяттары.

3. Насх (النسخ):

Кандайдыр бир шарият өкүмүн кийинчерээк келген шарий далил менен жокко чыгаруу **насх** деп аталат. Куран аяттары өзүнөн мурунку шарияттарды насх кылган, башкача айтканда алардын өкүмүн жокко чыгарган. Исламдын алгачкы жылдарында мусулмандар Акса мечитине жүз буруп намаз окушкан. Бакара сүрөсүнүн 149-150-аяттары бул өкүмдү жокко чыгарып, кыбыла Кааба тарап болуп өзгөргөн. Азирети Пайгамбар (саллаллаху алейхи ва саллам) алгачкы жылдары мазарларды зыярат кылууга тыюу салган. Адамдар Ислам дининен мурунку туура эмес адаттарын таштап, мусулманчылык бекем орной баштагандан кийин бул тыюусун жокко чыгарып, мазарларды зыярат кылууга уруксат берген.

4. Кеңешүү:

Азирети Пайгамбар вахий келбеген маселелер туурасында сахабалар менен кеңешип, алардын маалыматына жана тажрыйбасына таянып өкүм берген учурлар да болгон.

5. Ихтилафтын жок болушу:

Кандайдыр бир маселеде бир пикирге келишпестик **ихтилаф** деп аталат. Пайгамбарыбыздын (саллаллаху алейхи ва саллам) убагында фыхх өкүмдөрүндө ихтилаф болгон эмес.

2.1.2. Хулафаи Рашидин убагында фыхх илими

11/632-жылы Абу Бакирдин халифа болушу менен башталган “Хулафаи Рашидин” доору Алинин 40/661-жылы шейит болушу менен аяктайт. Бул убакытта фыхх өкүмдөрү менен байланыштуу аят жана хадистер сахабалар тарабынан тафсирленип, түшүндүрмө берилген.

Хулафаи Рашидин убагында фыхх илиминин төмөндөгүдөй өзгөчөлүктөрү бар:

1. Жаңы ижтихаддардын пайда болушу:

Азирети Пайгамбардын бул дүйнөдөн кайтышы менен вахий да токтогон. Бирок жашоо улана бергендиктен күн сайын жаңы маселелер пайда болуп турган. Ислам дини мусулман адамдын жашоосунун бардык катмарын камтыган үчүн жаңы пайда болгон маселелердин да диний өкүмүн табуу керек болгон. Куран жана Сүннөттөгү өкүмдөрдүн чектүү, ал эми күнүмдүк турмуштагы маселелердин чексиз болушу, мына ошол эки негизги булакка таянуу менен өкүм чыгарууга түрткү болгон.

ЭСКЕ САКТАЙБЫЗ

Хулафаи Рашидин убагында айрым сахабар берген фатвалары менен белгилүү болгон.

Умар б. Хаттаб, Абдуллах б. Масуд, Абдуллах б. Аббас, Абдуллах б. Умар, Зайд б. Сабит жана Айша ал-фукахаус-саба – الفقهاء السبعة (жети фыххчы) деп аталып, ар биринин берген фатвалары өзүнчө бир чоң китепти ээлейт.

2. Бар болгон маселелер менен алектенүү:

Сахабалар ошол мезгилде бар болгон окуялардын жана маселелердин гана өкүмүн изилдөө менен алектенишкен. Келечекте пайда болушу мүмкүн болгон маселелерди изилдөө үчүн убакыт коротушкан эмес.

3. Кеңешүү:

Бул учурда коомдук маселелерди чечүүдө Куранда да белгиленип кеткендей кеңешүү (шуура же истишара) ыкмасы колдонулган. Мына ошентип ижма пайда болгон.

2.1.3. Табиун убагында фыхх илими

Сахабаларды көргөн мусулмандар **табиун** деп аталат. Фыхх илиминде табиун убагы Хулафаи Рашидин доорунун аякташы менен башталып, 120/738-жылга чейин уланат.

Табиун убагында деле сахабалардын ыкмасы колдонулган. Себеби табиун аалымдары фыхх илимин сахабалардан үйрөнгөн. Ошондуктан алар деле өкүм издөөдө алгач Куран менен Сүннөттү карашкан, буларда жок болгон учурда ижтихад кылышкан.

Куфада Алкама, Масрук, Казы Шуреих, Ибрахим ан-Нахайй, Хаммад б. Абу Сулайман, Ибн Абу Лейла; Мадинада Саид ал-Мусаййаб, Касым б. Мухаммед, Нафий, Рабиатур-рей; Меккеде Мужахид, Икрима, Ата б. Абу Рабах бул убактагы эң белгилүү аалымдар болушкан.

Табиун убагында фыкх илиминин төмөндөгүдөй өзгөчөлүктөрү бар:

1. Фыкх маселелери көбөйгөн жана бул маселелер боюнча ихтилаф да көбөйгөн.
2. Фыкх илимин окутуу жана үйрөнүү күч алган. Мечиттерде фыкх сабактары окутула баштап, атайын илим тайпалары пайда болгон.
3. Эл арасында жалган жана зайыф хадистердин кеңири тарашынан улам хадис риваят кылууга өзгөчө маани берилген.
4. Рей жана хадис мектептери пайда болгон. Бул мектептердин айырмачылыктары катары төмөндөгүлөрдү айтууга болот:

Рей мектеби (Куфа мектеби):

Куфа шаары Азирети Алинин халифалыгы убагында мамлекеттин борбору болгон. Абдуллах б. Масуд (р.а), Абу Муса ал-Ашарий (р.а), Саад б. Абу Ваккас (р.а), Хузайфа б. Абу Йаман (р.а), Аммар б. Йасир (р.а), Салман ал-Фарисий (р.а) сыяктуу белгилүү сахабалар мына ушул шаарда жашап, мечиттерде сабак окутушкан. Азирети Умардын илимин Куфада жайылткан деп эсептелген Абдуллах б. Масуд Алкама, Ибрахим ан-Нахайй, Хаммад б. Абу Сулайман сыяктуу белгилүү табиун аалымдардын чыгышына таасир тийгизген. Имам Аазам Абу Ханифа да мына ушул мектептен илим алып, таанылган.

Куфа шаарында Мекке жана Медина шаарларына караганда калктын маданияты, үрп-адаты, жашоо шарттары да ар башка болгон. Мына ошондон улам күнүмдүк жашоого тиешелүү диний маселелердин да саны көп болуп, буларга жооп табуу үчүн ижтихад кылуу зарылчылыгы да келип чыккан.

Мусулманчылыкты жаңы кабыл алгандардын да саны көп болгон, калк арасында жалган хадистер да кеңири тараган. Мына ушул себептер да бул жердеги факихтердин илимий иштерин күчтөндүрүүсүнө таасирин тийгизген.

Куфадагы аалымдар Куран жана хадистерди чечмелөөдө жана фыкх маселелерине тиешелүү өкүмдөрдү табууда негизги диний булактар менен бирге **“рей”** деп аталган илимий ой-жүгүртүү жараянына басым жасашкан.

Хадис мектеби (Хижаз мектеби/Медина мектеби):

Диний билими жогору сахабалардын көпчүлүгү Мекке жана Медина шаарларында жашашып, бул шаарларда илимий иш-аракеттерди жүргүзүшкөн. Абдуллах б. Аббас, Абдуллах б. Умардын фатвалары, бул мектептин түптөлүшүндө таасирдүү болгон. Зухрий, Нафий, Рабиатур-рей сыяктуу табиун аалымдарынан сабак алган Имам Малик, Имам Шаафий, Ахмед б. Ханбал бул мектептин көрүнүктүү өкүлдөрү болуп эсептелет.

Хадис мектебинин эң негизги өзгөчөлүгү **“асар”** болуп эсептелет. Азирети Пайгамбардын хадистери менен сахаба жана табиун фатвалары асар деп аталат.

Мадинада негизинен калктын маданияты, үрп-адаты, жашоо шарты бирдей болгондуктан **“рей”** менен өкүм чыгаруу зарылчылыгы болгон эмес.

2.2. МАЗХАПТАРДЫН ПАЙДА БОЛУШУ

2.2.1. Мужтахид имамдардын убагында фыкх илими

120/738-жылдан 350/960-жылга чейинки убакытты ичине камтыган бул учурда фыкх маселелери жана өкүмдөр жазыла баштаган жана мужтахид аалымдар чыккан.

Бул убакыт **фыкх илиминин алтын доору** болуп эсептелет.

- Куфада Зейд б. Зейнелабин, Имам Аазам Абу Ханифа, Абу Йусуф, Имам Мухаммед;
- Мединада Жафар Садык, Малик б. Анас;
- Меккеде Ибн Журеиж;
- Басрада Суфйан ас-Саврий, Суфйан б. Уйайна;
- Багдатта Абу Савр, Ахмед б. Ханбал, Табарий;
- Шамда Авзай;
- Эгипетте Лайс б. Сад, Имам Шаафий;
- Хорасанда Абдуллах б. Мубарак сыяктуу аалымдар бул убактарда жашап өткөн көрүнүктүү мужтахиддер болуп эсептелет.

Имам Аазам Абу Ханифа, Имам Малик, Имам Шаафий, Ахмед б. Ханбал жана Жафар Садык сыяктуу аалымдарды ээрчигендер көбөйүп, убакыттын өтүшү менен мазхаптар пайда боло баштаган.

Бул убактагы фыкх илиминин төмөндөгүдөй өзгөчөлүктөрү бар:

1. Бул доордо көрүнүктүү фыкх аалымдары/факихтер чыккан.

Жогоруда айтылган аалымдардын баары ушул убактарда жашаган.

2. Фыхх жана фыхх усулу илимдери тууралуу маалыматтар жазыла баштаган.

Ошондой эле фыхх илиминин негизги экинчи булагы болгон сүннөт да ушул учурларда толугу менен жазылган.

3. Мазхаптар түптөлгөн.

Ханафий, Маликий, Шаафий жана Ханбалий мазхаптары мына ушул учурларда пайда болгон.

4. Фыхх маселелери боюнча ижтихаддар пайда болгон.

Бул учурларда аалымдар ошол мезгилде бар болгон окуялардын жана маселелердин гана өкүмүн изилдөө менен чектелбестен келечекте пайда болушу мүмкүн болгон маселелердин да өкүмүн изилдөө менен алектеншип, ижтихад кылышкан.

2.2.2. Мазхаптардын пайда болушунун себептери

1. Мамлекеттин чек арасынын кеңейиши:

Ислам мамлекетинин чек арасынын кеңейиши менен маданияты, үрп-адаты жана жашоо шарттары ар башка болгон элдер мусулманчылыкты кабыл алышкан. Мына ошондон улам жаңы маселелер, суроолор пайда болгон. Бул маселе жана суроолорго аалымдардын жообу бирдей болгон эмес.

2. Аят жана хадистерди түшүнүүдөгү айырмачылыктар:

Фыхх илиминин негизги булактары Куран аяттары жана Пайгамбарыбыздын (саллаллаху алейхи ва саллам) хадистери болуп эсептелет. Бир маселеге тиешелүү аят жана хадистердеги айрым сөздөрдүн мужтахид аалымдар тарабынан ар башка чечмеленип, маани берилиши мазхаптардын пайда болушуна таасир тийгизген.

Мисалы:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ

“Эй, момундар! Намазга турган кезде жүзүңөрдү жана колуңарды чыканактарына чейин жуугула. Башыңарды (суу менен) сылагыла. Бутуңарды томуктарына чейин (жуугула)”⁷ деген аяттагы “وَأَرْجُلَكُمْ” бутуңарды” деген сөздүн аягындагы “ل - лам” тамгасын “- -фатха” менен окуган Ханафий, Маликий, Шаафий жана Ханбалий мазхабынын аалымдары даарат алганда буттарды жуу керек экендигин айтышкан. Ал эми Жафарий мазхабынын аалымдары бул тамганы “- -каса менен окуп, буттарга масх тартуу керек экенин айтышкан.

Маида сүрөсүнүн 6-аятындагы “أَوْ لَامُكُمْ السَّاءُ” же аялдарга тийсеңер” деген сөздү Шаафий мазхабынын аалымдары түз мааниде кабыл алып, эркек менен аялдын колу бири-биринин денесине тийсе даарат бузуларын айтышкан. Ал эми Ханафий мазхабынын аалымдары бул сөздү кыйыр мааниде түшүнүшүп, буга “аялдар менен жыныстык катнашта болсоңор” деген маани беришкен.

3. Мужтахид аалымдардын өкүм чыгаруу методдорундагы айырмачылыктар:

7. Маида сүрөсү, 6-аят.

Мужтахид аалымдардын өкүм чыгарууда колдонгон методдорунун ортосундагы айырмачылыктар да мазхаптардын пайда болушуна таасир тийгизген.

Мисалы, айрым мужтахиддер сахабалардын фатваларын толугу менен далил катары көрсө, айрымдары белгилүү сахабалардын гана фатваларын далил катары колдонушкан.

4. Мужтахид аалымдардын ар башка аймактарда жашашы:

Мужтахид аалымдардын жашаган аймактарындагы айырмачылыктар да мазхаптардын пайда болушуна таасир тийгизген. Себеби аймактардагы үрп-адат, жашоо шарттарда да айырмачылыктар болгон.

Маликий мазхабында меиналыктардын үрп-адатын далил деп эсептешет. Ал эми башка мазхаптардын аалымдары өздөрү жашаган аймактардын да үрп-адаттарын айрым шарттар менен далил катары колдонуу мүмкүн экенин айтышат.

2.2.3. Мазхаптар

«Мазхап» сөзү багыт, жол деген маанилерди туюнтат. Ал эми дин терминологиясында мазхап – бул ишеним жана укуктук маселелерде мужтахид аалымдардын жолу менен жүргөн мусулмандар тарабынан түзүлгөн жамааттар. Тагыраак айтканда, ар бир мусулмандын өз каалоосу менен кайсыдыр бир мужтахид аалымдын көз карашын кабылдоо жолу менен түзүлгөн жамаат «мазхап» деп аталат.

Азирети Пайгамбардын (саллаллаху алейхи ва саллам) убагында мусулмандар кандайдыр бир маселеге туш болгондо же диний өкүмдү түшүнө албаган учурларда ага кайрылышкан. Пайгамбарыбыз аларга маселенин өкүмүн түшүндүрүп берген жана бул убакта эч кандай пикир келишпестик болгон эмес. Анын көзү өткөндөн кийин болсо, сахаба жана табиун аалымдар мусулмандардын ар кандай маселелерине Куран менен сүннөткө карап өкүм издешип, жооп табышкан. Кийинчерээк Имам Азам Абу Ханифа, Имам Малик, Имам Шаафий жана Ахмед б. Ханбал сыяктуу мужтахид аалымдар чыгып, өздөрү жашаган жерлердеги мусулмандардын диний суроолоруна жана маселелерине жооп беришкен. Убакыттын өтүшү менен мына ушул аалымдардын айланасында адамдар чогулуп отуруп, мазхаптар пайда болгон.

Мусулман – жалгыз Аллага ишенген жана Пайгамбарга баш ийип, ал алып келген өкүмдөрдү кабылдаган адам. Демек, кептин төркүнү Алланын өкүмдөрүн кабылдап, ошол

боюнча өмүр кечирүүдө жатат. Ырас, мусулмандардын мазхаптарга, аалымдарга баш ийип, аларды ээрчишинин жападан жалгыз себеби дал ушул жалгыз Алла Тааланын өкүмдөрүнө баш ийүү. Катардагы мусулмандардын Алланын өкүмдөрүн чоң аалымдардан үйрөнүшү абзел. Анткени ар бир эле мусулман адам Алланын өкүмдөрүн толук биле бербейт. Ошондуктан мусулман баласы кайсыдыр бир маселенин диний өкүмүн билбесе, ага өз ою менен чечим чыгара албайт. Диний өкүм – бул Алланын өкүмү дегендикке жатат. Алланын өкүмү Өзү жөнөткөн далилдер менен, асыресе, дал ушул далилдерден өкүм чыгарууга жараган эреже-жоболор, ыкмалар аркылуу билинет. Мына ушул далилдерди, ыкмаларды мыкты өздөштүргөн чоң аалым «мужтахид» болуп саналат.

Дагы бир айта кетчү нерсе, мужтахид аалымдар дайыма дин илимдери менен алектенип, маселелерге өкүм издегенге аракеттенишкен. Бирок алар эч качан “биз мазхап түптөйбүз, силер да бизди ээрчийсиңер” деп айтышкан эмес.

2.2.3.1. Ахли сүннөт мазхаптар

Ханафий мазхабы

Ханафий мазхабынын башкы имамы: Имам Аазам Абу Ханифа

Өзүнүн аты Нуман б. Сабит болуп эсептелет. «Имам Аазам» сөзү «эң чоң имам» дегенди түшүндүрөт. Абу Ханифа 699-жылы (хижрий 80-ж.) Куфа шаарында төрөлгөн. Көрүнүктүү табиун аалымдардан сабак алып, өмүрүнүн акыркы 20 жылын шакирттерине таалим берүү менен өткөргөн. 767-жылы (хижрий 150-ж.) Багдатта көз жумган.

Имам Азамдын колунан көптөгөн шакирттер таалим алып чыккан. Шакирттеринин айрымдары ижтихад кылуу укугуна ээ болушкан. Ошондуктан Ханафий мазхабында Абу Йусуф экинчи имам, Имам Мухаммед үчүнчү имам катары эсептелишкен.

Абу Йусуф: Абу Ханифанын эң алдыңкы окуучусу. 113/731-жылы Куфа төрөлгөн. Алгач Багдат шаарынын казысы, кийин “казыл-кузат” кызматын аркалаган. Тарыхый булактарда берилген маалыматтарга караганда ислам тарыхында мындай кызматты ээлеген эң алгачкы киши Абу Йусуф болгон. 182/798-жылы Багдат шаарында көз жумган.

Имам Мухаммед: 132/749-жылы Васитте (Ирак) төрөлүп, Куфада чоңойгон. Он төрт жашынан баштап Абу Ханифанын сабактарына катыша баштаган. Мухаммед б. Хасан аш-Шайбаний 180/796-жылы халифа Харун Рашид тарабынан Ракка шаарынын казысы болуп дайындалган. 189/805-жылы Хорасан казысы болуп дайындалып, ошол эле жылы Рей деген жерде көз жумган.

Ханафий мазхабын жалпысынан Орто Азия, Индия, Пакистан, Афганистан, Түркия аймактарында жашаган мусулмандар карманышат. Мындан тышкары бүгүнкү күнү Ирак, Сирия, Иран, Албания, Босния-Герцоговия, Украина, Азербайжан, Дагестан, Россия, Кытай, Япония, Йемен, Малайзия, Сауд Аравиясы, Египет, Палестина, Алжир, Тунис сыяктуу мамлекеттерде да бул мазхапты кармангандар жашап келет.

Маликий мазхабы

Малик бин Анастын (179-ж/796) ысмы менен аталган Маликий агымы Медина шаарында түптөлгөн. Имам Малик алгач Мединанын атактуу жети факих аалымдан сабак алган. Имам Маликтин «ал-Муватта» аттуу эмгеги бүгүнкү күнгө чейин сакталып, хадис жана Ислам укугу боюнча маалыматтарды камтыган маанилүү булактардын бири болуп эсептелет.

Бүгүнкү Маликий мазхабын кармангандардын басымдуу бөлүгү Мисир, Судан, Марокко, Тунис жана Алжир мамлекеттеринде жашайт.

Шаафий мазхабы

Бул агымдын аты Мухаммед бин Идрис аш-Шаафийдин (204/820) ысмынан коюлган. Анын өмүрү Хижаз (Арапстан), Багдат, Египет аймактарында өткөн. Ал Имам Маликтен да, Ханафий агымынан Имам Мухаммедден да сабак алган.

Имам Шаафийдин «ар-Рисаала» аттуу китеби фыхх усулу боюнча жазылган алгачкы эмгек болуп эсептелет. Ошондой эле «ал-Умм» аттуу эмгеги да бүгүнкү күнү Шаафий мазхабынын негизги булактарынын катарынан орун алат.

Бүгүнкү күнү Шаафий мазхабын кармангандар Иракта, Сирияда жана Түркиянын түштүк-чыгышында басымдуулук кылат.

Ханбалий мазхабы

Ханбалий мазхабынын башкы имамы Ахмад бин Ханбал (241/855) болуп эсептелет. Ахмад бин Ханбал алгач факих катары эмес, хадис аалымы катары таанымал болгон. Анын «ал-Муснад» аттуу эмгеги бүгүнкү күнү негизги хадис китептеринин катарынан орун алат.

Бүгүнкү күнү Ханбалий мазхабын кармангандар жалпысынан Ирак, Палестина, Сирия, Мисир жана Сауд Арапстан мамлекеттеринде жашашат. Ханбалий агымы Сауд Аравиянын расмий мазхабы болуп саналат.

2.2.3.2. Ший мазхаптар

Жафарий мазхабы

Жафарий мазхабынын негиздөөчү имамы Жафар Садык болуп эсептелет. Ал 80/699-жылы Мединада туулган. Чоң атасынан, атасынан илим алган. Имам Азам Абу Ханифа, Имам Малик жана Суфйан Саврий сыяктуу аалымдар менен тыгыз мамиледе болгон.

Жафарий мазхабындагы фыхх маселелери боюнча ижтихаддардын башка мазхаптардын ижтихаддары менен окшоштугу бар. Бирок айрым маселелерде айырмачылыктар кездешет.

Мисалы:

- Даарат алганда бутка масх тартуу;
- Азан менен кааматта “Ашхаду анна Алиййан валиййуллах” деген сөздөрдүн кошулуп айтылышы;
- Ахли китап аялдар менен үйлөнүүгө болбошу;
- Бешим менен асыр намазын, шам менен куптан намазын бириктирип окуу сыяктуу маселелерде башка мазхаптардан айырмаланып турат.

Жафарий мазхабы Ирандын расмий мазхабы болуп эсептелет. Мындан сырткары Ирак, Азербайжан, Пакистан, Ливан, Палестина жана Бахрейн сыяктуу өлкөлөрдө да бул мазхапты кармангандар кездешет.

Зейдий мазхабы

Зейдий мазхабынын негиздөөчү имамы Зейд б. Али 75-80/694-699-жылдары Мединада туулган. Фыхх илими боюнча эң алгачкы китепти Зейд б. Али жазган деп айтылат. Ал китеп “Мажму ал-кабир фил-фыхх” деп аталат.

Зейдий мазхабы Ахли сүннөткө эң жакын ший агымы болуп эсептелет. Бул мазхаптагы айрым маселелер төмөнкүлөр:

- Дааратта буттардын жуулушу;
- Мута никесинин туура эмес экени;
- Азанда “Хаййа алал-хайрил-амал” деген сөздөрдүн кошулуп айтылышы;
- Маасыга масх тартуунун туура эмес экени.

Бүгүнкү күнү бул мазхаптын өкүлдөрү жалпысынан Йеменде жашашат.

2.3. МАЗХАПТАР ПАЙДА БОЛГОНДОН КИЙИНКИ УБАКЫТ

Жалпысынан мазхаптар толук түптөлүп, жайылып калган бул убакыт 350/960-жылдан башталып, “Мажалла” жазыла баштаган 1284/1868-жылга чейин уланат.

Бул убактагы фыхх илиминин негизги өзгөчөлүктөрү төмөнкүлөр:

1. Бул учурдагы илимий иш-аракеттер негизинен белгилүү бир мазхаптын ичинде гана жүргүзүлгөн.

Бул убактарда жашап өткөн факихтер диний маселелерде мазхап имамдарын таклид кылуунун (ээрчүүнүн) жетиштүү экенин айтышып, маселелерди белгилүү бир мазхапта белгиленген ыкма-усулдардын негизинде изилдешкен.

2. Мазхап кармануу күч алган.

Мазхаптар толук түптөлүп, калк арасында кеңири жайылганы үчүн белгилүү бир мазхапты кармануу да күч алган.

3. Ижтихад кылуу солгундаган.

Жогоруда да айтылгандай, бул убакта таклид кылуу басымдуу болгону үчүн ижтихад иш-аракеттеринде солгундук болгон.

4. Китептер оңойлоштурулуп жазылган.

Бул убактардагы факихтер өздөрүнөн мурун жазылган китептердеги текстерди оңойлоштуруп, кайра жазышкан. Ошондой эле шарх китептердин жазылышы ушул убактарга туура келет.

5. Фатва китептери жазылган.

“الفَتَاوَى – Фатава” деген аталыштагы фатва китептеринин жазылышы да ушул учурларга туура келет.

Мазхаптарга тиешелүү көрүнүктүү китептер:

Жогоруда да айтылгандай, бул учурда мазхаптарга тиешелүү китептер жазылып, илимий чөйрөдө жана калк арасында да кеңири жайылган. Мазхаптарга тиешелүү айрым белгилүү китептер төмөнкүлөр:

Ханафий мазхабы:

- Имам Сарахсий – “ал-Мабсут”;
- Касаний – “Бадаиус-санай”;
- Маргинаний – “ал-Хидайа”
- Ибнул-Хумам – “Фатхул-кадир”;
- Ибн Нужеим – “Бахрур-раик”;
- Ибн Абидин – “Раддул-мухтар”.

Маликий мазхабы:

- Асад б. Фурат – “ал-Мудаввана”;
- Ибн Рушд – “Бидайатул-мужтахид”;
- Карафий – “ал-Фурук”.

Шаафий мазхабы:

- Музаний – “Мухтасар”;
- Ширазий – “ал-Мухаззаб”

Ханбалий мазхабы:

- Ибн Кудама – “ал-Мугний”;
- Бухутий – Кашшафул-кина”;
- Ибн Таймийа – “ал-Фатава”.

2.4. МЫЙЗАМДАШТЫРУУ ИШ-АРАКЕТТЕРИ

Фыкх илиминин бул доору Осмон мамлекетиндеги алгачкы мыйзам китеби болгон “Мажаллатул-ахкамул-адлийа” аттуу китеп жазыла баштаган учурдан башталып азыркы учурга чейин уланат.

“Мажаллатул-ахкамул-адлийа” аттуу китеп бул мыйзамдаштыруу иш-аракеттеринин башталышы болуп эсептелет. Андан кийин башка мусулман өлкөлөрдө да мыйзамдаштыруу иш-аракеттери күч ала баштаган.

Осмон мамлекетинде батышта жүргүзүлгөн мыйзамдаштыруу иш-аракеттеринин таасири менен Ханафий мазхабындагы муамалат менен байланыштуу өкүмдөрдү аныктап, топтоо үчүн атайын комиссия түзүлгөн. Ахмет Жевдет Паша жетекчилиндеги жети кишиден турган комиссия 1868-жылы иш баштап, сегиз жылда 1851 беренеден турган “Мажалла” даярдалып бүткөн. 1876-жылы падышанын жарлыгы менен “Мажалла” Осмон мамлекетинде мыйзам катары күчүнө кирген. “Мажалладан” кийин 1917-жылы үй-бүлө маселелерине тиешелүү “Хукуку Аиле Карарнамеси” аттуу мыйзам күчүнө кирген.

СУНУШТАЛУУЧУ АДАБИЯТТАРДЫН ТИЗМЕСИ

1. Мехмет Эрдем, Саффет Кесе. Ислам укугуна киришүү. – Бишкек: 2018. – 317 б.
2. Mehmet Erdoğan. Fıkıh İlmine Giriş. İstanbul: Dem Yayınları, 2009. 262 s.
3. Hasan Serhat Yeter. Fıkıh (Hanefi Mezhebine Göre).—İstanbul: Erkam Yayınları, 2015. – 360 б.
4. Мухаммад Содик Мухаммад Юсуф. Махзаблар – бирлик рамзи. – Тошкент: Хилол Нашр, 2018. – 216 б.
5. Мухаммад Содик Мухаммад Юсуф. Фикхий юналиш ва китоблар. – Тошкент: Хилол Нашр, 2019. – 312 б.
6. Кытайбек Утуров, Эрмек Бектуров. Мусульманское право.— Бишкек: Из Басма, 2010. – 140 с
7. Сюкияйнен А.Р. Исламское право: понятие, соотношение с шариатом и фикхом.
8. Сюкияйнен А.Р. Основы теории исламского права (учебное пособие). Москва: 2015. – 170 с.
9. Рахманов А.Р., Рузиев Р.Ж., Рахманов А.Р. Исламское право. Учебник. – Уфа: 2010. – 284 с.
10. Адыгамов Р.К. Исламское право в новейшее время. Minbar. Islamic Studies. 2020; 13 (2): 349-362.

ТЕКШЕРҮҮ ҮЧҮН СУРООЛОР:

- Диний өкүмдөрдүн пайда болушунда тадриж ыкмасынын ордун мисалдар менен түшүндүрүп бергиле.
- Пайгамбарыбыздын убагында эмне себептен улам фыкх маселелеринде ихтилаф болгон эмес?
- Хадис мектеби менен рей мектебинин ортосундагы айырмачылык эмнеден улам пайда болгон?
- Мазхаптардын пайда болуу себептери катары эмнелерди айтууга болот?
- Мазхаптар пайда болгондон кийинки убактарда ижтихад кылуунун солгундашына эмне себеп болгон?
- Фыкх илиминдеги мыйзамдаштыруу иш-аракеттерин мисалдар менен түшүндүрүп бергиле.

ТЕСТ

1. Кандайдыр бир шарият өкүмүн кийинчерээк келген шарий далил менен жокко чыгаруу эмне деп аталат?
А) Тадриж
Б) Насх
В) Ихтилаф
Г) Ижтихад
2. Сахабаларды көргөн мусулмандар эмне деп аталат?
А) Табиун
Б) Мужтахид
В) Мухажир
Г) Мухадрамун
3. Мазхап деген сөз кандай маанини билдирет?
А) Көрүү
Б) Сыйынуу
В) Окуу
Г) Жол
4. Ханбалий мазхабынын башкы имамы ким?
А) Имам Аазам Абу Ханифа
Б) Имам Малик
В) Имам Шаафий
Г) Ахмед б. Ханбал
5. Төмөндөгүлөрдүн кайсынысы Имам Сарахсийге таандык китеп болуп эсептелет?
А) ал-Мабсут
Б) Бадаиус-санайи
В) ал-Хидайа
Г) Раддул-мухтар

ҮЧҮНЧҮ БӨЛҮМ

ФЫКХ УСУЛУ ЖАНА ИЖТИХАД

БӨЛҮМДҮН ТЕМАЛАРЫ

- **ФЫКХ УСУЛУ**
- **ФЫКХ УСУЛУНУН ИЗИЛДӨӨ ОБЪЕКТИСИ ЖАНА МАКСАТЫ**
- **ИЖТИХАД**
- **ТАКЛИД ЖАНА ТААССУБ**

3.1. ФЫКХ УСУЛУ

3.1.1. Фыхх усулунун мааниси

Тафсилий далилдерден амалга тиешелүү диний өкүмдөрдү чыгарууну камсыз кылган эреже-ыкмаларды үйрөткөн илим **фыкх усулу** деп аталат.

Тафсилий далил – ар бир өкүмдүн жеке өзүнө тиешелүү болгон аят жана хадистер.

Амал – ишеним жана адеп-ахлактан тышкаркы, адамдын кыймыл-аракети менен байланыштуу маселелер.

Диний өкүм – адамдардын кыймыл-аракетине байланыштуу Алла Тааланын кайрылуусунун натыйжасы.

3.1.2. Фыхх усулунун пайда болушу

Азирети Пайгамбардын убагында өкүм чыгаруу туурасында эч кандай маселе болгон эмес.

Азирети Пайгамбар көз жумгандан кийин маселелердин өкүмүн табуу, фатва берүү менен сахабалардын аалымдары алектенген. Алар Куран менен сүннөттүн тили болгон араб тилин мыкты билишкен жана өкүмдөрдүн себебин да жакшы түшүнүшкөн. Кандайдыр бир маселенин өкүмүн изилдөөдө алгач Куранга карашкан, андан өкүм таба алышпаса сүннөткө карашкан. Анда да жок болсо ижтихад кылышкан.

Табиун аалымдар да маселенин өкүмүн издөөдө сахабалар сыяктуу эле ыкма-усулду колдонушкан. Убакыттын өтүшү жаны маселелер пайда боло баштаган. Мына ушул маселелердин өкүмүн изилдөөнүн жол-жобосун, ыкма-усулун камтыган фыхх усулу хижрий экинчи кылымдын аяк чендеринде өз алдынча илим катары калыптана баштаган.

Мужтахид аалымдар туура эмес өкүм чыгаруунун алдын алуу үчүн шарияттагы далилдерден өкүм чыгаруу үчүн керектүү болгон эрежелерди белгилешкен. Фыхх усулунун эрежелери тууралуу баяндалган алгачкы китеп Имам Шаафийдин “ар-Рисаала” аттуу китеби болуп саналат.

3.2. ФЫКХ УСУЛУНУН ИЗИЛДӨӨ ОБЪЕКТИСИ ЖАНА МАКСАТЫ

3.2.1. Фыхх усулу илиминин изилдөө объектиси

Фыхх усулу илими төмөнкү төрт теманы изилдейт:

1. Мукаллаф:

- Диний өкүмдөрдү аткарууга милдеттүү боло турган кишилер,

- Алардын укукка жана аракетке жөндөмдүү болушу,
- Алардын укукка жана аракетке жөндөмдүүлүгүнүн чектелиши.

2. Диний өкүмдөр:

- Мукаллафтардын жүрүм-турумуна тиешелүү “парз, важип, сүннөт, мубах, макрух, арам” сыяктуу жоопкерчилик жүктөгөн өкүмдөр. Булар таклифий өкүмдөр деп аталат.

- Таклифий өкүмдөргө байланыштуу “себеп, шарт, иллат, маани” сыяктуу айрым абалдар. Булар вазий өкүмдөр деп аталат.

3. Далилдер:

Диний өкүмдөр алынуучу Куран, сүннөт, ижма жана кыяс сыяктуу булактар жана ыкмалар.

4. Мужтахид:

Диний булактардан (далилдерден) өкүмдөрдү чыгаруу укугуна ээ болгон жогорку билимдүү аалымдар.

3.2.2. Фыхх усулу илиминин максаты

- Диний булактардан (далилдерден) өкүмдөрдү чыгаруунун эреже-ыкмаларын белгилөө.
- Бул эреже-ыкмалардын негизинде мужтахиддердин туура өкүм чыгаруусун камсыздоо.

3.2.3. Фыхх усулу илиминин пайдалары

Фыхх усулу илимин окуунун пайдалары катары төмөнкүлөрдү айтууга болот:

- Фыхх усулу Куран менен сүннөттү туура түшүнүүгө жардамчы болот,
- Мужтахиддер чыгарган өкүмдөрдү жакшы андоого мүмкүнчүлүк берет,
- Бир маселеге тиешелүү бир нече ижтихад бар болсо, алардын ичинен эң күчтүүсүн тандап алуу эрежесин үйрөтөт.
- Маселелерге, суроолорго туура жооп берүүнүн эрежелерин, жол-жобосун үйрөтөт.

3.3. ИЖТИХАД

3.3.1. Ижтихаддын мааниси

Ижтихад (الاجتهاد) – аракет кылуу, бир ишти аткаруу үчүн болгон күчтү жумшоо деген маанилерди билдирет.

Ал эми диний терминологияда мужтахид аалымдын тафсилий далилдердин негизинде диний өкүм чыгаруу иш-аракети ижтихад деп аталат.

3.3.2. Куран жана сүннөттө ижтихад

Ижтихад кылууга үндөгөн Куран аяттары жана Пайгамбарыбыздын хадистери бар. Куранда мусулмандар маселелерди өз ара кеңешип чечиши керек экенин белгилеген аяттар бар (Мисалы, Шуура сүрөсү, 38-аят).

Азирети Пайгамбар да айрым убактарда сахабаларды өз көз караштары менен өкүм берүүгө чакырып, аларга бул багытта таалим берип, тажрыйба топтоого аракет кылган. Мисалы, бир күнү Пайгамбарыбызга эки киши келип, доо-арыздарын айтышат. Ал ошол жерде отурган Укба аттуу сахабага “Булардын доо-аразын сен чечип бер” деп айтат. Укба “Сиз турганда мен кантип өкүм чыгарып, маселе чечмек элем” дегенде Пайгамбарыбыз: *“Сен алардын маселелерин чеч, туура өкүм чыгарсаң он сооп, туура эмес чыгарсаң бир соопко ээ болосуң”* деп айтат.⁸

Бул окуяда Азирети Пайгамбар ижтихад кылууга уруксат берүү менен эле чектелип калбастан, сахабаларга дем берип, ижтихад кылууга үндөгөнүн көрө алабыз.

Азирети Пайгамбарыбыз Муаз б. Жабал аттуу сахабаны Йеменге казы кылып жөнөтүп жатып мындай деп сурайт:

- Ал жакка барганыңда маселелерге кантип өкүм бересиң?

Муаз:

- Алла Тааланын китебине (Куранга) карап өкүм берем, - дейт.

Пайгамбарыбыз:

- Курандан өкүм таппасаң эмне кыласың?

Муаз:

- Анда Пайгамбардын сүннөтүнө карап өкүм берем.

Пайгамбарыбыз:

- Андан да таппасаң эмне кыласың?

Муаз:

- Анда ижтихад кылып, өзүмдүн ой-пикиримдин негизинде өкүм берем, - дегенде Пайгамбарыбыз анын бул жообуна аябай ыраазы болгон.

3.3.3. Мужтахид болуунун шарттары

Ижтихад кылуу укугуна ээ болуу үчүн айрым шарттар бар. Мына ушул шарттарга жооп берген аалымдар гана ижтихад кыла алышат. Бул шарттар төмөнкүлөр:

1. Куранды түшүнүү:

Мужтахид Куранды өтө жакшы билип, Курандагы сөздөрдүн маанисин жакшы түшүнүшү керек. Өзгөчө өкүм аяттарын терең андап-түшүнүүсү зарыл. Ошону менен бирге аяттардын түшүү себептери (асбабу нузул), Меккеде жана Мединада түшкөн сүрөлөр (башкача айтканда аяттардын түшүү катары), насх, мухкам жана муташабих тууралуу маалыматтарга ээ болушу керек.

2. Сүннөттү түшүнүү:

Сахих жана зайыф хадистерди бири-биринен айырмалай билип, хадистерди риваят кылгандардын абалдарын билиши керек. Мутаватир, машхур жана ахад хадистерди, хадистердин айтылыш себептерин (асбабу вуруд) жана хадистерди тандоонун эрежелерин билиши зарыл. Өкүм хадистеринен сырткары башка хадистерди да үйрөнүүсү керек.

8. Даракутний, Сунан.

3. Ижманы билүү:

Мужтахид ижма жана ихтилаф болгон өкүмдөрдү билиши керек. Башкача айтканда кайсы маселенин өкүмүндө ижма же ихтилаф бар экенин билиши зарыл.

4. Фыхх усулу илимин билүү:

Мужтахид өкүм чыгаруунун жол-жоболорун, эреже-ыкмаларын толук билиши керек.

5. Диндин максаттарын түшүнүү:

Мужтахид диндин жалпы максаттарын жана негизги принциптерин жакшы түшүнүшү керек. Ижтихад кылууда мына ушул максаттарга жана принциптерге карама-каршы келбеши зарыл.

6. Тандоо (таржих) эрежелерин билүү:

Мужтахид кандайдыр бир маселе тууралуу бири-бирине карама-каршы келген далилдердин бирөөсүн тандап алуунун эрежелерин билиши керек. Мазхаптардын жана мужтахид аалымдардын ортосундагы карама-каршы пикирлердин бирөөсүн тандап алуунун ыкмаларын да билиши шарт.

7. Ижтихад кылына турган маселе тууралуу толук маалыматка ээ болуу:

Мужтахид өкүмүн изилдей турган маселенин чоо-жайын толук билиши керек.

8. Жөндөм:

Ижтихад кылуу жөндөмү болушу керек. Башкача айтканда ижтихад кылууга жарай турган акыл-эс, зээн, түшүнүккө ээ болушу зарыл.

9. Диндин талаптарына ылайык жашоо:

Мужтахид диндин талаптарына ылайык жашашы керек. Диндеги буйруктарга баш ийип, тыюу салынган иштерден оолак болушу зарыл.

3.4. ТАКЛИД ЖАНА ТААССУБ

3.4.1. Таклид жана таассубдун мааниси

Башка бирөөнүн пикирине, ижтихадына далилин билбей туруп баш ийүү, аны ээрчүү **таклид** деп аталат. Таклид кылган киши **мукаллид** болуп эсептелет.

Кандайдыр бир фыхх маселеси тууралуу пикирдин канчалык деңгээлде күчтүү же күчсүз экенин билбей туруп ашыкча берилүү жана ал пикирди сындаганга мүмкүн эмес деп кабылдоо **таассуб** деп аталат. Таассуб кылган киши **мутаассыб** болуп саналат.

Ижтихад кылууга билими жана жөндөмү жетпеген мусулмандар мужтахид имамдарды ээрчип, алардын пикирлери менен амал кылууга мажбур. Себеби мукаллаф болуп эсептелген ар бир адам диний өкүмдөрдү үйрөнүп-билиши жана аткарышы зарыл. Бирок бардык эле адамдардын өз алдынча далилдерден диний өкүмдөрдү чыгаруу мүмкүнчүлүгү жок болгону үчүн ар бир мусулмандан ижтихад кылуусун күтүү туура эмес. Эгер бардык мусулмандар өздөрү ижтихад кылып, диний өкүмдөрдү чыгарышы керек болсо, анда дыйканчылык,

өндүрүш сыяктуу башка тармактар менен алектенген эч ким калбай калмак. Себеби ижтихад кылуу да зор эмгекти, көп убакытты талап кылган иш-аракет болуп эсептелет. Ошондуктан негизинен жактырылбаганы менен, ижтихад кылуу мүмкүнчүлүгү болгобогондор үчүн таклид зарыл деп эсептелген. Курандагы төмөнкү аяттар да буга мисал болуп эсептелет:

وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ

“Алла Таала силерге динде кыйынчылык жараткан жок”.⁹

فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ

“Эгер билбесеңер, илимдүүлөрдөн сурагыла”.¹⁰

3.4.2. Мазхап кармануу

Мазхап карманууда төмөнкү нерселерди да эске алуу зарыл:

1. Таассубдан алыс болуу керек. Башкача айтканда, карманган мазхабын гана туура, башкаларды туура эмес деп эсептепгенден алыс болуу зарыл.
2. Мазхап дин эмес, динди түшүнүүнүн жолу болуп саналат. Ошондуктан мазхаптардын фыхк маселелеринде бири-биринен башкача пикирде болушун жактырбоонун кереги жок. Тескерисинче, бул мусулмандар үчүн жеңилдик, фыхк илиминин өнүгүүсүнө көмөк болуп эсептелет.
3. Бардык мазхаптардын имамдары сый-урматка татыктуу экенин унутпашыбыз керек. Алар тууралуу эч качан жаман айтпай, алардын чоң аалым экенин, динди түшүндүрүүдө өтө зор эмгек кылганын эстен чыгарбоо кажет.

Мазхап имамдарынын таклид жана таассуб тууралуу айткан сөздөрү:

Имам Аазам Абу Ханифа:

“Сөзүбүздү кайсы жерде айтканыбызды, берген өкүмдөрүбүздүн далилдерин билбей, изилдебей туруп биздин сөзүбүз менен фатва берүү туура эмес”.

Имам Малик:

“Мен да адаммын. Мен айткан өкүм туура да, туура эмес да болушу мүмкүн. Ошондуктан менин айткандарымды изилдегиле. Куранга жана сүннөткө дал келсе, кабыл алгыла. Дал келбесе, анда аларды таштагыла”.

Имам Шаафий:

“Далилсиз илим, маалымат топтогон киши караңгыда отун топтогонго окшош. Топтогон отунга аны чага турган жылан кошулуп кеткенин сезбей калат”.

Ахмед б. Ханбал:

“Мени, Маликти, Саврийди, Нахайиди жөндөн-жөн эле ээрчий бербегиле. Диний өкүмдөрдү жана маалыматты өз булагынан алгыла”.

9. Хаж сүрөсү, 78-аят.

10. Нахл сүрөсү, 43-аят.

СУНУШТАЛУУЧУ АДАБИЯТТАРДЫН ТИЗМЕСИ

1. Шермухаммад Акматжан уулу, Бактияр Токтогазы уулу, Алмамбетова Элза, Маматкулов Шамшидин. Усул фикх китеби. – Бишкек: 2020. – 320 б.
2. Мехмет Эрдем, Саффет Көсе. Ислам укугуна киришүү. – Бишкек: 2018. – 317 б.
3. Mehmet Erdoğan. Fıkıh İlmine Giriş. İstanbul: Dem Yayınları, 2009. 262 s.
4. Hasan Serhat Yeter. Fıkıh (Hanefî Mezhebine Göre). –İstanbul: Erkam Yayınları, 2015. – 360 б.
5. Фахреттин Атар. Ильм усуль ал-фикх (Наука об основах исламской юриспруденции). Пер. с тур. Т. Хабибуллин. – 2009.

ТЕКШЕРҮҮ ҮЧҮН СУРООЛОР:

- Фыхх усулу илиминин пайда болушун түшүндүрүп бергиле.
- Таклид менен таассубдун кандай айырмачылыктары бар?
- Ижтихад деген эмне?
- Фыхх усулу илими изилдөө объектиси эмнелерди камтыйт?
- Фыхх усулу илимин үйрөнүүнүн кандай максаттары бар?
- Мужтахид болуунун шарттарын изилдегиле.
- Мазхап карманууда кандай жагдайлар эске алынышы зарыл?

ТЕСТ

<p>1. Ар бир өкүмдүн жеке өзүнө тиешелүү болгон аят жана хадистер эмне деп аталат?</p> <p>А) Тафсилий далил Б) Усул
В) Амал Г) Ижтихад</p>	<p>4. Мужтахид аалымдын тафсилий далилдердин негизинде диний өкүм чыгаруу иш-аракети деп аталат?</p> <p>А) Таклид Б) Таассуб
В) Ижтихад Г) Тадриж</p>
<p>2. Төмөндөгүлөрдүн кайсынысы фыхх усулу илиминин изилдөө объектиси эмес?</p> <p>А) Мукаллаф Б) Далилдер
В) Өкүмдөр Г) Ибадаттар</p>	<p>5. Кандайдыр бир фыхх маселеси тууралуу пикирдин канчалык деңгээлде күчтүү же күчсүз экенин билбей туруп ашыкча берилүү жана ал пикирди сындаганга мүмкүн эмес деп кабылдоо эмне деп аталат?</p> <p>А) Мазхап Б) Таассуб
В) Ижтихад Г) Таклид</p>
<p>3. Башка бирөөнүн пикирине, ижтихадына далилин билбей туруп баш ийүү, аны ээрчүү эмне деп аталат?</p> <p>А) Таассуб Б) Таклид
В) Усул Г) Тадриж</p>	

ТӨРТҮНЧҮ БӨЛҮМ

ИСЛАМ УКУГУНДА ДАЛИЛДЕР

БӨЛҮМДҮН ТЕМАЛАРЫ

- ДАЛИЛДЕР ТУУРАЛУУ ЖАЛПЫ МААЛЫМАТ
- КУРАН
- СУННОТ
- ИЖМА
- КЫЯС
- КОШУМЧА ДАЛИЛДЕР

4.1. ДАЛИЛДЕР ТУУРАЛУУ ЖАЛПЫ МААЛЫМАТ

Далил (الدليل) – белги, жол көрсөткүч деген маанилерди билдирет.

Ал эми фыхх илиминде туура ой-жүгүртүү аркылуу изилденип жаткан маселенин өкүмүнө алып барган нерсе **далил** деп аталат.

Ошондой эле далилдер **“өкүмдөрдүн булактары”** деп да аталат.

Мужтахиддер Ислам дининдеги бардык өкүмдөрдү аныктап чыгышкан. Өкүмдөрдү аныктоодо атайын эреже-ыкмаларды колдонушкан. Өкүм чыгарууда колдонулган булактарды **“диний маселелерди чечүүдө колдонулган далилдер”** деген мааниде **“шарият далилдери”** (الأدلة الشرعية) деп аташкан.

Мына ушул далилдердин төртөөсүн дээрлик бардык мужтахиддер бир ооздон (иттифак менен) кабыл кылышып, өкүм чыгарууда эң алгач ушуларга карашкан. Бул далилдер **Куран, сүннөт, ижма жана кыяс**. Мужтахиддер буларды **“иттифак менен кабыл алынган негизги төрт далил”** деген мааниде **“الأدلة الأربعة”** деп аташкан.

Демек, шарият өкүмдөрүнүн далилдерин экиге бөлүп карайбыз.

Биринчиси, негизги далилдер.

Экинчиси, кошумча далилдер.

Негизги далилдерге төмөнкүлөр кирет:

1. Куран
2. Сүннөт
3. Ижма
4. Кыяс

Кошумча далилдер болсо төмөнкүлөр:

1. Истихсан
2. Масалиху мурсала
3. Садду зарайи
4. Сахабалардын сөздөрү
5. Үрп-адат
6. Мурунку шарияттар
7. Истисхаб

4.2. КУРАН

Куран дароо эле толугу менен түшкөн эмес. Кыска-кыска бөлүмдөр (аяттар жана сүрөлөр) түрүндө түшүп, 23 жылда толукталып бүткөн. Түшкөн бөлүмдөрдү Пайгамбарыбыз (саллаллаху алейхи васаллам) вахийди жазган катчыларга улам жаздырып турган. Ошондой эле сахабалар да буларды жаттап турушкан.

Ал эми Азирети Абу Бакирдин убагында Куран бир китепке топтолгон. Азирети Осмондун убагында болсо жети нуска кылып көбөйтүлгөн. Бул нускалар чоң шаарларга жөнөтүлгөн. Ошол доордо жазылган айрым Куран нускалары бүгүнкү күнгө чейин келип жеткен.

Мына ушундайча Куран Алла Тааладан Пайгамбарыбызга (саллаллаху алейхи васаллам) түшүрүлгөндөй абалда жазылып, китеп түрүнө келтирилип, көптөгөн мусулмандар тарабынан жатталган жана эч кандай өзгөрүүгө дуушар болбостон азыркы күнгө чейин жетип келген.

4.2.1. Куранда өкүмдөрдүн баяндалышы

1. Куранда айрым маселелер кеңири баяндалып, алардын өкүмдөрү туурасында толук маалымат берилген. Мисалы, мураскерлердин ала турган үлүштөрү, кээбир кылмыштардын жазалары, нике жана талак тууралуу маселелер.

2. Жалпысынан алып караганда Куранда өкүмдөр тууралуу үстүртөн гана айтылган. Маселенин майда-чүйдөсүнө токтолбостон жалпы жонунан гана маалымат берилген. Мисалы, намаз, орозо, зекет жана ажылык сыяктуу парздар, адамдардын ортосундагы карым-катыш, мамилелер, кысас, хадд деп эсептелген кылмыш жана жазалар тууралуу Куранда айтылганы менен, буларга үстүртөн гана токтолгон. Ал эми сүннөт булар жөнүндө кеңири маалымат берип, ачыктап баяндаган.

Куран негизги принциптерди белгилөө менен чектелген. Өз ара убадаларга бекем болуу, адилеттүүлүк, алдабоо, ысырапкерчиликтен алыс болуу, иштерди кеңешип чечүү, укуктук мамилелерде өз ара макулдукту эске алуу сыяктуу укуктун негизги принциптери Куранда айтылган.

Куранда *“Алардын мал-мүлкүнөн зекет ал”*¹¹ деп гана айтылган. Ал эми зекет тууралуу кеңири маалымат Азирети Пайгамбардын сүннөтүндө берилген.

4.2.2. Өкүмдөрдүн булагы катары Куран

Куран фыхх өкүмдөрүнүн эң негизги жана биринчи булагы болуп эсептелет. Ошон үчүн маселенин өкүмүн аныктоодо эң алгач Куранга караш керек. Куранда айтылгандарды эске албай туруп өкүм чыгаруу эч бир мусулманга жарашпаган жорук. Бул тууралуу Куранда мындайча айтылат:

“Чындыгында, Биз Тооратты түшүрдүк. Анда нур жана туура жол бар. Аллага мойун сунган пайгамбарлар аны менен өкүм кылат, жана Алланын Китебин коргоого милдеттендирилген “Ал-роббанийлер” жана “ал-ахбаарлар”, ушуну менен өкүм кылат. Алар ага күбөгө өтүшөт. Адамдардан коркпогула, Менден корккула жана Менин аяттарымды арзыбас баага сатпагыла. Кимде-ким Алланын түшүргөнү менен өкүм кылбаса, мына ошолор – каапырлар.

Анда аларга: жанга – жан, көзгө – көз, мурунга – мурун, кулакка – кулак, тишке – тиш жана жараатка да тең келген өч алуу жаздык. Кимде-ким анын кунун кечсе, ал күнөөдөн тазартылат. Ошондуктан, кимде-ким Алланын түшүргөнү менен өкүм кылбаса, мына ошолор – заалымдар.

Пайгамбарлардын жолу менен (жүрүп), өзүнүн алдындагы Тооратты тастыктоочу кылып Марйам уулу Исаны жибердик. Ага ишинде тууралык, нур болгон алдындагы Торатты тастыктоочу, ошондой эле сактануучулар үчүн туура жол, насыят түрүндө Инжилди бердик.

Инжил ээлери андагы Алланын түшүргөнү менен өкүм кылышсын. Кимде-ким Алланын түшүргөнү менен өкүм кылбаса – ошолор бузукулар.

Биз сага Китепти Чындык менен андан мурдагы китептерди тастыктоочу, аларга күбө болуучу катарында түшүрдүк. Алардын ортолорунда Алланын сага түшүргөнү менен өкүм кыл. Өзүң келген Чындыктан ажырап, алардын тилине кирбе. Силердин ар бириңер үчүн бир жол-жобо (жазып) койдук. Эгер Алла кааласа баарыңарды бирдей коом кылып коймок. Бирок жиберилген жол-жоболор аркылуу силерди сынамакчы. Жакшылык иштерде жарышкыла. Бараар жериңер – Алланын алды. Ал силердин талашкан нерсеңерден кабар берет.

Алардын ортолорунда Алланын сага түшүргөнү менен өкүм кыл. Алардын каалоолорун ээрчибе. Сага Алла түшүргөн кээ бир өкүмдөрдү алардын бузуусунан сак бол. Алар жүз үйүрүшсө, аларды Алла күнөөлөрү себептүү кайгыга учуратууну каалайт деп билгин. Чындыгында, адамдардын көпчүлүгү бузукулар.

11. Тавба сүрөсү, 103-аят.

Алар наадандык доорунун өкүмдөрүн издешеби? Анык ыйманга келген эл үчүн Алладан жакшы өкүм чыгаруучу ким?!”¹²

4.3. СҮННӨТ

Азирети Пайгамбардын (саллаллаху алейхи ва саллам) Курандан сырткары айткан сөздөрү, кыймыл-аракеттери жана тастыктоолору сүннөт деп аталат.

Сүннөт Курандан кийинки экинчи негизги булак болуп эсептелет.

Азирети Пайгамбар (саллаллаху алейхи ва саллам) мусулмандар үчүн адеп-ахлак жагынан да, адамдар менен мамиле, карым-катнаш жагынан да, дегеле жашоонун бардык катмары жагынан эң жакшы үлгү болуп эсептелет. Алла Таала Азирети Пайгамбарга адамдарга Куранды баяндап, түшүндүрүү милдетин берген жана мындай деген:

“Сага да адамдар үчүн түшүрүлгөндөрдү ачык баян кылып беришиң үчүн Куранды түшүрдүк”.¹³

4.3.1. Сүннөттүн түрлөрү

Сүннөт үчкө бөлүнүп каралат:

1. Кавлий (сөз) сүннөт.

Азирети Пайгамбардын (саллаллаху алейхи ва саллам) кандайдыр бир маселе тууралуу айткан сөздөрү “кавлий сүннөт” деп аталат. Мисалы:

لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ

“Башка бирөөгө зыян келтирүүгө да, зыянга зыян менен жооп берүүгө да болбойт.”¹⁴

2. Фиилий (иш-аракет) сүннөт.

Азирети Пайгамбардын (саллаллаху алейхи ва саллам) кандайдыр бир маселеге байланыштуу иш-аракеттери, кыймылдары жана буларга күбө болгон сахабалардын кийинки муунга айтып бериши “фиилий сүннөт” деп аталат. Мисалы, намаз, ажылык сыяктуу ибадаттарды кантип аткаруу керек экендигин жеке өзү иш жүзүндө көрсөтүп, сахабаларга үйрөткөн жана минтип айткан:

صَلُّوا كَمَا رَأَيْتُمْنِي أَصَلِّي

“Менин намаз окуганымды көргөнүңөрдөй кылып намаз окула.”¹⁵

3. Такририй (тастыктоочу, ырастоочу) сүннөт.

12. Маида сүрөсү, 44-50-аяттар.

13. Нахл сүрөсү, 44-аят.

14. Ибн Маажжа, Ахкам, 13.

15. Бухарий, Азан, 18.

Сахабалардын айткан сөздөрүнө же кылган иштерине Азирети Пайгамбардын (саллаллаху алейхи ва саллам) каршы чыкпашы жана макулдугун билдирип тастыкташы аркылуу пайда болгон сүннөттөр “такририй сүннөт” деп аталат. Мисалы, бир сахаба суу жок болгону үчүн таяммум алып намаз окуйт. Намаз окуп бүткөндөн кийин дааратка суу табылат. Бирок, ал даарат алып намазды кайра окубайт. Кийинчерээк ошол сахабанын мындай кылганы Азирети Пайгамбарга (саллаллаху алейхи ва саллам) кабар берилгенде анын туура эле кылганын айтат.

4.3.2. Өкүмдөрдүн булагы катары сүннөт

Куранда сүннөттүн диндин негизги булагы экени тууралуу бир топ аяттар бар. Мисалы:

*“Эй ыймандуулар, Аллага баш ийгиле! Алланын элчисине баш ийгиле! Ошондой эле силердин араңардагы колуна бийлик берилгендерге баш ийгиле! Эгер бир нерсе жөнүндө талашып калсаңар, анда Аллага жана пайгамбарга кайтаргыла, эгер силер Аллага жана акырет Күнүнө ишенсеңер. Мына ушул эң жакшы жана мыкты көрсөтмө!”*¹⁶

*“Ким пайгамбарга баш ийсе, албетте ал Аллага баш ийгени. А ким баш тартса, Биз сени алардын үстүнөн кароолчу кылып жөнөткөн эмеспиз”.*¹⁷

*“Эй, ыйман келтиргендер! Аллага моюн сунгула жана элчиге баш ийгиле. Амалдарыңарды жараксыз кылбагыла”.*¹⁸

*“Алла Өз элчисине айланадагы калаалардан берген нерселер: ал – Аллага, Анын элчисине, пайгамбардын жакын туугандарына, жетимдерге, жарды-жакырларга жана жолоочуларга гана таандык; мунун себеби, силердин араңардагы байлардын гана колунда болуп калбашы үчүн. Пайгамбар силерге эмне алып келген болсо, аны алгыла; ал эмнеден тыйган болсо, андан тыйылгыла; Алладан корккула. Албетте, Алла жазалоодо – катаал”.*¹⁹

*“Алла менен Анын элчиси кайсыл-бир иш тууралуу өкүм чыгарса, момун эркек менен момун аял үчүн тандоонун кажети жок. Ошондуктан ким Аллага, Анын элчисине каршы чыкса, анда ал ачык адашкан болот”.*²⁰

*“Эй ыймандуулар! Аллага жана Элчисине моюн сунгула! Куранды угуп туруп, Пайгамбардан жүз үйрүбөгүлө!”*²¹

Азирети Пайгамбарыбыздын (саллаллаху алейхи ва саллам) да бул тууралуу төмөндөгүдөй хадистери бар:

*“Силерге эки нерсе калтырам, аларды кармансаңар эч качан адашпайсыңар. Алар: Алла Тааланын китеби (Куран) жана Пайгамбардын сүннөтү”.*²²

*“Мага Куран жана ал сыяктуу (сүннөт) берилди”*²³

16. Ниса сүрөсү, 59-аят.

17. Ниса сүрөсү, 80-аят.

18. Мухаммед сүрөсү, 33-аят.

19. Хашр сүрөсү, 7-аят.

20. Ахзаб сүрөсү, 36-аят.

21. Анфал сүрөсү, 20-аят.

22. Хаким, Мустадрак.

23. Абу Давуд, Сунан.

4.3.3. Милдеттүүлүк жагынан Азирети Пайгамбардын кыймыл-аракеттери

Диндеги бир топ маселелер Куранда айтылганы менен алардын түшүндүрмөсү сүннөттө келген. Мисалы:

- Ишеним жана кайыпка тиешелүү маселелер,
- Адал жана арамдар,
- Буйрук жана тыюулар,
- Ибадаттар,
- Кылмыш жана жазалар (укубат),
- Адамдардын ортосундагы карым-катыш, мамилелер (муамалат),
- Адеп-ахлак эрежелери,
- Дарылануу боюнча маселелер ж.б.

Айрым маселелерге тиешелүү Азирети Пайгамбардын (саллаллаху алейхи ва саллам) иш-аракеттери түздөн-түз биз бул жерде айтып жаткан сүннөттүн ичинде каралган эмес. Мисалы:

- Азирети Пайгамбардын инсан катары кылган иштери,
- Куран аяттары менен өкүмү айтылбаган башкаруу жана коомдук маселелер боюнча сунуштары.
- Дүйнөлүк иштери: Согуштарда аскерлерди тартиптөө, дыйканчылык, дарылануу сыяктуу тажрыйбага байланыштуу иштер.

Аалымдар мусулмандарга милдеттүүлүгү жагынан Азирети Пайгамбардын кыймыл-аракеттерин изилдеп чыгышып, төмөндөгүдөй түрлөргө бөлүшкөн:

1- Анын инсан катары күнүмдүк кыймыл-аракеттери:

Жеп-ичкени, белгилүү бир тамакты жакшы көргөнү, чачын ортодон экиге бөлгөнү, дыйканчылыгы, соода кылганы, оорулууларды дарылаганы сыяктуу. Булар мусулмандар үчүн милдеттүү түрдө аткарышы керек болгон кыймыл-аракеттер эмес.

2- Пайгамбар катары бир гана өзүнө таандык болгондор:

Булар “الْخَصَائِصُ النَّبَوِيَّةُ” – “Пайгамбарга таандык өзгөчөлүктөр” деп да аталат. Мисалы: түн ортосунда уйкудан туруп тахажжуд намазын окуу Азирети Пайгамбар (саллаллаху алейхи ва саллам) үчүн парз болгон. Ал эми үмөтү үчүн парз эмес, мустахаб катары эсептелет.

3- Пайгамбар катары шариаттагы өкүмдөрдү көрсөтүү үчүн кылган кыймыл-аракеттери:

Мына ушул багыттагы кыймыл-аракеттери шариат өкүмдөрүнүн далили болуп эсептелип, мусулмандар үчүн милдеттүү болуп саналат. Азирети Пайгамбар (саллаллаху алейхи ва саллам) кандайдыр бир ишти сунуш кылган болсо, анда аны аткарууга аракет кылынат. Бир иштин аткарылышын же аткарылбашын талап кылса, анда анын талабына баш ийүү милдеттүү болот. Себеби анын айткан сөздөрү жана кылган иштери Алла Тааланын вахийине барып такалат:

“Ал өзүнүн оюнан чыгарып айтпайт. Айткандары ага түшүрүлгөн вахий гана”.²⁴

24. Нажм сүрөсү, 3-4-аяттар.

Азирети Пайгамбар колу менен оозун көрсөтүп:

“Аллага ант ичип айтам, бул жерден бир гана акыйкат чыгат” деп айткан.²⁵

4.3.4. Сүннөттүн функциясы

Сүннөт Курандагы айрым сөздөрдү ачыкташы, жалпы айтылган өкүмдөргө чектөө киргизиши жана анда айтылбаган айрым өкүмдөрдү белгилеши жагынан диний өкүмдөрдүн экинчи булагы болуп эсептелет. Куранда айтылбаган айрым өкүмдөргө далил болушу – сүннөттүн өз алдынча булак экенин көрсөтүп турат.

Аткарган функциясына карап сүннөт үч топко бөлүнөт:

1. Куранда айтылган өкүмдү толугу менен тастыктаган сүннөт.

Сүннөттөгү айрым өкүмдөр Куранда айтылган өкүмдөрдү толугу менен тастыктап турат. “Бир гана Алла Таалага ибадат кылуу”, “Диндеги буйруктарга сөзсүз баш ийүү” ж.б. сыяктуу өкүмдөр Куранда дагы, сүннөттө дагы кездешет. Мисалы, Куранда мындай деп айтылат:

“Эй ыйман келтиргендер! Бир-бириңдин мал-мүлкүңөрдү арам жолдор менен жеп койбогула! Бирок, бул өзүңөрдүн ыраазычылыгыңар менен болгон соода болсо, анда жей бергиле”.²⁶

Бул маселе тууралуу Пайгамбарыбыздын (саллаллаху алейхи ва саллам) хадисинде мындай деп айтылат:

“Өзүнүн ыраазычылыгы болбой туруп бир мусулмандын мал-мүлкү башка бирөөгө адал эмес”.

2. Курандагы кыскача, үстүртөн айтылган өкүмдү ачыктап, түшүндүргөн сүннөт.

Сүннөттөгү айрым өкүмдөр Куранда кыскача баяндалган аяттардын маанисин түшүндүрүп, баяндап турат. Мисалы, Куранда “зекет берүү” парз кылынган. Бирок кандай мал-мүлктөн, качан, кантип берилиши керек экени сүннөттө кеңири баяндалган. Ошондой эле “жума намазы” да Куран аяты менен парз кылынган. Ал эми жума намазынын окулушун, шарттарын Азирети Пайгамбарыбыз өзүнүн сүннөтүндө көрсөтүп, түшүндүрүп берген.

3. Куранда өкүмү айтылбаган маселелердин өкүмүн баяндаган сүннөт.

Сүннөт айрым учурларда Куранда айтылбаган өкүмдөрдү да белгилейт. Себеби сүннөт да шарият өкүмдөрүнүн булагы, далили болуп эсептелет.

Мисалы, жырткыч канаттуулардын, жаныбарлардын жана эшектин этинин арам экендиги, эркектердин жибек кийим кийүүсүнүн арам экендиги сүннөттө айтылган.

4.4. ИЖМА

4.4.1. Ижманын мааниси

Ижма (الإجماع) – “чечкиндүүлүк, биригүү, бир пикирге келүү (иттифак)” деген маанилерди билдирет.

25. Абу Давуд, Илим, 3.

26. Ниса сүрөсү, 29-аят.

Ал эми термин катары **Азирети Пайгамбардын (саллаллаху алейхи ва саллам) көзү өткөндөн кийинки убактарда жашаган мужтахид аалымдардын кандайдыр бир шарият өкүмүндө бир пикирге келиши ижма** деп аталат.

4.4.2. Ижманын шарттары

Ижманын пайда болушу үчүн төмөндөгү шарттар орундалышы керек:

- а) Ижма кылгандардын (бир пикирге келгендердин) баары мусулман болушу керек.
- б) Ижма кылгандардын баары мужтахид аалым болушу керек. Мужтахид болбогондордун кандайдыр бир маселеде бир пикирге келүүсү ижма болуп эсептелбейт.
- в) Мужтахиддердин баары бир пикирге болушу керек.
- г) Мужтахиддер ижма кыла турган маселе диний маселе болушу керек. Диний эмес маселеде бир пикирге келүү ижма болуп саналбайт.
- д) Ижма Куранга жана сүннөткө таянышы керек.

4.4.3. Ижманын далил катары кабыл алынышынын себептери

1. Алла Таала мындай дейт:

*“Ким өзүнө туура жол ачык айкын болгондон кийин пайгамбарга каршы чыгып, ыймандуулардын жолу менен ээрчибегендерди ал өзү кай тарапка бурулган болсо, ошол тарапты каратабыз жана аны тозокко ыргытабыз. Ал кандай жаман жай!”*²⁷ Бул аяттагы “ыймандуулардын жолу” деп динди жакшы түшүнгөн мужтахид аалымдар бир пикирге келген маселелердин өкүмдөрүнө баш ийүү керек экени айтылып жатат.

2. Азирети Пайгамбарыбыз (саллаллаху алейхи ва саллам) мусулман коомчулугунун туура эмес иштерде бирикпей турганы, бир пикирге келбей турганы тууралуу мындай деген:

“Үммөтүм адашуу боюнча биригишпейт”.²⁸

Башка бир хадисте мындай деп айтылат:

“Мусулмандар жакшы деп эсептеген нерсе Алланын алдында да жакшы деп эсептелет”.²⁹

4.4.4. Ижманын түрлөрү

Ижманын эки түрү бар:

а) *Сарийх ижма* (الإجماع الصريح):

Азирети Пайгамбардын (саллаллаху алейхи ва саллам) көзү өткөндөн кийин кайсы бир кылымда жашаган мужтахид аалымдардын сөздөрү же кыймылдары менен кандайдыр бир диний маселенин өкүмүндө бир пикирге келиши сарийх ижма деп аталат.

Мисалы, ижтихад кылууга илимий кудурети жеткен аалымдар (мужтахиддер) бир жерге чогулуп, кандайдыр бир маселени изилдеп чыгып, анын өкүмү тууралуу баары бирдей пикирди билдирсе сарийх ижма кылынган болот. Ошондой эле, кандайдыр бир маселенин өкүмү тууралуу бир мужтахид аалым өзүнүн пикирин билдирсе, андан башка мужтахиддер да өз

27. Ниса сүрөсү, 115-аят.

28. Ибн Маажжа, Фитан, 8.

29. Ахмед б. Ханбал, Муснад.

алдынча анын пикирин кубаттап, ошол маселенин өкүмүндө аны менен бирдей ойдо экенин билдиришсе, анда дагы сарийх ижма кылынган болот.

б) Сукутий ижма (الإجماع السُّكُوتِيّ):

Айрым мужтахиддер кандайдыр бир маселеде фатва берип, анын өкүмүн айтса жана башка аалымдардын да бул туурасында кабары болгону менен, буга карата эч кандай пикир билдирбеши сукутий ижма деп аталат.

4.4.5. Ижмага мисалдар

- Азирети Пайгамбардын көзү өткөндөн кийин Абу Бакирдин убагында Курандын бир мусхафта топтолушу;
- Осмондун убагында Курандын көбөйтүлүп жазылышы;
- Мусулман аялдардын мусулман эместерге турмушка чыга албашы;
- Жума намазында эки жолу азан айтылышы.

4.5. КЫЯС

4.5.1. Кыястын мааниси

Кыяс (القِيَاس) – “бир нерсени бир нерсе менен өлчөө, салыштыруу” деген маанилерди билдирет.

Ал эми фыхх усулу терминологиясында “Ортолорундагы окшоштуктан улам Куран менен сүннөттө өкүмү айтылбаган маселе менен Куран менен сүннөттө өкүмү айтылган маселени салыштырып өкүм чыгаруу” деген мааниде колдонулат.

4.5.2. Кыястын далил катары кабыл алынышынын себептери

1. Куранда мындай деп айтылат:

*“Эй ыймандуулар, Аллага баш ийгиле! Алланын элчисине баш ийгиле! Ошондой эле силердин араңардагы колуна бийлик берилгендерге баш ийгиле! Эгер бир нерсе жөнүндө талашып калсаңар, анда Аллага жана пайгамбарга кайтаргыла, эгер силер Аллага жана акырет Күнүнө ишенсеңер. Мына ушул эң жакшы жана мыкты көрсөтмө!”*³⁰ Бул аяттагы **“Аллага жана пайгамбарга кайтаргыла”** деген сөздөр кыяска далил болуп саналат.

2. Азирети Пайгамбарыбыз (саллаллаху алейхи ва саллам) Муаз б. Жабал аттуу сахабаны Йеменге казы кылып жөнөтүп жатып мындай деп сурайт:

- Ал жакка барганында маселелерге кантип өкүм бересиң?

Муаз:

- Алла Тааланын китебине (Куранга) карап өкүм берем, - дейт.

Пайгамбарыбыз:

30. Ниса сүрөсү, 59-аят.

- Курандан өкүм таппасаң эмне кыласың?

Муаз:

- Анда Пайгамбардын сүннөтүнө карап өкүм берем.

Пайгамбарыбыз:

- Андан да таппасаң эмне кыласың?

Муаз:

- Анда ижтихад кылып, өзүмдүн ой-пикиримдин негизинде өкүм берем, - дегенде Пайгамбарыбыз анын бул жообуна аябай ыраазы болгон.

3. Жухайна уруусунан бир аял Азирети Пайгамбарыбызга келип:

– Энем ажыга барууга ниеттенген эле, бирок ажыга бара албастан көзү өтүп кетти. Анын атынан барсам болобу? – деп сурайт. Пайгамбарыбыз ага:

– *Ооба, бар. Энеңин бирөөгө карызы болгон болсо, аны сен төлөп берет элең, туурабы? Андай болсо Алла Таалага болгон карызын да сен кайтарып бер,-деп айткан.*³¹

4. Азирети Умар Абу Муса ал-Ашарийге жазган катында мындай деген: “Бири-бирине окшош маселелерди жакшылап изилде жана аларды кыяс кылып (салыштырып) өкүм бер”.

4.5.3. Кыястын шарттары жана мисалдары

Кыястын төрт рүкүнү бар:

1. **Асл** (الأصل) – Куран жана сүннөттө өкүмү белгиленген маселе.

2. **Фар** (الفروع) – Куран жана сүннөттө өкүмү белгиленбеген маселе.

3. **Иллат** (العلّة) – Өкүмдүн белгиленишине себеп болгон сыпат.

4. **Өкүм** (الحُكْم) – Маселенин өкүмү.

Кыяс менен өкүм чыгарууга мисал:

Шарап (хамр) Куран менен сүннөттө айтылып, аны колдонууга тыюу салынган. Бул туурасында Куранда төмөнкүчө айтылат:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ () إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَعَنِ الصَّلَاةِ فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ

“Эй, момундар! Арак, кумар, (сыйынуу үчүн) кадалган тааштар жана жаанын огу менен төлгө тартуу – шайтандын ыплас иштери. Андан сактангыла! Мүмкүн кутулаарсыңар. Чындыгында, шайтан аракта, кумарда ортолоруңарга душмандык, же кек салып, Алланы эскерүүдөн жана намаздан тосууну каалайт. Ошондой болсо да тыйылбайсыңарбы?!”³²

31. Бухарий, Жазаус-сайд, 22.

32. Маида сүрөсү, 90-91-аяттар.

Хамр – жүзүмдөн жасалган ичимдик. Анын ичкен адамды мас кылуучу өзгөчөлүгү (сыпаты) бар. Ал эми Куранда хамрдан башка пиво, коньяк сыяктуу ичимдиктер тууралуу айтылган эмес. Бирок булар дагы адамды мас кылуучу өзгөчөлүктөргө ээ. Андай болсо, бул ичимдектерге да кыяс аркылуу хамрдын өкүмү берилет.

Бул мисалда:

Хамр – асл;

Пиво же коньяк – фар;

Бул ичимдиктердин мас кылуучу өзгөчөлүктө болушу – иллат;

Бул ичимдиктерди ичүүнүн арам экендиги – өкүм.

Сүннөттөн мисал:

Азирети Пайгамбар (саллаллаху алейхи ва саллам) мындай деген:

“Үч киши чогулуп турганда алардын экөө өзүнчө бөлүнүп алып шыбырашып сүйлөшпөсүн. Себеби, бул нерсе үчүнчү кишини капа кылат.”³³

Бул хадисте үчүнчү кишини бөлүп коюп эки кишинин өз алдыларынча шыбырашып сүйлөшүшүнө тыюу салат. Ошол эле хадисте бул өкүмдүн себеби (иллаты) да айтылып жатат. Ал – үчүнчү кишинин капа болушу, көңүлүнүн ооруп калышы, өзү жөнүндө сүйлөшүп жатышабы деп шек-күмөнгө түшүшү ж.б. Мындай абал адамдардын ортосундагы сый-урматтын жоголушуна, мамилеленин начарлашына да себеп болот.

Ал эми үч киши чогулуп турганда эки кишинин үчүнчү киши билбеген тил менен өз алдыларынча сүйлөшүшү тууралуу Куран менен сүннөттө эч кандай өкүм жок. Бирок бул нерсе да жогорудагыдай эле өзгөчөлүккө ээ. Андай болсо кыяс аркылуу экинчи маселеге да мурунку маселенин өкүмү берилет.

Бул мисалда:

Үчүнчү кишини бөлүп коюп эки кишинин шыбырашып сүйлөшүшү – асл;

Үчүнчү киши билбеген тил менен эки кишинин өз алдыларынча сүйлөшүшү – фар;

Үчүнчү кишинин көңүлүнүн оорушу, капа болушу – иллат;

Үчүнчү кишини бөлүп коюп эки кишинин өз алдыларынча шыбырашып сүйлөшүүсүнө жана ал билбеген тил менен өз алдыларынча сүйлөшүүсүнө тыюу салынышы – өкүм.

4.5.4. Иллаттын шарттары

Иллат боло ала турган сыпатка тиешелүү көптөгөн шарттар жана өзгөчөлүктөр бар. Айрым аалымдар бул шарттарды жыйырма бешке чейин чыгарган. Биз бул жерде негизги алты шартка гана токтолобуз. Алар төмөнкүлөр:

1) Иллат “ظَاهِرٌ” болушу керек. Мунун мааниси – иллат боло турган сапат ачык билине турган, түшүнүүгө мүмкүн боло турган өзгөчөлүктө болушу керек дегендик.

2) Иллат “مُطَرَّدٌ” болушу керек. Иллат бар болгон жерде өкүмдүн да болушу. Сыпат бар болгону менен өкүм жок боло турган болсо, анда бул сыпат иллат болгонго жарабайт.

33. Ибн Мааж, Адеп, 50.

3) Иллат “**مَنْضِبٌ**” болушу керек. Бул дегени – иллат учурдун, адамдардын жеке шарттарына жараша өзгөрүүгө дуушар болбой турган, туруктуу сыпат болушу керек.

4) Иллат “**فَاضِلٌ**” болбошу керек. Иллат бир гана асылда болуп, ага гана таандык болгон сыпат болбошу керек. Ошондуктан, Азирети Пайгамбарга (саллаллаху алейхи ва саллам) гана таандык болуп эсептелген өкүмдөрдө кыйас жараяны ишке ашырылбайт.

5) Иллат “**مُنَاسِبٌ**” болушу керек. Мааниси – иллат өкүмгө ыңгайлуу сапат болушу керек.

6) Иллат шарий насстарга жана ижмага карама-каршы болбошу керек.

4.6. КОШУМЧА ДАЛИЛДЕР

4.6.1. Истихсан

Истихсан – (الاستحسان) “**бир нерсени туура деп билүү, жактыруу**” деген маанилерди билдирет.

Ал эми терминологиялык мааниси “**Бир маселе тууралуу өкүм берүүдө негизги принциптерден баш тартуу**” дегенди билдирет.

Истихсан менен өкүм чыгарууда бир гана акыл менен чектелүүгө болбойт. Истихсан кандайдыр бир шарий өкүмгө таянышы керек. Истихсан менен өкүм чыгарууга негиз болгон мына ушул өкүм “**важхул-истихсан**” деп аталат.

Мисал:

Имам Азам Абу Ханифанын пикиринде ар ким өзүнүн менчигиндеги мүлктү өзү каалагандай колдонууга укугу бар. Мисалы, эч кандай зарылчылыгы болбосо деле үйүн тегеретип 3-4 метр дубал (забор) менен тосо алат. Бирок, мындай учурда кошуна үйлөргө зыян берип калышы мүмкүн. Алардын көлөкө кылып, күн нурунан пайдаланышына тоскоол болушу ыктымал. Бул адилеттүүлүккө туура келбей калат. Ошондуктан аалымдар бир кишинин өзүнүн жеке менчигиндеги мүлктү колдонуусу башка бирөөлөргө зыян бере турган болсо, ага чектөө киргизсе болот деп айтышат.

Бул мисалда “кишинин өзүнүн жеке менчигиндеги мүлктү каалагандай колдонууга укугунун бар болушу” **негизги принцип** болуп эсептелет.

Ал эми башка бирөөгө зыян бере турган болсо бул укугун колдонуусуна чектөө киргизүү **истихсан** болуп саналат.

Истихсанды жакшы түшүнүү үчүн төмөндөгү мисалды берүүгө болот:

Хатиб деген кишинин кулдары бирөөнүн төөлөрүн уурдап, союп жеп коюшат. Хатиб Азирети Умарга келип арызданганда, алгач ал уурулук кылгандары үчүн кулдардын колунун кесилишине өкүм кылат. Себеби **негизги принцип** боюнча уурулук кылгандарга мына ушундай жаза берилиши керек эле. Бирок Азирети Умар кулдардын да сөздөрүн уккандан кийин мурунку берген өкүмүн жокко чыгарат. Анткени Хатиб кулдарын иштетип, бирок аларга тамак-аш бербей ач калтырган болот. Ошондуктан Азирети Умар кулдарга берилген жазаны жокко чыгарып, Хатибди төөнүн эсинен 800 дирхам төлөөгө милдеттендирет.

4.6.2. Масалиху мурсала

«Масалих» (المصالح) – “маслахат” (المصلحة) деген сөздүн көптүк түрү болуп эсептелет. Маслахат – пайдалуу нерсени тандоо, зыяндуу нерседен оолак болуу дегенди билдирет.

Маслахаттын үч түрү бар:

1. Мутабар масалахаттар (المصلحة المعتبرة) – Дин тарабынан кабыл алынган маслахаттар. Булар:

1. Динди коргоо
2. Өмүрдү, ден-соолукту сактоо
3. Акыл-эсти коргоо
4. Урук-тукумду улантуу
5. Мал-мүлктү коргоо.

Мына ушул бешөө Ислам дининин **негизги беш максаты** деп да аталат.

* Динди коргоо үчүн Алла Таалага ыйман келтирүү жана ибадаттарды аткаруу парз кылынган.

* Өмүрдү, ден соолукту сактоо үчүн адамдын ден соолугуна жана өмүрүнө зыян келтирүүгө тыюу салынган жана кысас сыяктуу жазалар коюлган.

* Акыл-эсти коргоо үчүн ага зыян бере турган мас кылуучу ичимдиктерди ичүү, баңгизаттарды колдонуу арам кылынган.

* Урук-тукумду коргоо үчүн шарияттын эреже-шарттарына ылайык нике парз кылынган, зинаага тыюу салынган.

* Мал-мүлктү коргоо үчүн адамдын өз мээнетин менен эмгектенип байлык топтошу керек экендиги айтылган, уурулукка тыюу салынган.

2. Мардуда (мулга) маслахаттар (المصلحة المردودة) – Дин тарабынан кабыл алынбаган маслахаттар. Мисалы, өлкөнү өнүктүрүү үчүн кумаркана ачуу сыяктуу. Кумаркана пайда алып келиши мүмкүн, бирок мындай маслахаттарга таянып өкүм берилбейт.

3. Мурсал маслахаттар (المصلحة المرسلّة) – Бул маслахаттардын кабыл алынып алынбашы боюнча динде эч кандай далил жок. Бирок мындай маслахаттарда жалпы коом үчүн **“пайда алып келүү, зыянды жок кылуу”** өзгөчөлүктөр бар.

Масалиху мурсаланы далил катары алуу “истислах” деп аталат.

Истислах – “маслахатты тандоо, бир нерсенин оңолушун, жакшы абалга келишин каалоо” сыяктуу маанилерди билдирген сөз. Ал эми фыхх усулу илиминде болсо, аят же хадис, ижма жана кыяс сыяктуу далили болбогон маселеде Ислам дининин маани-маңызына туура келген маслахаттарга карап өкүм берүү “истислах” деп аталат.

Мурсал маслахатка таянып берилген өкүмдөргө мисалдар:

- Сахабалар убагында Курандын мусхаф абалына алып келиниши,
- Жума намазы үчүн дагы бир азандын кошулушу.

4.6.3. Садду зарайи

Садд (سَدُّ) – «жабуу, тоскоол болуу, бөгөт коюу» деген мааниде. Зарайи (الذَّرَائِعُ) – «себеп, ортомчу» сыяктуу маанилердеги «зарийа – الذَّرِيعَةُ» деген сөздүн көптүк түрү.

Ал эми фыхх усулу илиминде дин тарабынан тыюу салынган иштердин аткарылышына себеп боло турган мубах иштерге тыюу салып, аткарылыша бөгөт коюу **садду зарайи** деп аталат.

Мисалы, жүзүм өстүрүү жана сатуу мубах. Мубах – дин тарабынан тыюу салынбаган иштер. Бардык адамдардын жүзүм өстүрүүгө, жүзүм сатууга, сатып алып алууга укугу бар. Бирок, жүзүмдөн шарап жасай турган адамга жүзүм сатуу же болбосо шарап жасоо үчүн жүзүм өстүрүү арам.

Садду зараайи “себептерге бөгөт коюу” дегендик. Андыктан арам ишке себеп боло турган иш да – арам, важиб ишке себеп боло турган иш да – важиб.

Зинаа (никесиз жыныстык катнаш) – арам. Зинаага себеп боло турганы үчүн өзүнүн аялынан башка аялдын аврат (уяттуу) жерин кароо да – арам.

Жума намазы парз, жума намазына баруу жана ага баруу үчүн соода-сатыкты токтото туруу да – парз.

Садду зарайиде кыймыл-аракеттин натыйжасына көңүл бурулат. Натыйжасына карата кыймыл-аракеттин, иштин өкүмү белгиленет. Шарият тарабынан аткарылышы талап кылынган кыймыл-аракетке, ишке себеп боло турган иштин аткарылышы талап кылынат. Шарият тарабынан тыюу салынган, жаман иштерге себеп боло турган кыймыл-аракеттерди аткарууга бөгөт коюлат. Мында адамдардын ниеттери эске алынбайт.

4.6.4. Сахабалардын сөздөрү

Пайгамбардын (саллаллаху алейхи ва саллам) убагында мусулман болуп, аны көргөн жана ыйманы менен өлгөн адамдар сахаба деп аталат. Сахабалар Азирети Пайгамбардан көптөгөн нерселерди үйрөнүп, көптөгөн маалыматтарды алган.

Сахабалар Азирети Пайгамбардын (саллаллаху алейхи ва саллам) убагында жашаганы үчүн вахийдин кантип жана кандай себептерден улам түшкөнүнө күбө болушкан. Ошондой эле алар диндин негизги максаттарын да эң жакшы аңдап-түшүнүнүшкөн. Алла Таала:

*“Жер которгондордон, ансарлардан алгач ыйман келтиргендер жана жакшы иштерде аларды ээрчигендерден Алла ыраазы болду. Алар да Алладан ыраазы болушту. Ошондуктан, Алла алар үчүн ичинде түбөлүккө кала турган, алдыларынан дарыйалар агып туруучу бейиштерди даярдап койгон. Бул – эң чоң ийгилик!”*³⁴ деп айтып аларды мактаган.

34. Тавба сүрөсү, 100-аят.

Азирети Пайгамбарыбыз да “*Үммөтүмдүн эң жакшылары – менин убагымда жашагандар, анан алардан кийин келгендер, анан алардан кийин келгендер*”³⁵ деп сахабалардын эң жакшы адамдар экенин белгилеп өткөн.

Сахабалардын арасында фыкх маалыматы жогору жана диний булактардан өкүм чыгаруу жөндөмүнө ээ болгондору бар болгон. Мына ошол сахабалар Азирети Пайгамбар (салаллаху алейхи ва саллам) дүйнөдөн өткөндөн кийин мусулмандар туш болгон ар түрдүү маселелерге фатва берип, талаш-тартыштарды чечип келишкен. Алардын фатвалары, фыкх маселелерине тиешелүү айткан сөздөрү, пикирлери өздөрүнөн кийинки муундарга да өтүп, азыркы учурга чейин жетип келген.

Умар б. Хаттаб, Абдуллах б. Масуд, Абдуллах б. Аббас, Абдуллах б. Умар, Зайд б. Сабит жана Айша сыяктуу сахабалардын ар биринин берген фатвалары өзүнчө бир чоң китепти ээлейт.

4.6.5. Үрп-адат

Үрп дагы, адат дагы арап тилинен кирген сөздөр. Үрп (العرف) – “билүү, таануу, адам акылы жана дин тарабынан жакшы деп эсептелген нерсе” сыяктуу маанилерге келет. Ал эми адат (العادة) – “өнөкөт, кайталоо” сыяктуу маанилерди билдирет.

Үрп-адат фыкх усулу илиминде **“адамдардын көпчүлүгү тарабынан жактырылып, өнөкөт катары жасалган иштер”** деген мааниде колдонулат. Ошондой эле белгилүү бир мааниде колдонулушу адат болуп калган сөздөр да мына ушуга кирет.

Мисалы, дүкөнгө барып, эч унчукпастан акчаны берип нан же башка бир нерсени алуу, бир нерсени ижарага алганда акчасын накталай алдын-ала төлөө. Мына ушул сыяктуу иштер адат болуп калган. Дагы бир мисал – “бала” деген сөз. Бул сөздүн мааниси эркек баланы да, кыз баланы да камтыйт. Бирок, элдин бул сөздү эркек балага гана карата колдонушу адат болуп калган.

Үрп-адаттын түрлөрү

Шариятта далил болуп эсептелип-эсептелбеши жагынан үрп-адат экиге бөлүнүп каралат.

1) Сахийх үрп-адат

Сахийх – “туура, дурус” сыяктуу маанилерди билдирген сөз. Демек, Куран жана сүннөткө туура келген, буларда айтылган өкүмдөргө каршы келбеген үрп-адаттар “сахийх” деп аталат жана булар шариятта өкүмдөргө далил катары колдонулат. Мисалы, фыкх илиминде “истиснаа” деп аталган келишим бар. Бул – кандайдыр бир устага буйрутма берип бир буюмду жасатуу боюнча келишим түзүү. Мына ушул келишим көпчүлүк эл тарабынан адат катары колдонулганына таянып аалымдар мунун шариятка туура келерин айтышат.

Калыптанып, пайда болушу жагынан сахийх үрп-адат да экиге бөлүнөт:

а) Жалпы үрп-адат:

Бардык мусулман коомчулугуна жайылган жана мусулмандар тарабынан ар кылымда аткарылып келген үрп-адаттар. Булар белгилүү бир элге гана тиешелүү болбостон, жалпы мусулман коомчулугуна тиешелүү болуп эсептелет. Жогоруда айтылган “истиснаа келишимин” буга мисал берүүгө болот.

35. Муслим, Фазаилус-сахаба, 213, 215.

б) Жеке үрп-адат:

Жалпы мусулман коомчулугуна тиешелүү болбостон белгилүү бир элдерде же аймактарда калыптанган үрп-адаттар. Мисалы, арапчадагы “الذَّابَّةُ” (жаныбар) деген сөздү Ирактыктар “ат” деген мааниде колдонушат.

2) Фасид үрп-адат

Куран аяттарына жана хадистерге карама-каршы келген үрп-адаттар “фасид” деп аталат. Фасид – “туура эмес, бузулган” деген маанилерди билдирет. Мисалы, той-топурда аялдар менен эркектердин аралашып отурушу фасид үрп-адатка кирет. Фасид үрп-адаттар коомчулукта канчалык көп жайылып, көпчүлүк тарабынан ишке ашырылып келсе да шариятка туура келбеши бышык.

Казы Хусейин аттуу белгилүү аалым: “Үрп-адатты этибарга алуу фыххтын негизги беш эрежесине кирет”, - деп айтат. Булар:

- 1- Анык билинген нерсе (йакин) күмөн менен жок кылынбайт.
- 2- Зыяндуу нерсе жок кылынышы керек.
- 3- Кыйынчылык (машакат) жеңилдикти алып келет.
- 4- Адат өкүм белгилөөчү болуп эсептелет.
- 5- Ишти кылуудагы максатка карап өкүм берилет.

4.6.6. Мурунку шарияттар

Бул “Исламдан мурунку шарияттар, Азирети Мухаммедден (саллаллаху алейхи ва саллам) мурунку пайгамбарларга жөнөтүлгөн шарияттар” дегендик.

Азирети Пайгамбардан (саллаллаху алейхи ва саллам) мурун жөнөтүлгөн пайгамбарлардын шарияттары үчкө бөлүнүп каралат:

1. Ислам шарияты жокко чыгаргандар.

Бул шарияттардын мусулмандардын амал жана ибадаттарына далил болбошу тууралуу талаш жок.

2. Ислам шарияты тарабынан да ырасталып, кабыл алынган өкүмдөр.

Булардын мусулмандар үчүн шарий далил экендигинде эч кандай күмөн жок. Мындай ырастоо менен бул өкүмдөр Ислам шариятынын ичине кирген болуп эсептелет.

Мисалы, орозо тууралуу Куранда:

“Эй, ыймандуулар! Силерден мурдагыларга буйрулгандай эле, силерге да орозо кармоо буйрулду. Бул орозо силердин такыба болууңар үчүн”³⁶ деп айтылып, мурунку шарияттарда парз кылынган орозо мусулмандарга да парз кылынган.

3. Аят жана хадистерде мурунку үммөттөргө шарият кылынганы айтылганы менен, мусулман үммөтүнө да шарияты кылынганы же кылынбаганы айтылбаган өкүмдөр.

36. Бакара сүрөсү, 183-аят.

“Анда (Тооратта) аларга (иудейлерге): жанга – жан, көзгө – көз, мурунга – мурун, кулакка – кулак, тишке – тиш жана жароатка да тең келген өч алуу жаздык. Кимде-ким анын кунун кечсе, ал күнөөдөн тазартылат. Ошондуктан, кимде-ким Алланын түшүргөнү менен өкүм кылбаса, мына ошолор – заалымдар.”³⁷

Бул аятта Тооратта иудейлерге тиешелүү болгон өкүм жөнүндө баяндалып жатат. Белгилүү болгондой эле, бул өкүм мусулмандардан мурун жашап өткөн коом үчүн болгон.

Куран жана сүннөттө жогорудагы аятта айтылган сыяктуу Ислам дини тарабынан ырасталганы же жокко чыгарылганы тууралуу сөз кылынбаган мурунку шарияттарга тиешелүү өкүмдөр мусулмандар үчүн шарий далил болуп эсептелет.

Бирок, “شُرُعٌ مِّنْ قَبْلِنَا” өзүнчө далил болуп эсептелбейт, ал Курандын же сүннөтүн ичине камтылган далил катары каралат. Дагы айта кетчү нерсе, мындай өкүмдөрдүн Куран жана сүннөттө баяндалгандары менен амал кылынат. Ал эми ахли китаптардын өздөрүнүн китептеринен алып баяндагандары менен же мусулмандардын мурунку шарияттарга тиешелүү өзгөрүүгө учураган китептерден окуп түшүнгөндөрү менен амал кылууга болбойт.

4.6.7. Истисхаб

Истисхаб – “бирге, чогуу болуу, бири-биринен ажырабоо” деген маанилердеги сөз.

Ал эми фыхх усулу илиминде болсо, кандайдыр бир нерсенин мурунку абалы өзгөрмөйүнчө же өзгөргөнү тууралуу далил болмоюнча дагы деле ошол абалда экендигин кабылдоо “истисхаб” деп аталат.

Мисалы, кабарсыз жок болуп кеткен бир кишинин өлгөнү тууралуу далил болмоюнча ал тирүү деп эсептелет.

Истисхаб менен байланыштуу айрым эрежелер төмөнкүлөр:

1. “Бардык нерселер түпкүрүндө мубах деп эсептелет”:

Алла Таала ааламдагы жандуу-жансыз бардык нерселерди адам баласы үчүн жараткан. Ошондуктан арам экендиги тууралуу далил болмоюнча булардын баарын колдонуу, пайдалануу мубах болуп эсептелет.

2. “Бараату зиммат (бир адамдын карызы жана күнөөсү жок экендиги) негиз болуп эсептелет”:

Кылмыш кылганы далилденмейинче эч ким кылмышкер деп эсептелбейт жана жоопко тартылбайт

Карызы бар экени далилденмейинче эч ким карызды төлөөгө жооптуу болбойт.

3. “Анык билинген нерсе күмөн менен жок кылынбайт”:

Бир нерсенин бар экени анык билинип турса, күмөн менен аны жок деп эсептегенге болбойт.

Мисалы, даарат алганын анык билген, даараты бузулуп-бузулбаганы күмөн болгон кишинин даараты бар болуп эсептелет.

37. Маида сүрөсү, 45-аят.

СУНУШТАЛУУЧУ АДАБИЯТТАРДЫН ТИЗМЕСИ

1. Шермухаммад Акматжан уулу, Бактияр Токтогазы уулу, Алмамбетова Элза, Маматкулов Шамшидин. Усул фикх китеби. – Бишкек: 2020. – 320 б.
2. Мехмет Эрдем, Саффет Көсе. Ислам укугуна киришүү. – Бишкек: 2018. – 317 б.
3. Mehmet Erdoğan. Fıkıh İlmine Giriş. İstanbul: Dem Yayınları, 2009. 262 s.
4. Hasan Serhat Yeter. Fıkıh (Hanefi Mezhebine Göre). – İstanbul: Erkam Yayınları, 2015. – 360 б.
5. Фахреттин Атар. Ильм усуль ал-фикх (Наука об основах исламской юриспруденции). Пер. с тур. Т. Хабибуллин. – 2009.
6. Рахманов А.Р., Рузиев Р.Ж., Рахманов А.Р. Исламское право. Учебник. – Уфа: 2010. – 284 с.

ТЕКШЕРҮҮҮҮЧҮН СУРООЛОР:

- Далилдердин түрлөрүн жана алардын бөлүнүшүндө эске алынган критерийлерди изилдегиле.
- Куранда өкүмдөрдүн баяндалышын мисалдар менен түшүндүргүлө.
- Сүннөттүн кандай түрлөрү бар?
- Ижманын далил катары кабыл алынышынын кандай себептери бар?
- Иллат деген эмне?
- Маслахаттын кандай түрлөрү бар?
- Истихсан деген эмне?
- Истисхаб деген эмне?
- Үрп-адаттын далил катары кабыл алынышынын кандай критерийлери бар?

ТЕСТ

1. Төмөндөгүлөрдүн кайсынысы “итти-фак менен кабыл алынган негизги төрт далилдин” катарына кирбейт?
А) Куран Б) Сүннөт
В) Ижма Г) Истихсан
2. Азирети Пайгамбардын (с.а.в) кандайдыр бир маселе тууралуу айткан сөздөрү эмне деп аталат?
А) Кавлий сүннөт Б) Фиилий сүннөт
В) Такририй сүннөт Г) Сукутий сүннөт
3. Дин тарабынан тыюу салынган иштердин аткарылышына себеп боло турган мубах иштерге тыюу салып, аткарылыша бөгөт коюу эмне деп аталат?
А) Истихсан Б) Кыяс
В) Садду зарайи Г) Истисхаб
4. Иллат деген эмне?
А) Куран жана сүннөттө өкүмү белгиленбеген маселе
Б) Куран жана сүннөттө өкүмү белгиленген маселе
В) Өкүмдүн белгиленишине себеп болгон сыпат
Г) Маселенин өкүмү
5. Кандайдыр бир нерсенин мурунку абалы өзгөрмөйүнчө же өзгөргөнү тууралуу далил болмоюнча дагы деле ошол абалда экендигин кабылдоо деп аталат?
А) Истихсан
Б) Ижма
В) Садду зарайи
Г) Истисхаб

БЕШИНЧИ БӨЛҮМ

МУКАЛЛАФ

БӨЛҮМДҮН ТЕМАЛАРЫ

- МУКАЛЛАФ
- МУКАЛЛАФТЫН ИШТЕРИ
- АХЛИЯТ
- АЗИМАТ ЖАНА РУХСАТ

5.1. МУКАЛЛАФ

5.1.1. Мукаллафтын мааниси

Диндеги өкүмдөрдү аткарууга милдеттүү болгон жана айткан сөздөрү, кылган иштеринин натыйжасына жооптуу боло турган киши **мукаллаф** деп аталат.

Балагат жашына жеткен жана **акыл-эси толук** мусулманга ибадаттарды аткаруу жоопкерчилиги жүктөлөт. Мына ушул учурдан баштап ал **“мукаллаф”** болуп эсептелет.

5.1.2. Мукаллафтын шарттары

1. Мусулман болуу:

Мукаллаф болуп эсептелүү үчүн мусулман болуу шарт. Мусулман эместер шариаттын өкүмдөрүн аткарууга милдеттүү эмес.

2. Акыл-эстүү болуу:

Шариат өкүмдөрүн кабыл алып, андап-түшүнүү үчүн акыл-эс негизги курал болуп саналат. Ошондуктан акыл-эси толо элек жаш балдар жана акылы кемдер диний буйруктарды аткарууга милдеттүү эмес.

3. Балагат жашына жетүү:

Балагат жашы кыз балдардын этек кири, эркек балдардын түшүркөөсү менен башталат. Эгер кыз да, эркек бала да 15 жашка чыгып балагаттыктын белгилерин көрбөсө, алар балагатка жеткен болуп эсептелет. Бул жаштан кийин ар бир мусулман баласы диний өкүмдөргө карата милдеттүү болуп эсептелет.

5.2. МУКАЛЛАФТЫН ИШТЕРИ

Ислам дини мукаллафтардан айрым иштерди аткарууну, айрым иштерди аткарбоону талап кылат. Ал эми кээбир иштерди аткарып-аткарбоону болсо анын эркине коёт. Мукаллафтын жүрүм-туруму жана кыймыл-аракети менен байланыштуу диндин буйрук жана тыюуларын камтыган өкүмдөр **“أَفْعَالُ الْمُكَلَّفِينَ – мукаллафтын иштери”** деп аталат.

Мукаллафтын иштери алтыга бөлүнөт:

1. Парз
2. Важиб
3. Сүннөт (Мандуп)
4. Мубах
5. Макрух
6. Арам

Эми булардын ар бирине токтоло кетели.

5.2.1. Парз

Мааниси:

Куран жана сүннөттө ачык-айкын далилдер менен аткарылышы талап кылынган иштер «парз» деп аталат. Ачык-айкын жана кескин далилдерге таянгандыгы үчүн мындай иштерди сөзсүз түрдө аткаруу зарыл.

Өкүмү:

Аткарылышы парз болгон бир ибадатты четке каккан адам Ислам дининен чыгып калат. Парз экендигине ишенген, бирок жалкоолуктан улам аны аткарбаган адам чоң күнөө жасоо менен бирге динден чыкпайт.

Мисалдар:

Намаз, орозо, зекет, ажылык сыяктуу ибадаттар парз болуп эсептелет.

Түрлөрү:

Парз ибадаттар «парз айн» жана «парз кифая» деп экиге бөлүнөт.

1. Парз айн – бул ар бир мусулмандын жеке өзүнөн талап кылынган амал-иштер. Намаз окуу, орозо кармоо сыяктуу.

2. Парз кифая– коомчулуктун бир бөлүгү тарабынан аткарылган учурда, бүтүндөй ошол элден жоопкерчилиги түшчү амал-иштер. Мисалы, жаназа намазы. Жаназа намазын элдин белгилүү бөлүгү гана окуса, жалпы коомчулук жаназа намазынын жоопкерчилигинен кутулат. Ал эми жаназаны эч ким окубаса, анда бардык мусулмандар андан жооптуу болуп саналат.

5.2.2. Важип

Мааниси:

Парзга салыштырмалуу ачык-айкындуулугу бир аз бүдөмүк далил менен аткарылышы талап кылынган иш «важип» деп аталат.

Өкүмү:

Ислам дини мусулмандардан важиптерди да кескин түрдө талап кылат. Важипти аткарбаган адам күнөө жасаган болуп эсептелет.

Мисалдар:

Витир намазы, битир садага, айт намаздары жана курмандык чалуу сыяктуу ибадаттар важиб болуп саналат.

5.2.3. Сүннөт**Мааниси:**

Аткарылышы милдеттүү түрдө талап кылынбаган иштер «сүннөт» деп аталат. Мисалы, беш маал парз намаз менен кошо окулган сүннөт намаздар сыяктуу.

Өкүмү:

Сүннөттү аткаргандар мактоого жана соопко ээ болот. Аткарбагандар жемеге татыктуу.

Түрлөрү:

Сүннөт өз ара экиге бөлүнөт:

а. Муаккад сүннөт: Азирети Пайгамбарыбыз (саллаллаху алейхи ва саллам) көпчүлүк учурда аткарып, кээде гана кылбаган иш-амалдар. Буга багымдат намазынын эки ирекет сүннөтүн, бешим намазынын алгачкы төрт ирекет сүннөтүн, парз намаздарды жамаат менен окууну, даарат алууда оозду чайкоону, Рамазан айында итикафка кирүүнү мисал келтирүүгө болот.

б. Гайру муаккад сүннөт: Пайгамбарыбыздын (саллаллаху алейхи ва саллам) айрым учурларда аткарып, айрым учурларда аткарбай калган иштери. Асыр намазынын алгачкы төрт ирекет сүннөтү, дүйшөмбү жана бейшемби күндөрү орозо кармоо, орозодо оозду курма менен ачуу сыяктуу.

5.2.4. Мубах**Мааниси:**

Аткарып-аткарбоо адамдардын эркине коюлган иштер «мубах» деп аталат.

Мисалдар:

Мубахтын мисалдары өтө көп. Себеби бардык нерселер түпкүрүндө мубах деп эсептелет. Жеп-ичүү, уктоо, эс алуу мубах болуп саналат.

Өкүмү:

Шариятта мубахты аткарууга же аткарбоого эч кандай буйрук берилген эмес. Бирок кээ бир мубахтарды такыр таштап коюуга шарият уруксат бербейт. Мисалы, жеп-ичүү мубах. Бирок денсоолугуна зыян бере турганчалык жеп-ичүүдөн баш тарткан адам күнөө жасаган болот.

Мубах менен маанилеш терминдер:

Жаиз (الْجَائِز): Динде аткарылышына уруксат берилген иштер. Мисалы, “кандайдыр бир ишти кылуу жаиз” деп айтылса, аны аткарууга шариятта уруксат берилген деп эсептелет. Ал эми “жаиз эмес” деген сөз макрухту да, арамды да ичине камтыйт. Мисалы, “экзамеде

шпаргалка колдонуу жаиз эмес” дей турган болсок, анда бул ишти аткарбоо талап кылынып жаткан болот.

Адал (الْحَالُل): Динде уруксат берилген иштер деген мааниге келет. Арам менен карама-каршы мааниде колдонулат.

5.2.5. Макрух

Мааниси:

Арамга салыштырмалуу ачык-айкындуулугу бираз бүдөмүк далил менен аткарылбашы талап кылынган иш «макрух» деп аталат.

Түрлөрү:

Макрух “тахриман макрух” жана “танзихан макрух” болуп экиге бөлүнөт.

1. Тахриман макрух:

Орундалышы күнөө болуу менен бирге бүдөмүк далилге таянган иштер «тахриман макрух» деп аталат. Мисалы, намаздын важиптерин таштап кетүү сыяктуу.

Өкүмү:

Тахриман макрух күнөө болуп эсептелет. Бирок мунун далили ачык-айкын болбогондуктан аны «арам» деп айтууга болбойт. Ошондуктан мындай иштерди макрух катары кабыл албоо адамды динден чыгарбайт.

2. Танзихан макрух:

Орундалбашы орундалышынан абзел болгон иштер «танзихан макрух» болуп эсептелет. Мисалы, сарымсак (чеснок) жеп алып мечитке баруу, даарат алууда сууну ысырап кылуу сыяктуу.

Өкүмү:

Танзихан макрух диний өңүттөн жазаны талап кылбайт. Бирок мындай иштер менен ибадаттардын артыкчылыктары жүзөгө ашпай, сооптору азайат.

5.2.6. Арам

Мааниси:

Кескин далилдер менен тыюу салынган иштер «арам» деп аталат.

Мисалдар:

Мас кылуучу ичимдик ичүү, уурулук кылуу сыяктуу иштер арам иштердин катарына кирет.

Өкүмү:

Арам иштерге тыюу салынгандыгы үчүн аны аткаруу чоң күнөө болуп эсептелет. Кандайдыр бир арам ишти аткаруу чоң күнөө болсо да, аны адал катары кабылдамайынча эч бир мусулман адам динден чыкпайт.

Түрлөрү:

1. Арам ли айнихи (الْحَرَامُ لِعَيْنِهِ):

Өзүнүн түпкүрүндө зыян, жамандык жана ыпластык болгону үчүн арам деп эсептелген иштер. Мисалы, арак ичүү арам. Анын арамдыгы арагын түздөн-түз өзүндө адамга зыян алып келген өзгөчөлүгүнөн улам болуп эсептелет.

2. Арам ли гайрихи (الْحَرَامُ لِغَيْرِهِ):

Түпкүрүндө адал болгону менен кандайдыр бир себептен улам арам деп эсептелген иштер. Мисалы, атайылап “бисмилла” айтылбай мууздамган койдун этин жеш арам. Мындагы арамдык койдун этинен улам эмес, аны муздаганда атайылап “бисмилланы” айтпай коюудан улам болуп жатат.

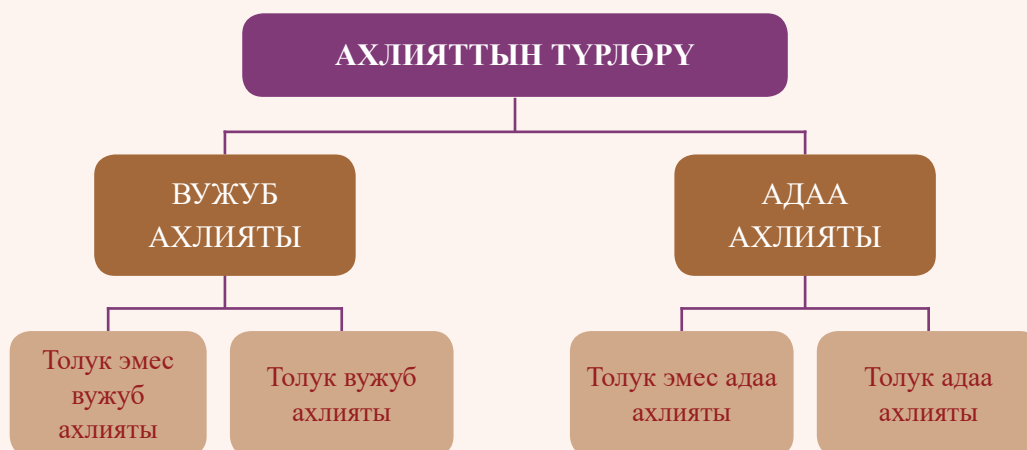
5.3. АХЛИЯТ

5.3.1. Мааниси

Ахлият (الْأَهْلِيَّة) – жөндөмдүүлүк, жарамдуулук сыяктуу маанилерди билдирет.

Ал эми фыкх илиминде адам баласынын укуктарга ээ болуу жана милдеттерди алуу жөндөмүнө ээ болушу деген мааниде колдонулат.

5.3.2. Түрлөрү

Ахлияттын эки түрү бар:

1. Вужуб ахлияты:

Укуктарга ээ болуу жөндөмдүүлүгү вужуб ахлияты деп аталат. Вужуб ахлиятында адамдын тирүү болушу эске алынат. Ошондуктан тирүү болгон ар бир адам вужуб ахлиятына ээ болуп эсептелет.

Вужуб ахлияты экиге бөлүнөт:

- Толук эмес вужуб ахлияты: Эненин курсагына түшкөндөн башталып, төрөлгөнгө чейинки убакытты камтыйт. Бул учурда эненин курсагындагы түйүлдүк толук эмес вужуб

ахлиятына ээ болуп, айрым укуктарды алуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болот. Мисалы, түйүлдүк мурас алуу укугуна ээ. Бирок, төрөлө электе бойдон түшүп кала турган болсо, мурас калтыра албайт.

- Толук вужуб ахлияты: Төрөлгөндөн баштап, өлгөнгө чейин адам баласы толук вужуб ахлиятына ээ болот. Адам катары бардык укуктарга ээ болууга жана андан пайдаланууга жөндөмдүү болуп эсептелет. Мисалы, мурас алууга жана мурас калтырууга жөндөмдүү.

2. Адаа ахлияты: Адамдын айткан сөздөрүнүн жана кылган кыймыл-аракеттеринин натыйжасына жооптуу болуп, милдеттерди аткарууга жөндөмдүү болушу. Адаа ахлиятында адамдын жашы жана психологиялык абалы эске алынат.

Адаа ахлияты экиге бөлүнөт:

- Толук эмес адаа ахлияты: Башка бирөөлөрдүн көзөмөлүндө укуктарды жана милдеттерди ишке ашыруу жөндөмдүүлүгү. Жашы жете электер, акыл-эси толо электер жана акыл оорусуна чалдыккандар толук эмес адаа ахлиятына ээ болушат.

- Толук адаа ахлияты: Башка бирөөлөрдүн көзөмөлүнө көз каранды болбостон бардык укуктарды жана милдеттерди ишке ашыруу жөндөмдүүлүгү. Жашы жетип, акыл-эси толгондон баштап бардык адамдар толук адаа ахлиятына ээ болушат.

5.3.3. Ахлияттын чектелиши

Айрым учурларда ахлият жокко чыгарылышы же чектелиши мүмкүн. Ахлиятка тоскоол болуучу абалдар төмөнкүлөр:

1. Адамдын өз эрки менен пайда болуучу абалдар:

- Билбестик, мастык, коркутууга кабылуу, катачылык сыяктуу абалдарда ахлият чектелет.

2. Адамдын эркинен тышкаркы себептерден улам пайда болуучу абалдар:

Өлүм, эстен тануу, унутуу, акыл оорусуна чалдыгуу, жашы жете электик сыяктуу абалдар болуп эсептелет.

Булардын ахлиятка тийгизген таасири ар түрдүү. Айрымдары ахлияттын эки түрүн тең жокко чыгарышы мүмкүн. Мисалы, өлүм вужуб ахлиятын да, адаа ахлиятын да токтотот. Акыл оорусуна чалдыгуу, эстен тануу, мастык сыяктуу абалдар адаа ахлиятын чектейт.

5.4. АЗИМАТ ЖАНА РУХСАТ

5.4.1. Азимат

Мукаллаф болгон мусулмандардын баарынан бардык учурларда бирдей талап кылынган шариат өкүмдөрү «азимат» деп аталат. Азимат парз, важиб, мандуп, мубах, макрух жана арам сыяктуу өкүмдөрдү ичине камтыйт. Мисалы, намаз окуу, орозо кармоо парз, курмандык чалуу, айт намаздарын окуу важиб. Булар мукаллаф болгон бардык мусулмандарга бардык учурларда бирдей парз болуп саналат.

5.4.2. Рухсат

Кыйынчылык, зарылчылык сыяктуу себептерден улам убактылуу жеңилдетилген өкүмдөр “рухсат” деп аталат. Мисалы, оорукчан адамдын Рамазан айындагы орозону кармабашы, сапарда жүргөн адамдын намаздарды кыскартып окушу буга мисал боло алат. Негизи Рамазан айындагы орозо кармоо, намаздарды толук окуу бардык мусулмандарга бирдей парз, башкача айтканда азимат өкүм болуп эсептелет. Бирок оору же сапардан улам берилген жеңилдик рухсат өкүм болуп эсептелет.

Рухсаттын эки категориясы бар:

1. Арамды аткарууга берилген уруксат: Зарылчылыктан улам арам иштер мубах, керек болсо айрым учурларда важиб болушу мүмкүн. Мисалы, жөн учурларда мууздайбай өлгөн малды жеген арам болуп саналат. Бирок жегенге башка эч кандай тамак жок болуп, бул ачкачылык ден соолукка же өмүргө зыян алып келе турган болсо, анда ал малдын этинен жегенге уруксат берилет.

2. Парзды/важипти таштоого берилген уруксат: Парз же важиб болгон өкүмдү аткарбай коюуга мүмкүнчүлүк берилген уруксат. Оорулуу же сапарда жүргөн адамдарга орозо кармабаганга берилген жеңилдиктер рухсат өкүм болуп эсептелет.

ЭСКЕ САКТАЙБЫЗ:

Азимат: Жөн учурларда бардык мусулмандардан талап кылынган өкүмдөр.

Рухсат: Айрым себептерден улам жеңилдетилген өкүмдөр.

СУНУШТАЛУУЧУ АДАБИЯТТАРДЫН ТИЗМЕСИ

1. Шермухаммад Акматжан уулу, Бактияр Токтогазы уулу, Алмамбетова Элза, Маматкулов Шамшидин. Усул фикх китеби. – Бишкек: 2020. – 320 б.
2. Мехмет Эрдем, Саффет Көсе. Ислам укугуна киришүү. – Бишкек: 2018. – 317 б.
3. Mehmet Erdoğan. Fıkıh İlmine Giriş. İstanbul: Dem Yayınları, 2009. 262 s.
4. Hasan Serhat Yeter. Fıkıh (Hanefi Mezhebine Göre). – İstanbul: Erkam Yayınları, 2015. – 360 б.
5. Фахреттин Атар. Ильм усуль ал-фикх (Наука об основах исламской юриспруденции). Пер. с тур. Т. Хабибуллин. – 2009.

ТЕКШЕРҮҮҮҮҮЧҮН СУРООЛОР:

- Мукаллаф болуунун шарттарын түшүндүргүлө.
- أَفْعَالُ الْمُكَالْفِينَ – мукаллафтын иштеринин кандай түрлөрү бар?
- Парздын түрлөрүн мисалдар менен түшүндүрүп бергиле.
- Вужуб ахлияты деген эмне?
- Адаа ахлияты деген эмне?
- Азимат менен рухсаттын айырмачылыгын түшүндүрүп бергиле.
- Тахриман макрух менен танзихан макрухтун кандай айырмачылыгы бар?
- Муаккад сүннөт менен гайру муаккад сүннөттүн кандай айырмачылыгы бар?

ТЕСТ

<p>1. Коомчулуктун бир бөлүгү тарабынан аткарылган учурда, бүтүндөй ошол элден жоопкерчилиги түшчү амал-иштер эмне деп аталат?</p> <p>А) Важип Б) Парз айн
В) Парз кифая Г) Мустахап</p>	<p>4. Кыйынчылык, зарылчылык сыяктуу себептерден улам убактылуу жеңилдетилген өкүмдөр эмне деп аталат?</p> <p>А) Шарт Б) Рукун
В) Рухсат Г) Азимат</p>
<p>2. Аткарылышы милдеттүү түрдө талап кылынбаган иштер эмне деп аталат?</p> <p>А) Важип Б) Сүннөт
В) Парз кифая Г) Мустахап</p>	<p>5. Диндеги өкүмдөрдү аткарууга милдеттүү болгон жана айткан сөздөрү, кылган иштеринин натыйжасына жооптуу боло турган киши эмне деп аталат?</p> <p>А) Мукаллаф Б) Азимат
В) Рухсат Г) Мустахап</p>
<p>3. Адам баласынын укуктарга ээ болуу жана милдеттерди алуу жөндөмүнө ээ болушу эмне деп аталат?</p> <p>А) Ахлият Б) Азимат
В) Рухсат Г) Мубах</p>	

АЛТЫНЧЫ БӨЛҮМ

ҮЙ-БҮЛӨ

БӨЛҮМДҮН ТЕМАЛАРЫ

- **ҮЙ-БҮЛӨНҮН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ**
- **НИКЕДЕН МУРУНКУ БАЙЛАНЫШТАР**
- **ҮЙЛӨНҮҮ ТОСКОЛДУКТАРЫ**
- **НИКЕНИН ТҮРЛӨРҮ**
- **НИКЕНИН КЫЙЫЛЫШЫ**
- **КАЛЫҢ (МАХР)**
- **НАФАКА**
- **УКУК ЖАНА МИЛДЕТТЕР**
- **АЖЫРАШУУ**
- **АЖЫРАШУУНУН ТҮРЛӨРҮ**
- **ИДДА**
- **ХИДААНА**

6.1. ҮЙ-БҮЛӨНҮН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

Үй-бүлө – коомдун негизи. Жакшы коомдун түзүлүшү өз ара сүйүү, урмат-сый менен бекемделген үй-бүлөгө таянат.

Куранда:

*“Ага байыр алууңар үчүн өзүңөрдөн жубай жаратып, ортоңорго махабат жана мээримдүүлүк берип койгону да – Анын белгилеринен. Чындыгында, ой жүгүрткөн эл үчүн ушуларда белгилер бар”*³⁸ деп айтылып, үй-бүлөдөгү сүйүү жана мээрим сыяктуу негизги баалуулуктарга басым жасаган.

Жетилип келе жаткан жаш муундар да бул баалуулуктарды үй-бүлөдөн көрүп үйрөнөт. Ошондон улам өз ара сүйүү, урмат-сый, жардамдашуу сыяктуу адамдык сапаттардын өнүгүшү үчүн бекем үй-бүлө куруу зарыл.

Ислам дини үй-бүлө маселесине өзгөчө маани берип, ага тиешелүү өкүм-жоболорду так белгилеген. Бул эрежелердин негизинде үй-бүлө төмөнкүдөй өзгөчөлүктөргө ээ болушу керек:

1. Үй-бүлөнүн эң негизги шарты – мыйзамдуу нике.

Ислам дини үй-бүлө курууга чакырат. Куранда мындай деп айтылат:

*“Араңардагы бойдокторду, кол алдыңардагы кул-күңдөрдүн такыбаларын, дурустарын үйлөндүргүлө. Ал тургай алар кедей-жакыр болсо да. (Анткени) аларды Алла Өз берешендиги менен байытат. Алла – Берешен, Билүүчү!”*³⁹

Азирети Пайгамбарыбыз (саллаллаху алейхи ва саллам) мындай деген:

“Жаштар! Кимдин мүмкүнчүлүгү болсо үйлөнсүн. Себеби, үйлөнүү көздү жана намысты жакшы коргойт. Ал эми мүмкүнчүлүгү болбогондор орозо кармасын. Анткени, орозо ал үчүн калкан болот”.⁴⁰

“Нике – менин сүннөтүм. Ким менин сүннөтүм менен амал кылбаса, ал менден эмес. Үйлөнгүлө, себеби мен силердин көптүгүнөр менен башка үммөттөргө сыймыктанам. Ошондуктан мүмкүнчүлүгү барлар үйлөнсүн. Ал эми мүмкүнчүлүгү болбогондор орозо кармасын. Анткени орозо ал үчүн калкан болот”.⁴¹

2. Жубайлардын ортосундагы мамиле өз ара сүйүү, урмат-сый жана ишенимге негизделиши керек.

Үй-бүлө коломтосун өчүрүп албоо үчүн жубайлар бар күчүнүн жетишинче жакшы ниет, жакшы тилек менен кадам шилтөөлөрү керек. Үйлөнгөн соң жубайлар бири-биринин акы-укугун, ар-намыс ариетин аруу сактоого милдеттүү. Жубайлар айрым бир катачылыктарды туура кабылдап, түшүнүктүү болуулары зарыл.

Куранда мындай деп айтылат:

38. Рум сүрөсү, 21-аят.

39. Нур сүрөсү, 32-аят.

40. Бухарий, Никах, 2, 3; Муслим, Никах, 1, 3.

41. Ибни Мааж, 1.

*“Алар (аялдар) менен жакшы, туура мамиледе болгула. Эгер силер аларды жактырбасаңар да (сабыр кылгыла). Силер жаман көргөн нерседен мүмкүн Алла андан көп жакшылыкты берээр”.*⁴²

Сүйүү – үй-бүлөнүн уюткусу, азыгы. Сүйүү азайган жерде үй-бүлө бекем боло албайт.

3. Жубайлар бири-бирине кордук көрсөтпөшү керек.

Жубайлар бири-биринин кемчиликтерине чыдамдуу болуулары керек жана кичинекей нерселерди чоңойтуп жагымсыз көрүнүштөргө жол ачпоого тийиш.

4. Ата-эне менен балдардын ортосундагы мамиле урмат-сыйга негизделиши керек.

Азирети Пайгамбар (саллаллаху алейхи ва саллам) өзүнүн бала-чакасына, неберелерине жана сахабалардын балдарына дайыма мээримин төгүп, жакшы мамиле кылган. Сахабаларды да мына ушундай мамиле кылууга чакырган. Бир күнү Азирети Пайгамбар небереси Хасанды өпкөнүн көргөн бир сахаба таң калып: “Менин он балам бар, бирөөсүн да өппөйм” дейт. Ошондо Пайгамбарыбыз: *“Мээримдүү болбогонго башкалар да мээримдүү мамиле кылбайт”* деп айткан.

Ошондой эле балдар да ата-энеге урмат-сый көрсөтүп, жакшы мамиле кылышы керек. Куранда ата-энеге жылуу мамиледе болууга үндөгөн бир топ аяттар бар. Ошондой эле Пайгамбарыбыз (саллаллаху алейхи ва саллам) да бул тууралуу өтө көп осуяттарын айтып кеткен.

5. Үй-бүлө мүчөлөрү бекем ыйманга ээ болушу керек.

Ислам бул багытта үйдүн кожоюнуна жоопкерчилик жүктөгөн. Куранда мындай деп айтылат:

*“Эй, момундар! Өзүңөрдү жана үй-бүлөңөрдү отуну адамдар менен таштар (болгон) тозоктон сактагыла!”*⁴³

Азирети Пайгамбарыбыз бир хадисинде:

*«Баарыңар чабансыңар. Андыктан (чабан адам өз карамагындагы мал-жандыктан кандай жоопкер болсо, силер да өз) карамагыңардагылардан жоопкерсиңер. Эркек адам үй-бүлөсүнүн чабаны болгон соң, ал андан (үй-бүлөсүнөн) жооптуу. Аял киши үйдүн чабаны. Демек, ал үйдөн жооптуу».*⁴⁴

6. Бала тарбиясына өтө көңүл буруу керек.

Үй-бүлөдө бала тарбиясынын өтө чоң орду бар. Ар бир ата-эне буга өзгөчө көңүл бурушу керек. Бала – бул Алла Тааланын ата-энеге ыроологон өзгөчө белеги. Ал өзгөчө жакшылык, белек болуу менен бирге өзүнчө зор маанилүү жоопкерчилик.

Баланын тамак-аш, кийим кечеси, ыймандуу болуп чоңоюшу, билим алышы, динин үйрөнүшү эненин да, атанын да милдети. Бул жерде материалдык жоопкерчилик (акча каражаты) атага тиешелүү.

6.2. НИКЕДЕН МУРУНКУ БАЙЛАНЫШТАР

- Кудалашуу же сөйкө салуу нике эмес. Бул жөн гана келечекте турмуш куруу тилеги болгон эки тараптын (эркек менен аялдын) бири-бирине сөз бериши. Ошондуктан кудалашуудан

42. Ниса сүрөсү, 19-аят.

43. Тахрим сүрөсү, 6-аят.

44. Бухарий, Васаайа, 9.

мурун кандай болсо, андан кийин да ошондой мамиле уланышы керек. Башкача айтканда сөйкө салуу экөөнү күйөө-аял болушуна жол ачпайт.

- Никеге чейин жыныстык катнашка жол ача турган кадамдын баары арам болуп саналат. Мусулман адам үчүн кандай шарттарда болбосун, үйлөнгөнгө чейин жыныстык катнашка баруу – зинаа (чоң күнөө).

- Башка бирөө менен кудалашылган кызга үйлөнүү сунушун айтуу туура эмес (жаиз эмес). Себеби Азирети Пайгамбар (саллаллаху алейхи ва саллам) буга тыюу салган.⁴⁵

- Эл көрө турган жерде же болбосо үчүнчү бир киши менен чогуу болочок жубайлардын жолугушуусу, келечектеги үй-бүлө боюнча сүйлөшүүсү мүмкүн. Себеби Азирети Пайгамбарыбыз (саллаллаху алейхи ва саллам) үйлөнгөнү жаткан бир сахабага: “*Барып аны көр. Себеби, көрүү бири-бириңерге үйрөнүүңөр үчүн жакшы*” деп айткан.⁴⁶

6.3. ҮЙЛӨНҮҮ ТОСКООЛДУКТАРЫ

Үйлөнүү тоскоолдуктары деген **кимдин ким менен никелешүүгө** болбой турганын билдирет. Башка укуктук системалар сыяктуу эле Ислам укугунда да кимдин ким менен үйлөнө албай турганы белгиленген. Үйлөнүп жаткан эркек менен аялдын ортосунда тоскоолдуктардын болбошу никенин **сахих** (жарактуу, толук кандуу) болуу шарттарына кирет.

6.3.1. Үйлөнүү тоскоолдугунун түрлөрү

Үйлөнүү тоскоолдуктары туруктуу жана убактылуу болуп экиге бөлүнөт.

6.3.1.1. Туруктуу тоскоолдуктар

Кураны Каримде туруктуу үйлөнүү тоскоолдуктары тууралуу мындайча айтылат:

*“Силерге энеңерди, кыздарыңарды, эже-карындаштарыңарды, тайэжеңерди, бир тууганыңардын, эжеңердин кыздарын, эмчек эмизген энеңерди, эмчектеши эже-карындашыңарды, аялыңардын энесин, силер менен жыныстык катнашта болгон аялыңардын силердин камкордугуңарга өткөн кыздарына никелешүү арам. А эгерде жыныстык катнашта али боло элек аялдарыңардыкы болсо, анда күнөө жок. Силерге ошондой эле өзүңөрдөн болгон балдарыңардын аялдарына үйлөнүүгө тыюу салынат”.*⁴⁷

45. Бухарий, Нике, 111, 112.

46. Муслим, Нике, 74, 75; Тирмизий, Нике, 5.

47. Ниса сүрөсү, 23-аят.

Бул аяттан туруктуу үйлөнүү тоскоолдуктары үч түрдүү экенин көрүүгө болот.

1. Кан жагынан туугандык:

Эркек өзүнүн апасы, чоң энеси, таенеси, өзүнүн кыздары, неберелери, бир тууган эже-карындаштары жана алардын кыздары, атасынын эже-карындаштары, апасынын эже-синдилери менен үйлөнө албайт.

Ал эми аял атасы, чоң атасы, таятасы, өзүнүн балдары, неберелери, бир тууган ага-инилери жана алардын балдары, атасынын бир тууган ага-инилери, апасынын бир тууган ага-инилерине турмушка чыга албайт.

2. Кайын жагынан туугандык:

Эркек өгөй кыздары (аялынын башка күйөөдөн кыздары), кайненеси, өгөй энелери жана келиндери (балдарынын аялдары) менен үйлөнө албайт.

Ал эми аял өгөй балдары (күйөөсүнүн башка аялдардан балдары), кайнатасы жана күйөө балдарына (кыздарынын күйөөлөрү) турмушка чыга албайт.

3. Сүт жагынан туугандык:

Пайгамбарыбыз (саллаллаху алейхи ва саллам):

“Кан аркылуу үйлөнүүгө арам болгондор сүт эмүү аркылуу да арам болушат” деп айткан.⁴⁸

Бирок, сүт эмүү аркылуу үйлөнүү тоскоолдугу пайда болушу үчүн эки жашка чыкканга чейин эмиши жана эмген сүтү ашказанына жете турганчалык өлчөмдө болушу керек. Бул туурасында Азирети Пайгамбардын (саллаллаху алейхи ва саллам) хадисинде:

“Сүт туугандыгы эки жашка чейин эмизилген сүт аркылуу гана пайда болот” деп айтылган.⁴⁹

Туруктуу тоскоолдуктарга киргендер эч качан бири-бири менен үй-бүлө кура алышпайт.

6.3.1.2. Убактылуу тоскоолдуктар

УБАКТЫЛУУ ТОСКООЛДУКТАР

БАШКА БИРӨӨНҮН НИКЕСИНДЕ БОЛУУ

ИДДА КҮТҮҮ

ҮЧ ТАЛАК МЕНЕН АЖЫРАШУУ

БИР ТУУГАН ЭЖЕ-СИНДИ МЕНЕН НИКЕДЕ БОЛУУ

ДИН АЙЫРМАЧЫЛЫГЫ

КӨП АЯЛДУУЛУК

48. Бухарий, Шахадат, 7; Муслим, Радаа, 1.

49. Бухарий, Нике, 21.

1. Башка бирөөнүн никесинде болуу:

Куран аятында:

“Күйөөсү бар аялды никелеп алууңарга да тыйуу салынган” деп айтылат.⁵⁰

2. Идда күтүү:

Нике күйөөнүн өлүмү же ажырашуу менен аяктаганда аялдын күтүшү керек болгон белгилүү бир убакыт **“идда”** деп аталат. Күйөөсү өлгөн аял төрт ай он күн, ажырашкан аял үч айыз (этек кири) идда күтөт. Айызы келбеген аялдар үч ай идда күтөт. Ал эми боюнда бар аялдын күйөөсү өлсө же ажырашса төрөгөнгө чейин идда күтөт. Мына ушул идда учурунда аял башка бирөөгө турмушка чыга албайт.

3. Үч талак:

Үчүнчү талактан кийин аял башка бирөөгө турмушка чыгып ажырашмайынча мурунку күйөөсү менен кайрадан никеге тура албайт.

Бул тууралуу Куранда:

“Күйөөсү аялына (үч жолу) талак берсе, андан ары ал башка күйөөгө тиймейинче (экөөнүн кайра үйлөнүшү) адал эмес. Эгер кийинки күйөөсү ага талак берсе, экөөсү тең (мурунку күйөөсү экөө): «Алланын чектерин сактай алабыз» – деп ойлошуп, кайра жарашышса анда күнөө жок. Бул – Алланын чектери. Аны биле турган коом үчүн баяндайт” деп айтылат.⁵¹

4. Бир тууган эже-синдиси менен бир учурда никеде болуу:

Куранда:

“Ошондой эле силерге бир эле мезгилде эки бир тууган эже-синдиге үйлөнүүгө да тыйуу салынат” деп айтылат.⁵² Демек, эркек бир учурда аялынын бир тууган эже-синдиси менен никеде боло албайт. Ошондой эле, аялынын апасынын эжеси же синдиси, атасынын эжеси же карындашы менен да бир учурда бир никеде жашай албайт.

5. Дин айырмачылыгы:

Мусулман аял-эркектер мушриктер менен никелеше албайт.

Мусулман эркектер **ахли китап** деп эсептелген христиан же еврей аялдар менен үйлөнө алат.

Бул туурасында Куранда:

“Өзүн арамдан таза туткан момун аялдар жана китеп ээлеринин өздөрүн ыпластыктан сактаган аялдары менен калың берип, бузуку-ыпластык кылбастан үйлөнүү силерге адал” деп айтылат.⁵³ Ал эми мусулман аялдар бир гана мусулман эркектерге гана турмушка чыга алат.

6. Көп никелүүлүк:

Эркек бир учурда төрттөн ашык аял менен, аял бир учурда бирден ашык эркек менен никелеше албайт.

50. Ниса сүрөсү, 24-аят.

51. Бакара сүрөсү, 230-аят.

52. Ниса сүрөсү, 23-аят.

53. Маида сүрөсү, 5-аят.

6.4. НИКЕНИН ТҮРЛӨРҮ

6.4.1. Сахих нике

Никенин өзүнүн шарттары бар. Бул шарттар төмөнкүлөр:

- Үйлөнө турган жубайлардын ортосунда жогоруда айтылган нике тоскоолдуктары болбошу керек.
- Эки тарап тең никеге турууга укук бере турган жашка жетиши керек.
- Мажбурлоо болбошу керек. Үйлөнүп жаткан эки тарап тең өз макулдуктары менен никеге турушу керек.
- Нике кыйылып жаткан учурда күбөлөр болушу керек. Эки эркек же бир эркек, эки аялзаты күбө болсо болот. Күбөлөр да акыл-эси толук, балагатка жеткен болуулары зарыл.
- Нике убактылуу болбошу керек. Эки тарап белгилүү бир убакытка гана турмуш курбашы керек.

Мына ошол шарттар толук аткарылган нике сахих болуп эсептелет. Толук кандуу никенин жыйынтык-талаптарын төмөнкүчө тизмелөөгө болот:

1. Баш кошкондор бири-бири үчүн адал болушат. Тагыраак айтканда, бири-бирин кароо, кармоо, жыныстык катнаш өңүтүнөн ортолорунда эч кандай тоскоолдук болбойт.
2. Халвати сахиха. Баш кошкондор адам жок жерде жыныстык катнашка кирүүлөрүнө шарият же физиологиялык жагынан кандайдыр бир тоскоолдук болбосо, бул «халвати сахиха» деп аталат. Мындай учурда аял махр-калыңын толугу менен алууга укуктуу болуп эсептелет. Мындан кийин ажырашуу жараян этсе, идда күтүү зарылчылыгы туулат.
3. Нике келишими менен кыз махр-калың алуу укугуна ээ болот.
4. Баш кошкон соң «нафака – үй-бүлөнү багуу» милдети жаралат. Ислам дини боюнча, нафака милдети эркектин мойнунда. Аялынын тамак-ашы, кийим-кечеси жана башка зарыл муктаждыктары нафакага кирет.
5. Төрөлө турган баланын тукуму белгилүү болот.
6. Жубайлардын бири көз жумса, тирүү калганы ага мураскор болуп эсептелет.
7. Үйлөнгөн адам менен жубайынын туугандары ортосунда туугандык байланыш курулат.

6.4.2. Жараксыз нике

1. Мута никеси: Жубайлардын белгилүү бир мөөнөткө чектеп үйлөнүшү. Ислам дининде мындай никеге тыю салынган.
2. Жашыруун нике: Бул күбөлөрсүз кыйылган нике болуп эсептелет. Никенин шарты боюнча эң азынан эки эркек же болбосо бир эркек, эки аял күбө болушу керек. Мына ушул шартка туура келбеген нике жашыруун нике деп эсептелип, мындай нике жараксыз болуп эсептелет.
3. Жашы жете электердин никеси.

4. Ийжаб жана кабулда келер чактын колдонулушу. Ийжаб жана кабул нике учурунда эркек менен аялдын үйлөнүүгө макулдуктарын бериши болуп эсептелет. Никенин шарты боюнча “макулдугумду бердим, кабыл кылдым, үйлөндүм, турмушка чыктым” сыяктуу өткөн чак менен айтылышы керек. “Макулдугумду берем, үйлөнөм, турмушка чыгам” сыяктуу келер чак менен айтылган ийжаб жана кабул менен нике кыйылган болуп эсептелбейт.

5. Башка бирөөнүн никесиндеги аял менен үйлөнүү.
6. Идда мөөнөтү бүтө элек аял менен үйлөнүү.
7. Ортолорунда нике тоскоолдугу болгон аял менен эркектин үйлөнүүсү.
8. Мусулман эркектин ахли китаптан башка диндеги аял менен үйлөнүүсү.
9. Мусулман аялдын мусулман эмес эркекке турмушка чыгуусу.

6.5. НИКЕНИН КЫЙЫЛЫШЫ

Ислам дининде эркек менен аялдын өз алдыларынча жашыруун нике кыйдырышына уруксат берилбейт. Эки эркек же бир эркек, эки аял күбө болмоюнча нике жараксыз болуп эсептелет. Куранда мындай деп айтылат:

“Эркектерден эки күбөнү күбө катары катыштыргыла. Эгер эки эркек болбосо, андай учурда күбөлүккө өтүүгө өзүңөр ылайык көргөн бир эркек менен эки аял (күбө катары катышсын)”.⁵⁴

Нике кыйылып жаткан учурда күбөлөрдүн астында эки тараптын макулдугу алынат. Эки тарап өткөн чак менен үйлөнүүгө макулдугун беришет. Мисалы, “кабыл кылдым, макулдугумду бердим” сыяктуу.

Ошондой эле кыздын макулдугу менен бериле турган калыңдын өлчөмү белгиленет.

Никедө эки тараптын үй-бүлө чоңдору катышып, кутпа окулуп, дуба кылынышы жана келгендерге тамак берилиши мустахап болуп эсептелет.

Нике келишими менен бирге калың, нафака жана мурас сыяктуу укук жана милдеттер пайда боло турганы үчүн расмий каттоодон өткөрүү зарыл.

Нике жарыя кылынышы керек. Нике той өткөрүү мына ушул жарыянын эң жакшы үлгүсү болуп саналат. Азирети Пайгамбарыбыз (саллаллаху алейхи ва саллам):

“Никени элге жарыя кылгыла” деп айткан.⁵⁵

Ислам дини нике келишимин элге кабарлап, аны майрамдык маанай менен белгилөөнү (нике той өткөзүүнү) сунуштайт. Азирети Пайгамбарыбыз (саллаллаху алейхи ва саллам) мусулмандарды мындай кубанычтуу күндөрү той өткөзүүгө, шарияттын негизинде көңүл ачууга чакырган.

Көңүл ачууда шариятта арам деп эсептелген жагдайлар жүзөгө ашпашы керек. Маселен, арап ичилбеши керек, аял-эркек аралаш ырдап-бийлеп, ойноп-күлүү болбошу кажет.

Мындай тойлордо эркектер өз ара, аял кишилер өз ара көңүл ачуулары абзел.

54. Бакара сүрөсү, 282-аят.

55. Тирмизий, Нике, 6.

6.6. КАЛЫҢ (МАХР)

6.6.1. Мааниси

Махр (المهر) – “акы” деген маанини билдирет.

Ал эми диний терминологияда “**нике учурунда же никеден кийин эркек тарабынан аялга берилиши керек болгон нерсе**” деген мааниде колдонулат. Ал эми кыргыздарда бул нерсе “**калың**” деп аталат.

Кураны Каримде махр тууралуу бир нече аятта айтылган. Мисалы:

فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً

“**А силер алардан (аялдардан) найдаланганыңар үчүн аларга белгилүү өлчөмдө калың бергиле**” (Ниса сүрөсү, 4-аят)

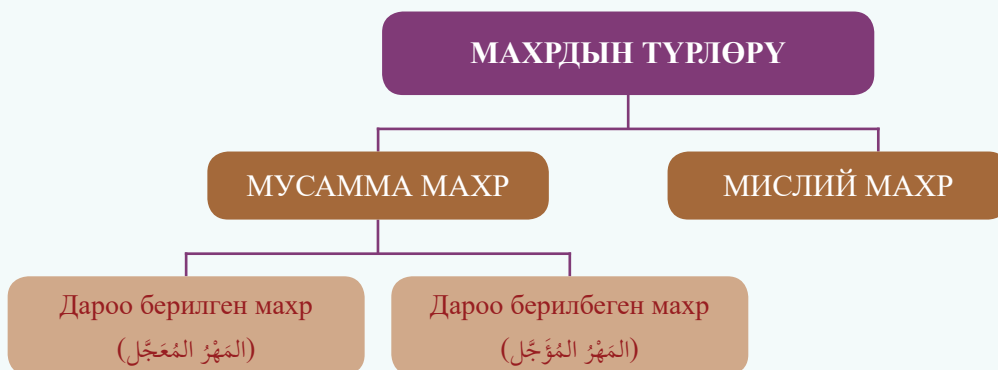
وَأَتُوا النِّسَاءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةً

“**Үйлөнгөн аялдарыңарга калыңын чын дилден бергиле**”. (Ниса сүрөсү, 4-аят)

6.6.2. Махрдын өлчөмү

Махрдын эң жогорку өлчөмүнүн чеги жок. Ал эми эң төмөн махр он дирхам күмүштүн баасынан аз болбошу керек. Азирети Пайгамбардын (саллаллаху алейхи ва саллам) убагында он дирхам күмүшкө курмандык чалганга жарай турган эки кой келген. Демек, махрдын өлчөмү эки койдун баасынан төмөн болбошу керек.

6.6.3. Махрдын түрлөрү

1. Мусамма махр:

Нике кыйылып жатканда же андан кийин үйлөнүп жаткан эркек менен аялдын өз ара ыраазычылыгы менен өлчөмү белгиленген махр “**мусамма махр**” деп аталат.

Өлчөмү белгиленген махр дароо берилип-берилбешине жараша экиге бөлүнөт:

А. Дароо берилген махр (المهر المَعَجَل):

Өлчөмү белгиленгенден кийин нике учурунда дароо берилген махр.

Б. Дароо берилбеген махр (المَهْرُ الْمَوْجَلُ):

Өлчөмү белгиленгени менен никеден кийинки бир убакытта берилиши келишилген махр. Мындай учурда аял белгиленген убакыт келгенге чейин махрды талап кыла албайт.

2. Мислий махр:

Аялдын өзү теңдүүлөрү эске алынып үрп-адатка жараша өлчөмү белгиленген махр “**мислий махр**” деп аталат. Мындай махр турмушка чыгып жаткан кыздын эже-сиңдилери же туугандарынан жашы, сулуулугу, байлыгы, акыл-эси, адеп-ахлагы жагынан окшош болгондор турмушка чыкканда алган махры эске алынып эсептелет.

Төмөнкү учурларда мислий махр берилет:

1. Нике учурунда махр сүйлөшүлбөсө. Мындай учурда аял никеден кийин мислий махр алууга укуктуу болот. Нике учурунда атайылап же унутулуп калып махрдын сүйлөшүлбөшү никеге зыянын тийгизбейт.

2. Нике учурунда махр сүйлөшүлгөнү менен так белгиленбесе. Мисалы, эч кандай өзгөчөлүктөрү айтылбай жөн гана үй же машина деп айтылган учурда да аял никеден кийин мислий махр алат.

3. Махр шариятта алынып-сатылуусу, колдонулуусу тыюу салынган нерселерден белгиленсе.

4. Махр сүйлөшүлгөнү менен никеден кийин анын өлчөмү туурасында пикир келишпестик чыкса.

5. Жубайлар махрсыз үйлөнүүнү чечишсе. Мындай учурда да аял мислий махр алууга укуктуу болот.

Махрды дароо, б.а. никеге чейин да, никеден кийин да берүүгө болот. Махр белгиленип нике кыйылгандан кийин аял махрды күйөөсүнө багыштап жиберүүгө укуктуу.

Жыныстык катнаш жүзөгө ашса, **халвати сахиха** (нике кыйылгандан кийин эркек менен аялдын жалгыз калуусу) болсо же күйөөсү көз жумса, аял махрды толугу менен алат.

Махр белгиленип, жыныстык катнашка чейин ажырашса, кыз белгиленген махрдын жарымын алат. Ал эми махр белгиленбеген болуп жыныстык катнаштан мурда ажырашса, кыздын көңүлүн көтөрө турган белек-бечкек берүү абзел. Бул “**мута**” деп аталып, Куранда сунушталган.

Никеден кийин жыныстык катнашка чейин ажырашууга кыз себеп болсо, кызга махр толугу менен берилбейт.

6.7. НАФАКА

Адамдын жеке өзүнүн жана багууга милдеттүү болгон үй-бүлө мүчөлөрүнүн күнүмдүк муктаждыктарын камсыздоосу «**нафака**» деп аталат.

Нафака үч нерседен турат:

1. Тамак-аш.
2. Кийим-кече.
3. Үй-жай.

Эркек никеден кийин мына ушул үч нерсе менен аялын камсыздашы керек. Аялдын нафакасы күйөөсүнө таандык. Куранда мындай деп айтылат:

*“Эненин тийиштүү азык-оокатын, кийим-кечесин жакшылык менен камсыздоо атанын милдети”.*⁵⁶

Мунун себеби тууралуу Куранда мындайча айтылат:

*“Алла кээ бирин кээ биринен артык кылгандыгы жана өз малдарынан аларга (аялдарга) сарпташкандыктары себептүү эркектер айалдардын кожоюну”.*⁵⁷

Нафаканын өлчөмүндө эркектин материалдык абалы эске алынат. Бул тууралуу Куранда мындай деп айтылат:

*“Бай адам байлыгына жараша нафака берип турсун; ал эми кимдин ырыскысы (байлыгы) чектелүү болсо, анда ал Алланын ага бергенине жараша сарптасын. Алла өзү белгилегенден артык бир да жанды башка нерсеге буйрубайт, жакында Алла кыйынчылыктан соң жеңилдик берет”.*⁵⁸

Баланын нафакасы атанын мойнуна жүктөлгөн. Бул жоопкерчилик бала балагатка жеткенге чейин уланат. Бала оорулуу болсо, окуучу же кыз болсо, нафака жоопкерчилиги балагат жашынан кийин деле улана берет.

Кедей ата-эненин, чоң ата, чоң эненин нафакалары балдардын милдети. Ата-энени багууда уул менен кыз баланын ортосунда айырма жок. Бир динден болбосо да, эркек адам өмүрлүк жарынын, ата-энесинин жана балдарынын нафакасын камсыздашы кажет.

Ортолорунда үйлөнүү тоскоолдугу бар жакын туугандардын бири кедей болсо, ал адам анын нафакасынан жооптуу болуп эсептелет. Мындан жооптуу болуу үчүн эки тарап тең мусулман болушу керек. Адам кедей болсо да, өз жубайын, ата-энесин багууга милдеттүү. Бул учурда кедей жакын туугандарын багууга милдеттүү эмес. Эгер бай болсо, буга милдеттүү болот.

6.8. УКУК жана МИЛДЕТТЕР

6.8.1. Аял-эркектин акылары

Үйлөнгөн соң аял менен эркектин бири-биринин алдында бир нече акысы жана милдети пайда болот. Бул жөнүндө Куранда мындайча айтылган:

56. Бакара сүрөсү, 233-аят.

57. Ниса сүрөсү, 34-аят.

58. Талак сүрөсү, 7-аят.

“Эркектердин аялдарында акылары болгон сыяктуу эле, аялдардын да күйөөлөрүндө белгилүү акылары бар.”⁵⁹

Пайгамбарыбыз (саллаллаху алейхи ва саллам) минтип айткан:

“Билип койгула, силердин аялдарыңарда акыңар бар, аялдарыңардын да силерде акысы бар.”⁶⁰

6.8.1.1. Аялдын акылары

1. Махр (калың):

Үйлөнүп жатканда эркектин аялга төлөгөн же төлөө үчүн убада кылган акчасы, же мал-мүлкү жана ошондой эле аялдын ала турган өз акысы болуп саналат.

2. Нафака:

Эркектин аялын тамак-аш, кийим-кече жана турак-жай менен камсыздоосу.

Аял күйөөсүнөн мына ушул нерселерди талап кылууга укуктуу. Ал эми аялын мына ушул нерселер менен камсыздоо эркектин милдети.

6.8.1.2. Күйөөнүн акылары

Күйөөнүн акылары жана аялдын милдеттери төмөнкүлөр:

1. Күйөөсүнө урмат көрсөтүү, анын табигый жана мыйзам-ченемдүү каалоолорун аткаруу, үй-бүлөнүн бакубат жана ырааттуу турмушун бузуучу кыймыл-аракеттерден сактануу;

2. Күйөөсүнө сүйүү менен берилүү жана аялдык милдетин орундатуу;

3. Үй-бүлөнүн ар-намыс, абийирин коргоо, күйөөсүнүн үйүн жана оокат-жайын сактоо, сарптоо иштерин үнөмдөп жүргүзүү жана ысырапчылыкка жол бербөө.

Аял менен эркек ар кимиси өзүнүн ушул укук-милдеттерин кабыл алып ага ылайык иш алпарганда өздөрү да бактылуу болот жана андай бактылуу бир уяда өсүп-чоңоюучу балдар да ата-энесин жана коомчулукту сыйлаган адамдардан болушат.

Өмүр бою сүрө турган бул үй-бүлөлүк турмуш ар дайым ынтымак жана ырашкердик ичинде өтүшү керек. Кээде өз ара түшүнбөстүктөр болушу мүмкүн. Анткени дүйнөдө жаңылбас жаак, мүдүрүлбөс туяк болбойт дегендей, жаңылбаган жана кемчилик кетирбеген адам болбойт. Ошентсе да, эң негизгиси, жакшы ниет жана түшүнүктүүлүк менен мамиле кылып үй-бүлөдөгү бакубат жашоону андан ары улантуу керек.

Жубайлар бири-биринин кемчиликтерине чыдамдуу болуулары керек жана кичинекей нерселерди чоңойтуп жагымсыз көрүнүштөргө жол ачпоого тийиш. Жубайлардын аракеттерине карабастан үй-бүлөнүн ырааттуу турмушу бузулса жана ал уянын биротоло кыйроо коркунучу пайда болсо, анда сотко кайрылуудан башка чара жок.

59. Бакара сүрөсү, 228-аят.

60. Тирмизий, Рида, 11

6.9. АЖЫРАШУУ

Ислам дини убактылуу никеге жол бербейт. Үй-бүлө өмүр өткүчө бирге жашоо максаты менен түзүлөт. Бирок үй-бүлөлүк турмушта айрым келишпестиктер да пайда болушу мүмкүн. Ислам дини мындай учурларда жубайлардын бири-бирине туура түшүнүү менен мамиле кылышын, мүмкүн болушунча үй-бүлөнү сактап калышын сунуштайт. Ошону менен бирге үй-бүлөлүк жашоону андан ары улантуу кыйын болуп калган учурларда ажырашууну да мыйзам ченемдүү көрүнүш катары карайт.

Үй-бүлөлүк жашоодо пайда болгон келишпестиктер, түшүнбөстүктөр жана маселелер алгач сүйлөшүү жолу менен чечилиши жана калыстардын ортомчулугу менен жубайлардын жараштырылышы керек экендиги Куранда да айтылган:

وَإِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَأَبْعَثُوا حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَحَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا إِنْ يُرِيدَا إِصْلَاحًا يُوَفِّقِ اللَّهُ بَيْنَهُمَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا خَبِيرًا

“Эгер силер жубайлардын араздашуусунан корксоңор, анда күйөө тараптан жана аял тараптан бирден калыс жибергиле! Эгер алар жарааштырууну каалайса, анда Алла алардын ортосуна ынтымак салат. Акыйкатта, Алла Билүүчү, Кабардар!”⁶¹

Калыстар аркылуу да маселе чечилбей, жубайлардын ортосунда чыр-чатак ырбай бере турган болсо, анда ажырашууга жол берилет. Бирок, ажырашуу шариятта жагымсыз иш катары эсептелет. Бул тууралуу Азирети Пайгамбар (саллаллаху алейхи ва саллам) мындай деген:

“Алла Таалага адалдардын эң жагымсызы – ажырашуу”⁶²

6.10. АЖЫРАШУУНУН ТҮРЛӨРҮ

Ислам укугунда талак берүү укугу эркекке берилген. Ошону менен бирге айрым учурларда соттун чечими аркылуу да нике аякташы мүмкүн.

Күйөөнүн аялына эки жолу талак берүү укугу бар. Үчүнчүсү менен толук түрдө ажырашкан болуп эсептелишет. Бул тууралуу Куранда мындай деп айтылган:

“Талак (ажырашуу) эки ирет. Ошондуктан тандан ары тууралык менен кармоо, же жасакшылык менен ажырашуу (керек)”⁶³

Ошол эле учурда аял да ажырашууда эркек менен бирдей укукка ээ болуусу мүмкүн. Бул “тафвизу талак” деп аталат.

6.10.1. Сүннөткө ылайык болгон жана болбогон ажырашуу

Ислам укугу китептеринде ажырашуунун түрлөрү жөнүндө маалыматтар берилген. Алардын бири ажырашуунун Куран жана сүннөттө айтылган тартипке ылайык болуп-болбошу өңүтүнөн каралган. Бул жагынан «сүнний» жана «бидий» талак деп экиге бөлүнөт.

61. Ниса сүрөсү, 35-аят.

62. Абу Давуд, Талак, 3.

63. Бакара сүрөсү, 229-аят.

Сүнний талак

Негизинен ажырашуунун жолу Куранда белгиленген. Бул багытта Пайгамбарыбыздын да көрсөтмөлөрү бар. Куранда жана сүннөттө көрсөтүлгөн тартипте жүзөгө ашкан ажырашуу «**сүнний талак**» деп аталат. Күйөөнүн аялдын тазалык учурунда жыныстык катнашка барбай туруп бир талак менен ажырашышы жана идда мөөнөтү бүткөнгө чейин күтүшү сүнний талак болуп эсептелет.

Бидий талак

Куранда жана сүннөттө көрсөтүлгөн тартипке дал келбеген ажырашуу «**бидий талак**» деп аталат. Айыз учурунда талак берүү, тазалык учурунда жыныстык катнаштан кийин талак берүү, бир учурда бирден ашык талак берүү бидий талак болуп эсептелет. Мындай талактар сүннөткө туура келбегени менен, ажырашуу жарактуу деп саналат.

6.10.2. Жаңыдан нике кыйбай кайра жашоого уруксат берген жана бербеген ажырашуулар

Ажырашуудан соң кайрадан нике кыйуу зарылчылыгысыз эркектин аялына кайтып келүү мүмкүндүгүн берип-бербешти жагынан да «**рижий**» жана «**баин**» талак деп экиге бөлүнөт.

Рижий талак

Кайрадан нике кыйуу зарылчылыгысыз эркек адамга жубайына кайтуу мүмкүнчүлүгүн берген талак «**рижий талак**» деп аталат.

Биринчи же экинчи ажырашуудан соң эркек кааласа, идда күтүү учурунда кайрадан нике кыйдыруу зарылчылыгысыз жубайы менен бирге жашап кетсе болот. Муну сөз менен да, аракет менен да (өбүү же жыныстык катнаш аркылуу да) билдирүүгө мүмкүн.

Рижий талактын натыйжасында төмөнкүдөй өкүмдөр пайда болот:

- Үй-бүлөлүк байланыш идда мөөнөтү бүткөнгө чейин уланат. Рижий талак менен ажырашкан аял иддасын күйөөсүнүн үйүндө күтүшү мүмкүн.
- Идда мөөнөтү бүткөнгө чейин күйөө аялын нафака менен камсыз кылат.
- Күйөөнүн аялына кайрадан нике кыйдырбай туруп кайтканга укугу бар. Бирок бул кайтуу идда мөөнөтү бүткөнгө чейин болушу керек. Идда мөөнөтү бүткөндөн кийин рижий талак баин талакка айланат.
- Талактын саны азаят.
- Идда мөөнөтү бүткөнгө чейин жубайлардын бирөөсү өлсө, тирүү калганы ага мураскер боло алат.

Баин талак

Баин талак өз ара эки түргө бөлүнөт:

1. Байнунату сугра: Мындай баин талактан соң, эркек жаңы нике менен жубайына кайта алат. Байнунату сугра төмөнкү жагдайларда жараян этет:

- Биринчи же экинчи талактын жыйынтыгында жубайынын идда күтүү учурунда күйөөсү ага кайтпаса, баин талак болот. Эркек адам бул учурда жаңы нике аркылуу гана жубайына кайтуу мүмкүндүгү бар.

- Баш кошкондон кийин жыныстык катнашка чейин жараян эткен ажырашуулар баин талак болуп эсептелет. Бул учурда идда күтүү зарылчылыгы болбойт.

- Аял киши күйөөсүнөн алган белгилүү махр каражатын кайтарып берүү шарты менен жүзөгө ашкан ажырашуулар да баин талакка кирет.

2. Байнунату кубра: Аял кишинин сүннөткө ылайык үч жолу талак алышы «байнунату кубра» (толук кандуу ажырашуу) деп аталат. Үч талак менен ажырашкан жубайлардын бирге жашап кетүүлөрү оор абалга жеткени белгилүү. Ошондуктан бул учурда жубайлар кайра дароо баш кошо алышпайт.

Ошону менен бирге үч талак менен ажырашкан аял киши башка адамга сахих нике аркылуу турмушка чыгып жашаса, күндөрдүн биринде кокус күйөөсү көз жумса же аны менен ажырашса, ал аял киши эгер кааласа, биринчи күйөөсүнө кайра турмушка чыгуу мүмкүндүгү болот.

6.10.3. Сот чечими менен ажырашуу (Тафрик)

Жогоруда да айтылгандай, айрым учурларда ажырашуу аялдын арызы менен сот чечими аркылуу да ишке ашышы мүмкүн. Төмөнкү учурларда ажырашуу үчүн сотко кайрылууга болот:

- Күйөөнүн аялын нафака менен камсыз кылбашы.
- Аялына кордук көрсөтүп, жаман мамиле кылышы.
- Күйөөнүн кабарсыз жоголуп кетиши же көп убакытка камалышы.
- Эркекте жыныстык жашоого олуттуу таасир тийгизе турган кемчиликтин болушу.
- Жубайлар бири-бирин зинаа менен айыптап, бирок муну төрт күбө менен далилдей албаган учурда да сотко кайрылууга мүмкүн. Мындай жол менен ажырашуу **лиъаан** же **мулааъана** деп аталат.

6.10.4. Мухаалаъа

Аял киши ажырашкысы келген күйөөсүнө алган махр-калыңын кайтарып берүү же өз ара алыш-бериштерден баш тартуу шарты менен ажырашуу талабын коё алат. Күйөөсү буга макул болсо, ажырашкан болушат. Бул баин талакка кирет. Эгер бул жубайлар кайрадан баш кошулары келсе, жаңы нике кыйдыруулары кажет. Бүгүнкү күнү эки тарап макулдашып сотко кайрылып, сот тарабынан ажырашуу жараянына чечим чыгарылган ажырашуу да баин талак болуп эсептелет.

6.10.5. Ийлаа

Эгер кимдир бирөө эң азынан төрт ай бою жубайы менен жыныстык катнашка кирбөөгө касам ичсе, төрт айга чейин касамын бузуп, аялына кайтышы абзел. Бул учурда касам каффаратын орундатышы керек. Эгер төрт ай аралыгында касамынан жазбаса, аялынан бир баин талак менен ажыраган болот.

Бул тууралуу Куранда мындай деп айтылат:

*“Аялдарына жакындашпоо үчүн ант бергендер төрт ай күтүшөт. Ал эми анттарын бузушса, албетте, Алла – Кечирүүчү, Мээримдүү. Ал эми алар ажырашууну (чындан) ниет кылышкан болсо, чындыгында, Алла – Угуучу, Билүүчү”.*⁶⁴

6.11. ИДДА

6.11.1. Мааниси

Идда – күйөөсү көз жумган же жыныстык катнаш жараян эткенден кийин ажырашкан аялдын күтүүсү зарыл болгон убакыт аралыгы.

6.11.2. Түрлөрү

1. Күйөөсү менен ажырашкан аял боюнда болбосо, **үч этек кири убагы** аралыгында идда күтөт.

وَالْمُطَلَّاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ

*“Талак берилген (ажырашкан) аялдар үч этек кир мөөнөтүн күтүшөт.”*⁶⁵

2. Күйөөсү көз жумган аял учурда боюнда болбосо, **төрт ай он күн** идда күтүшү керек.

وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا

*“Араңардан кайтыш болуп, аялдарын калтырып кеткендердин аялдары төрт ай он күн күтүшөт.”*⁶⁶

3. Күйөөсү көз жумган же ажырашкан аял боюнда бар болсо, **көз жарганга (төрөгөнгө)** чейин идда күтүшү керек.

وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ

*“А кош бойлуу аялдардын мөөнөтү болсо, жүктөрүн койгонго чейин.”*⁶⁷

Эгер көз жарганга чейин боюнан түшсө, ымыркайдын мүчөлөрү белгилүү абалга келип калган болсо, идда аягына чыккан болот. Ал эми мүчөлөрү белгилүү абалга келе элек болсо, идда күтүү аяктабайт, кадимки ажырашуу иддасын күтөт. Себеби бул учурда аялдын боюнда болуп-болбоо ыктымалы күчүндө болот. Ал эми ыктымал (шек-күмөн) менен идда аягына чыкпайт.

4. Улгайгандыгы себептүү этек кири токтогон аял **үч ай** идда күтөт.

وَاللَّائِي يَيْسَنَ مِنَ الْمَحِيضِ مِنْ نِسَائِكُمْ إِنْ ارْتَبْتُمْ فَعِدَّتُهُنَّ ثَلَاثَةُ أَشْهُرٍ وَاللَّائِي لَمْ يَحْضَنْ

64. Бакара сүрөсү, 226-227-аяттар.

65. Бакара сүрөсү, 228-аят.

66. Бакара сүрөсү, 234-аят.

67. Талак сүрөсү, 4-аят.

*“Этек кирден үмүт үзгөн (айызы карылык себептен токтогон) аялдарыңардан шектенсеңер, анда (“идда” – күтүү) мөөнөтү үч ай. Ал эми этек кир көрбөгөндөрдүн мөөнөтү да ушундай эле”.*⁶⁸

Идда күтүүнүн эң негизги максаттарынын бири – аялдын боюнда болуп-болбоо ыктымалын аныктоо болуп саналат. Ошондой эле эки тараптын тең (жубайлардын) психологиясы аялдын башка адамга турмушка чыгуусуна даяр болушу, коомдук көз караштын баралына келиши сыяктуу сырлары да бар. Аялына талак берген адам үч талак берүү укугунан ажырай элек болсо, идда күтүү учурунда жубайына кайтуу мүмкүндүгүн пайдалана алат. Күйөөсү көз жумса, идда күтүү менен ага да, үй-бүлөсүнө да сый-урмат көргөзүү сыяктуу жагдайлар да эске алынган болот. Идда мына ушундай жагдайлар үчүн зарыл.

6.11.3. Иддага байланыштуу өкүмдөр

1. Идда күткөн аялдын нафакасын күйөөсү каржылайт. Рижий же баин талак болсо да жана аял киши боюнда болсо да, болбосо да айырмасы жок.
2. Күйөөсү көз жумган аял киши идда күтүү учурунда нафака албайт. Анткени ал аял күйөөсүнүн мал-мүлкүнөн мурас алат.
3. Аял киши иддасын күйөөсүнүн үйүндө күтөт.
4. Рижий талактан улам идда күткөн аял күйөөсү менен жолукса болот. Ал эми баин талактан улам идда күткөн аял күйөөсү менен жолукпайт, башка бөлмөдө болушу керек.
5. Үчүнчү талактан кийинки идда учурунда жубайлардан бири (мисалы, күйөөсү) көз жумса, экинчиси (аялы) ага мураскор боло албайт.

6.12. ХИДААНА

Бала Алла тааланын ата-энеге берген бир аманаты болуп саналат. Аны жакшы тарбиялап өстүрүп, коомчулукка пайдасы тие турган инсан катары даярдоо – ата-эненин эң башкы милдеттеринин бири. Бала кичинекей кезинен баштап жакшы тарбияланса, үй-бүлөсүнө да, элине да пайдалуу жана кайырдуу бир киши болот. Кичинесинен жакшы каралбаса жана жетиштүү деңгээлде тарбия берилбесе, өзүнө да, башка кишилерге да пайдалуу боло албайт жана коомчулукка зыяндуу адамга айланышы мүмкүн. Ушул себептен ата-эне Алла тааланын алдында да, элдин алдында да баласынын таалим-тарбиясынан жооптуу.

Ата-эне ажырашса, балага балалык чагы бүткөнгө чейин энеси карайт. Бала өзүн-өзү багууга кудурети жеткенге чейинки учур «балалык чак» (7-10 жаш аралыгы) болуп эсептелет.

Баланы баккан адам (аял-эркек) ишенимдүү, ыймандуу болушу керек.

Бала кыз болсо, аны караган адам махрам (никеси түшпөгөн) болушу зарыл.

Бала кыз болсо, аны караган аял (эне) кызга никеси түшкөн адам менен баш кошкон болбошу кажет.

Баланын балалык чагында кийим-кече, тамак-ашын атасы каржылашы кажет.

68. Талак сүрөсү, 4-аят.

СУНУШТАЛУУЧУ АДАБИЯТТАРДЫН ТИЗМЕСИ

1. Хадистердин негизинде Ислам 4: Хадистердин хадистер менен чечмелениши / которгон: А. Сатыбалдиев, А. Назаров. – Бишкек: 2018. – 11-37; 624 б.
2. Kemal Yıldız. İbadet ve Hayat.– İstanbul: Semerkand, 2012. – 440
3. Hasan Serhat Yeter. Fıkıh (Hanefi Mezhebine Göre). – İstanbul: Erkam Yayınları, 2015. – 360 б.
4. Абдурахман Хачкалы. Кыскача Ислам негиздери. түрк тилинен которгон: А.Молдогазиев жана Ш. Маматкулов. – Бишкек: 2008. – 328 б.
5. Лүтфи Шентүрк, Сейфеттин Языжы. Ислам илмихали. түрк тилинен которгон: М.Орозбаев жана Н. Молдалиева. – Анкара: Дин иштери башкармалыгы, 2010. – 593 б.
6. Hamdi Döndüren. Delilleriyle İslam İlmihali. – İstanbul: Erkam Yayınları, 2009. –634 s.
7. Рахманов А.Р., Рузиев Р.Ж., Рахманов А.Р. Исламское право. Учебник. – Уфа: 2010.–284 с.

ТЕКШЕРҮҮҮҮЧҮН СУРООЛОР:

- Исламда үй-бүлөнүн кандай негизги өзгөчөлүктөрү бар?
- Үйлөнүү тоскоолдуктары тууралуу маалымат берип, мисалдар менен түшүндүргүлө.
- Никенин кандай түрлөрү бар?
- Махр деген эмне?
- Махрдын кандай түрлөрү бар?
- Нафака деген эмне?
- Идданын түрлөрү тууралуу маалымат берип, алардын мөөнөтүн түшүндүргүлө.
- Ажырашуунун кандай түрлөрү бар?
- Рижий талактын кандай натыйжалары бар?
- Баин талактын кандай түрлөрү бар?
- Хидаана деген эмне?

ТЕСТ

1. Төмөндөгүлөрдүн кайсынысы никенин туруктуу тоскоолдуктарына кирбейт?
 - А) Кан жагынан туугандык
 - Б) Кайын жагынан туугандык
 - В) Сүт жагынан туугандык
 - Г) Дин айырмачылыгы
2. Баш кошкондордун адам жок жерде жыныстык катнашка кирүүлөрүнө шарият же физиологиялык жагынан кандайдыр бир тоскоолдук болбошу эмне деп аталат?
 - А) Нафака
 - Б) Халвату сахиха
 - В) Махр
 - Г) Идда
3. Махр деген эмне?
 - А) Адамдын жеке өзүнүн жана багууга милдеттүү болгон үй-бүлө мүчөлөрүнүн күнүмдүк муктаждыктарын камсыздоосу
 - Б) Нике учурунда же никеден кийин эркек тарабынан аялга берилиши керек болгон нерсе
 - В) Күйөөсү көз жумган же жыныстык катнаш жараян эткенден кийин ажырашкан аялдын күтүүсү зарыл болгон убакыт аралыгы
 - Г) Баланы багуу укугуна ээ болуу
4. Аял кишинин күйөөсүнө алган махр-калыңын кайтарып берүү же өз ара алыш-бериштерден баш тартуу шарты менен ажырашуусу эмне деп аталат?
 - А) Идда
 - Б) Ийлаа
 - В) Хидаана
 - Г) Мухаалаа
5. Күйөөсү менен ажырашкан аял боюнда болбосо канча идда күтөт?
 - А) 3 этек кири убагы аралыгы
 - Б) 4 ай 10 күн
 - В) 3 ай
 - Г) 4 ай

ЖЕТИНЧИ БӨЛҮМ

МУРАС УКУГУ

БӨЛҮМДҮН ТЕМАЛАРЫ

- МУРАС УКУГУ
- МУРАСТЫН ШАРТТАРЫ
- МУРАС
- МУРАСКЕРЛЕР

7.1. МУРАС УКУГУ

7.1.1. Мааниси

Мурас (المِيرَاثُ) – бир нерсенин бир кишиден башка бир кишиге өтүүсү, калтырылган нерсе деген маанилерди билдирет.

Ал эми диний терминологияда **өлгөн кишинин артында калган мал-мүлкүн жөнгө салган нормаларды изилдеген илим тармагы мурас** деп аталат.

Фыхх илиминде мурас менен бирдей мааниде **“фараиз”** деген термин да колдонулат. Фараиз (الْفَرَائِضُ) – фарз (الْفَرَضُ) деген сөздүн көптүк түрү. Парз, белгиленген үлүш деген маанилерди билдирет.

7.1.2. Далилдери

Куранда мурас өкүмдөрү тууралуу кеңири жана так айтылган. Бул өкүмдөр Ниса жана Анфал сүрөлөрүндө кездешет.

Ниса сүрөсүнүн 7, 8, 11, 12, 13, 14, 176-аяттары менен Анфал сүрөсүнүн 75-аятында мурас калтыруу, мураскерлер жана мурасты бөлүштүрүү тууралуу айтылган.

Азирети Пайгамбарыбыздын (саллаллаху алейхи ва саллам) да мурас тууралуу көптөгөн хадистери бар.

Мисалы, Пайгамбарыбыз (саллаллаху алейхи ва саллам):

“Фараиз илимин үйрөнгүлө жана үйрөткүлө. Себеби ал – илимдин жарымы”,⁶⁹

*“Мурас алууга укуктуу болгондорго өз үлүштөрүн бергиле”*⁷⁰ деп айтып, калган мураста кимдин канча үлүшү бар экени тууралуу айткан.

Ошондой эле мурас бөлүштүрүүнүн айрым өкүмдөрү сахаба жана табиун аалымдардын ижмасы менен белгиленген.

7.2. МУРАСТЫН ШАРТТАРЫ

7.2.1. Мурастын рукундары

1. Мурис:

Өлгөн жана артында мурас калтырган киши “мурис – المُوْرِيْثُ” деп аталат.

2. Варис:

Калган мурастан үлүш алууга укуктуу болгон киши, мураскер “варис – الوَارِثُ” деп аталат.

69. Тирмизий, Фараиз, 2; Ибн Мааж, Фараиз, 1.

70. Бухарий, Хаж, 44.

3. Мурас:

Өлгөн кишинин артында калган мал-мүлк, байлык. Бул “тарика – التَّارِيقَةُ” деп да аталат.

7.2.2. Мураскер болуунун себептери

Төмөнкү себептер мураскер болууга шарт түзөт:

1. Туугандык:

Мурас ала турган кишинин өлгөн киши менен туугандык жакынчылыгы болушу керек. Ата-эне, чоң ата, чоң эне, уул-кыз, небере, бир туугандар жана атасынын бир туугандары сыяктуу.

2. Нике:

Бардык шарттары толук аткарылып кыйылган никеден кийин жубайлар бири-бирине мураскер болушат. Ошондой эле рижий талак менен ажырашкандан кийин идда мөөнөтү бүткөнгө чейин жубайлардын бирөөсү өлсө, тирүү калганы өлгөнгө мураскер болот.

7.2.3. Мурастын шарттары

1. Муристин өлүмү:

Мурас бөлүштүрүү үчүн мурис өлгөн болушу керек.

Көзү тирүү кишинин мал-мүлкү мураскерлерге бөлүштүрүлүп, өткөрүлүп берилбейт.

2. Мураскердин тирүү болушу:

Мурас алуу үчүн мураскер тирүү болушу керек.

Муристен мурун өлгөн кишиге мурас бөлүштүрүлбөйт. Мурис өлгөн учурда эненин курсагында болгон бала да тирүү төрөлүү шарты менен мураскер деп эсептелет.

3. Мурас алуу тоскоолдугунун болбошу:

Төмөнкү учурлар мурас алууга тоскоолдук жаратат:

- Муристи өлтүрүү:

Муристи өлтүргөн киши ага мураскер боло албайт. Пайгамбарыбыз (саллаллаху алейхи ва саллам) мындай деген:

*“(Муристи) өлтүргөн кишиге мурас берилбейт”.*⁷¹

- Дин айырмачылыгы:

Мурис менен мураскердин ортосундагы дин айырмачылыгы мурас алууга тоскоолдук жаратат. Мусулман менен мусулман эместердин ортосунда туугандык жакынчылык же нике байланышы болсо деле бири-бирине мураскер боло алышпайт.

7.3. МУРАС

Жогоруда да айтылгандай, өлгөн кишинин артында калган мал-мүлк мурас же тарика деп аталат.

71. Абу Давуд, Дийат, 18.

7.3.1. Мурастагы акылар

1. Жаназа чыгымдары:

Калган мурастан алгач өлгөн кишини жерге берүүгө кете турган чыгым алынат.

2. Карыздар:

Жаназага кете турган чыгым эсептелип, чыгарылгандан кийин калган мурастан өлгөн кишинин карыздары төлөнөт.

3. Керээз:

Андан кийин муристин керээзи орундалат. Бирок, керээздин өлчөмү калган мурастын үчтөн бир бөлүгүнөн ашык болбошу керек.

4. Мураскерлердин акысы:

Жогоруда айтылгандарга кете турган чыгымдар чыгарылгандан кийин мурас мураскерлердин ала турган үлүшүнө жараша бөлүштүрүлөт.

7.4. МУРАСКЕРЛЕР

Мураскерлер да өз ара даражаларга бөлүнөт. Мурас мына ушул даражаларга жараша бөлүнөт. Алгач биринчи даражадагы мураскерлердин үлүшү бөлүштүрүлөт, алардан ашканы кийинки даражалардагы мураскерлерге бөлүштүрүлөт.

7.4.1. Мураскерлердин даражалары

1. Асхабул-фараиз:

Асхабул-фараиз (أَصْحَابُ الْفَرَايِضِ) – үлүш ээлери деген маанини билдирет. Куран аяттарында жана хадистерде мурастан ала турган үлүштөрү так айтылган кишилер **асхабул-фараиз** деп аталат.

Асхабул-фараизге он эки киши кирет. Алардын төртөө эркек, сегизи аял.

- Күйөөсү
- Аялы
- Атасы
- Апасы
- Чоң атасы
- Кызы
- Уулунун кызы
- Ата-эне бир кыз бир тууганы
- Аталаш кыз бир тууганы
- Чоң эне-Тайэнеси
- Энелеш эркек бир тууганы
- Энелеш кыз бир тууганы.

2. Асаба:

Асаба (الْعَصْبَةُ) – жогорудагы асхабул-фараизден ашкан мурасты алгандар же асхабул-фараиз жок болгон учурда мурасты толугу менен алгандар асаба деп аталат.

- Уулу, уулунун уулу
- Атасы, атасынын атасы
- Ата-эне бир же аталаш эркек бир тууганы
- Атасынын ата-эне бир же аталаш эркек бир тууганы
- Кызы
- Уулунун кыздары
- Ата-эне бир кыз бир тууганы
- Аталаш кыз бир тууганы

3. Завил-архам:

Өлгөн кишинин асхабул-фараизге жана асабага кирбеген туугандары завил-архам (ذوي الأرحام) деп аталат. Тайаке, тайэже, атасынын бир тууган эже-карындаштары сыяктуу.

7.4.2. Кырк абал

Жогоруда айтылган асхабул-фараизге кирген мураскерлердин мурастан ала турган үлүштөрү “**кырк абал**” деп аталат.

- Күйөөсү:

1. Өлгөндүн уулу же кызы, уулунун уулу бар болсо, күйөөсү 4/1 бөлүгүн алат.
2. Өлгөндүн уулу же кызы жок болсо, күйөөсү 2/1 бөлүгүн алат.

- Аялы:

1. Өлгөндүн уулу же кызы, уулунун уулу бар болсо, аялы 8/1 бөлүгүн алат.
2. Өлгөндүн уулу же кызы жок болсо, аялы 4/1 бөлүгүн алат.

- Атасы:

1. Өлгөндүн уулу же уулунун уулу бар болсо, атасы 6/1 бөлүгүн алат.
2. Өлгөндүн кызы же уулунун кызы бар болсо, атасы 6/1 бөлүгүн жана асаба катары мурастын ашкан бөлүгүн алат.
3. Өлгөндүн уулу же кызы, уулунун уул-кызы жок болсо, атасы асаба катары калган мурасты толук алат.

- Апасы:

1. Өлгөндүн уул-кызы, уулунун уул-кызы жана бир туугандары бар болсо, апасы 6/1 бөлүгүн алат.
2. Өлгөндүн атасы жана күйөөсү же аялы бар болсо, аял-күйөө өздөрүнүн үлүшүн алгандан калган 3/1 бөлүгүн алат. Мындай учурда ата асаба катары мурастын ашкан бөлүгүн алат.
3. Жогоруда айтылгандар жок болсо, апасы 3/1 бөлүгүн алат.

- Чоң атасы:

1. Өлгөндүн уулу же уулунун уулу бар болсо, чоң атасы 6/1 бөлүгүн алат.
2. Өлгөндүн кызы же уулунун кызы бар болсо, чоң атасы 6/1 бөлүгүн жана асаба катары мурастын ашкан бөлүгүн алат.
3. Жогоруда айтылгандар жок болсо, чоң атасы асаба катары калган мурасты толук алат.
4. Өлгөндүн атасы бар болсо чоң атасына мурастан үлүш берилбейт.

- Кызы:

1. Өлгөндүн уулу жок болсо жана бир кызы бар болсо 2/1 бөлүгүн алат.
2. Өлгөндүн кыздары бирден ашык болсо мурастын 3/2 бөлүгүн өз ара бөлүп алышат.
3. Өлгөндүн уулу бар болсо, асхабул-фараизден ашкандан уул эки үлүш, кыз бир үлүш алат.

- Уулунун кызы:

1. Өлгөндүн уул-кызы жок болсо жана уулунун бир кызы бар болсо 2/1 бөлүгүн алат.
2. Өлгөндүн уулунун кыздары бирден ашык болсо мурастын 3/2 бөлүгүн өз ара бөлүп алышат.
3. Өлгөндүн бир кызы бар болсо, уулунун кызы 6/1 бөлүгүн алат.
4. Өлгөндүн бирден ашык кызы бар болсо, анда уулунун кызына мурастан үлүш берилбейт.

5. Өлгөндүн уулу жок болуп, уулунун уулу бар болсо биргеликте асаба болушат да, асхабул-фараизден ашкандан уулунун уулу эки үлүш, уулунун кызы бир үлүш алат.

6. Өлгөндүн уулу бар болсо, анда уулунун кызына мурастан үлүш берилбейт.

- Ата-эне бир кыз бир тууган:

1. Жалгыз болсо 2/1 бөлүгүн алат.

2. Бирден ашык болсо мурастын 3/2 бөлүгүн өз ара бөлүп алышат.

3. Ата-эне бир эркек бир туугандар бар болсо, анда биргеликте асаба болушат да, асхабул-фараизден ашкандан эркектер эки үлүш, кыздар бир үлүш алат.

4. Өлгөндүн кызы же уулунун кызы бар болсо асаба катары ашканын алат.

5. Өлгөндүн уулу, уулунун уулу, атасы же чоң атасы бар болсо, анда мурастан үлүш берилбейт.

- Аталаш кыз бир тууган:

1. Жалгыз болсо 2/1 бөлүгүн алат.

2. Өлгөндүн бирден ашык болсо мурастын 3/2 бөлүгүн өз ара бөлүп алышат.

3. Өлгөндүн жалгыз ата-эне бир кыз бир тууганы бар болсо 6/1 бөлүгүн алат.

4. Өлгөндүн бирден ашык ата-эне бир кыз бир тууганы бар болсо, анда мурастан үлүш берилбейт.

5. Өлгөндүн аталаш эркек бир туугандары бар болсо, анда алар менен биргеликте асаба болуп, ашкандан эркектер эки үлүш, кыздар бир үлүш алат.

6. Өлгөндүн кызы же уулунун кызы бар болсо, асаба болот да, ашканын алат.

7. Өлгөндүн уулу, уулунун уулу, атасы, чоң атасы, ата-эне бир эркек бир туугандары жана асаба болгон ата-эне бир кыз бир туугандары бар болсо, анда анда мурастан үлүш берилбейт.

- Энелеш эркек-кыз бир туугандар:

1. Өлгөндүн жалгыз энелеш бир тууганы бар болсо 6/1 бөлүгүн алат.

2. Өлгөндүн бирден ашык энелеш бир тууганы бар болсо, анда мурастын 3/1 бөлүгү баарына бирдей бөлүнөт.

3. Өлгөндүн атасы, чоң атасы, уулу, кызы, уулунун уул-кызы бар болсо, анда энелеш бир туугандарына мурастан үлүш берилбейт.

- Чоң эне-Тайэне:

1. Чоң эне менен тайэне 6/1 бөлүгүн алат. Экөө тең бар болсо, анда 6/1 бөлүк экөөнө бирдей бөлүнөт.

2. Өлгөндүн атасы бар болсо чоң энеге, апасы бар болсо тайэнеге мурастан үлүш берилбейт.

7.4.3. Мисалдар

1. Акмат атуу киши көз жумду. Атасы, аялы жана бир уулу бар. Анын мурасы төмөнкүчө бөлүштүрүлөт:

- Атасына 6/1 бөлүгү;
- Аялына 8/1 бөлүгү;
- Уулуна атасы менен аялына мурастан тиешелүү үлүштөрү берилгенден кийин калган бардык мурас берилет.

Ала турган үлүшү	Жакындыгы	24
6/1	Атасы	4
8/1	Аялы	3
Асаба	Уулу	17

2. Акмат атуу киши көз жумду. Атасы, аялы жана бир кызы бар. Анын мурасы төмөнкүчө бөлүштүрүлөт:

- Атасына 6/1 бөлүгү;
- Аялына 8/1 бөлүгү;
- Кызына 2/1 бөлүгү берилет.

Ала турган үлүшү	Жакындыгы	24
6/1+асаба	Атасы	4+5=9
8/1	Аялы	3
2/1	Кызы	12

3. Акмат атуу киши көз жумду. Аялы, бир уулу жана бир кызы бар. Анын мурасы төмөнкүчө бөлүштүрүлөт:

- Аялына 8/1 бөлүгү;
- Уулу менен кызы асаба катары асхабул-фараизден (өлгөндүн аялынан) ашкандан уул эки үлүш, кыз бир үлүш алат.

Ала турган үлүшү	Жакындыгы	8	21
8/1	Аялы	1	3
Асаба	Уулу	7	12
Асаба	Кызы		6

СУНУШТАЛУУЧУ АДАБИЯТТАРДЫН ТИЗМЕСИ

1. Кокоев Акжигит. Мурас. – Бишкек: 2019. – 48 б.
2. Кытайбек Утуров, Эрмек Бектуров. Мусульманское право.–Бишкек: Из Басма, 2010. –140 с.
3. Hamdi Döndüren. Delilleriyle İslam İlmihali. – İstanbul: Erkam Yayınları, 2009. – 634 s.
4. Нургалеев Р.М. Наследственное право в исламе: учебное пособие. 5-е изд.стер. – Наб. Челны: “Духовно-деловой центр “Ислам Нуры”. 2016, - 132 с.
5. Науменко О.В. Наследование в мусульманском праве. Вестник ЮУрГУ, № 18, 2010: 92-95.
6. Усенов У.М. Право женщины на наследство в исламском праве. Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. № 6, 2017: 121-123.

ТЕКШЕРҮҮҮҮЧҮН СУРООЛОР:

- Фараиз деген эмне?
- Курандын кайсы сүрөлөрүндө мурас бөлүштүрүү тууралуу айтылган?
- Мураскер болуунун кандай себептери бар?
- Мурас алууга тоскоолдук жараткан абалдарды түшүндүргүлө.
- Асаба деген эмне?
- Асхабу фараиз деген эмне?
- Завил-архам деген эмне?
- Мураскерлер кандай даражаларга бөлүнөт?
- 40 абал деген эмне?
- Көз жумган кишинин атасы, аялы жана бир уулу бар болсо, анын мурасы кандайча бөлүштүрүлөт?

ТЕСТ

1. **Мурис деген эмне?**
А) Өлгөн жана артында мурас калтырган киши
Б) Калган мурастан үлүш алууга укуктуу болгон киши
В) Өлгөн кишинин артында калган мал-мүлк, байлык
Г) Мурас бөлүштүрүүчү киши
2. **Өлгөн кишинин уулу же кызы жок болсо аялы аялы мурастын канча бөлүгүн алат?**
А) 4/1 Б) 2/1
В) 6/1 Г) 8/1
3. **Өлгөн кишинин атасынын бир тууган эже-карындаштары мураскерлердин кайсы даражасына кирет?**
А) Асхабул-фараиз
Б) Асаба
В) Завил-архам
Г) Фуруу
4. **Өлгөндүн уулу же уулунун уулу бар болсо, атасы мурастын канча бөлүгүн алат.**
А) 6/1 Б) 4/1
В) 8/1 Г) 2/1
5. **Төмөнкү хадисти толуктагыла: “Фараиз илимин үйрөнгүлө жана үйрөткүлө. Себебиал—_____”**
А) Эң жакшы илим
Б) Ыймандын жарымы
В) Илимдин жарымы
Г) Диндин тиреги

СЕГИЗИНЧИ БӨЛҮМ

СООДА-САТЫК

БӨЛҮМДҮН ТЕМАЛАРЫ

- ИСЛАМ ДИНИНДЕ КИРЕШЕ ТАБУУ
- КИРЕШЕ ТАБУУДА ЭСКЕ АЛЫНУУЧУ ЖАГДАЙЛАР
- КИРЕШЕ ТАБУУДА ЖАНА СООДАДА ТЫЮУ САЛЫНГАН ЖАГДАЙЛАР

8.1. ИСЛАМ ДИНИНДЕ КИРЕШЕ ТАБУУ

8.1.1. Киреше табуу

Ислам дини адам баласынын жөндөмүнө жана мүмкүнчүлүгүнө жараша иштеп киреше табышын жана тапканын зарылчылыгына жараша сарпташын сунуш кылат.

Куранда мындай деп айтылат:

*“Ал – жерди силерге моюн сундуруп койду. Силер анын чар тарабында басып, Анын ырыскысынан жегиле”.*⁷²

*«(Жума) Намаз аяктаган соң жер бетине тарагыла! Алланын ырайымын (адал ырыскысын) табуу үчүн иштегиле! Анан да Алланы көп эстегиле, игиликке (түбөлүк бакытка) жетесиңер».*⁷³

Мына ушул жана башка аят-хадистерди эске алган аалымдар адал эмгек менен киреше табууну өзүнчө ибадат деп эсептешет.

- Ислам дини боюнча, мусулман адамдын өзүнүн жана үй-бүлөсүнүн күнүмдүк чыгымдарына жана карызын төлөөгө жете тургандай киреше табуусу парз деп эсептелет.

- Булардан сырткары, колу жука мусулмандарга жана туугандарына жардам берүү үчүн киреше табуу мустахап.

- Жакшы жана жыргал жашоо үчүн ашыкча киреше табууга аракет кылуу мубах болуп саналат.

- Байлыгы менен мактануу, башкалар менен жарышуу жана күнөө иштерди кылуу үчүн киреше табуу арам деп эсептелет.

Киреше табуунун эң негизги жолу – эмгек кылуу. Азирети Пайгамбарыбыз (саллаллаху алейхи ва саллам) мындай деп айткан:

*«Эч ким өз маңдай тери, адал эмгеги менен тапкан ырыскыдан дагы адалыраак ырыскы жеген эмес».*⁷⁴

Кандай кирешенин эң жакшы экенин сурагандарга Азирети Пайгамбарыбыз:

“Эмгектенүү жана туура соода-сатык” деп айткан.⁷⁵

Алланын Элчиси (саллаллаху алейхи ва саллам) күндөрдүн биринде Саад бин Муаз менен жолугуп, кол алышып учурашып жатып, колунун чор басканын байкап, себебин сурайт. Ал: «Бала-бакырамды багайын деп бакчамда иштеп жатам» деп жооп бергенде, Пайгамбарыбыз сахабасынын колунан өөп, эт-жүрөгү болкуп: *«Мына ушул Жараткан Алла сүйгөн кол!»* деген.

72. Мүлк сүрөсү, 15-аят.

73. Жума сүрөсү, 10-аят.

74. Бухари, Буйуу, 15

75. Ахмед б. Ханбал, Муснад.

Иштебей жөн отуруу Ислам дининде жактырылбаган иш. Пайгамбарыбыз (саллаллаху алейхи ва саллам): *“Алла Таала колунан иш келген мусулман пендесин жакшы көрөт”* деп айтып, иштегенге үндөгөн.⁷⁶

Иштөө мүмкүнчүлүгү боло туруп элден кайыр суроого шарият жол бербейт. Азирети Пайгамбарыбыз мындай деген:

*“Аллага ант ичип айтам, силердин жибиңерди алып, тоодон бир боо отун топтон келиши жана аны сатып, тапканы менен үй-бүлөсүн жана өзүн багуусу – бирөөлөрдөн суранганынан дагы да жакшы”.*⁷⁷

8.1.2. Соода-сатык

Соода-сатык жеке адамдын гана эмес, жалпы коомдун да зарылчылыгы болуп эсептелет. Бул зарылчылыкты кетирүү ошол эле учурда коомго кызмат кылуу болуп саналат. Соода-сатык мубах жана пайда табуунун мыйзам ченемдүү жолу. Ал гана эмес Пайгамбарыбыз туура сүйлөп түз жүргөн ишенимдүү соодагердин кыямат күнү пайгамбарлар, сыдыктар жана шейиттер менен бирге болорун сүйүнчүлөгөн.

Куранда мындай деп айтылат:

*“Эй ыйман келтиргендер! Бири-бириңдин мал-мүлкүңдү арам жолдор менен жеп койбогула! Бирок, бул өзүңөрдүн ыраазычылыгыңар менен болгон соода болсо, анда жей бергиле”.*⁷⁸

Соода-сатыкта:

- Сатуучунун жана алуучунун ыраазычылыгы, макулдугу болушу керек.
- Эки тарап тең алдоодон, жалгандан алыс болушу керек.
- Сооданын эки тарапка же башка бирөөлөргө зыян бербейи керек.

8.2. КИРЕШЕ ТАБУУДА ЭСКЕ АЛЫНУУЧУ ЖАГДАЙЛАР

Ислам дини ырыскы табуу үчүн эмгетенүүгө, маңдай тер менен иштөөгө чакырат. Ошону менен бирге буга тиешелүү айрым өлчөмдөрдү белгилеп, мас кылуучу ичимдиктер, баңги заттар, чочко сыяктуу колдонууга тыюу салынган нерселерди соода кылууга бөгөт койгон.

Мусулмандар ырыскы табууга, иштөөгө жана соода-сатыкка тиешелүү өкүмдөрдү билиши керек.

8.2.1. Адал жол менен киреше табуу

Ислам дини өзгөчө басым жасаган негизги маселелердин бири – бул адал киреше жана адал азык маселеси. «Адал» сөзү аткарууга же тамактанууга уруксат берилген жагдай же азык дегенди түшүндүрөт. Ошондой эле ал «маңдай тер менен табылган киреше, өз акы» деген маанилерди да камтыйт.

76. Мунавий, Файзул-кадир.

77. Бухарий, Мусакат, 13.

78. Ниса сүрөсү, 29-аят.

Адал ырыскы табуу, үй-бүлөнү адал жол менен багуу мусулман баласы үчүн парз, Алланын буйругу.

Адал киреше жана адал азык мусулмандын күнүмдүк турмушунда өтө зор мааниге ээ. Андыктан арам азык менен тамактанып ибадат кылуу чыныгы ибадат сыяктуу болбойт.

Мусулман адам адал эмгек менен өзүнүн да, өз карамагындагы адамдардын да муктаждыктарын камсыз кылууга милдеттүү. Урулук, талап-тоноочулук, шылуунчулук, пара алуу, арам иштер менен алектенип акча табуу, адал-арамды эске албаи «акча тапсам болду» деген түшүнүктө болуу мусулманга түк жарашпайт.

8.2.2. Ырыскы берген Алла Таала экенин унутпоо

Бардык жандуу-жансыздын ырыскысын берген – Алла Таала. Ал каалаганына көп берет, каалаганына аз берет. Ошондуктан ырыскы берген Алла Таала экенин билип, ошол эле учурда бул дүйнөнүн сыноо экенин да унутпоо керек. Башкача айтканда, аз бергенде чөкпөй, көп бергенде көппөй, дайымы шүгүр менен сабырды бекем кармануу керек.

*“Эгерде Алла өз пенделеринин ырыскыларын көбөйтүп ийсе, алар жер үстүндө чектен ашмак, бирок Ал Өзү каалаганынча, ченем менен түшүрөт. Анткени, Ал Өз пенделери тууралуу Кабардар, Көрүүчү”.*⁷⁹

*“Эгеңдин жакшылыгын алар бөлүп беришеби? Алардын дүйнө тиричилигиндеги ырыскысын араларында Биз бөлүштүрдүк. Кээ биринен кээ биринин даражасын көтөрдүк. Эгеңдин ырайымы алардын жыйнаган нерселеринен жакшыраак”.*⁸⁰

8.2.3. Ибадаттарды таштабоо

Байлыкка ашыкча берилүү туура эмес. Байлык, байлык табуу үчүн иштөө жана мал-мүлк менен алектенүү ибадаттарды аткарууга тоскоол болбошу керек. Куранда мындай деп айтылат:

*“Эй, ыйман келтиргендер! Силердин мал-мүлкүңөр жана балдарыңар Алланы эскерүүдөн силерди алаксытып койбосун. (Ал эми) ким ошондой кылса, ал зыйанга учурайт”.*⁸¹

Мусулман жашоонун бул дүйнө менен гана чектелүү эмес экенин сезе билиши керек. Ошондуктан бир гана бул дүйнөдөгү жыргалчылык менен алектенип калбастан, аркы дүйнөдөгү жашоосундагы жыргалчылыкты да эстен чыгарбашы зарыл.

8.2.4. Кесипти туура тандоо

Ар түрдүү кесип бар. Ошондуктан кесип тандоодо ар ким өзүнүн жөндөмүнө караш керек. Ошондой эле кесип тандоодо динге туура келип-келбешине да өзгөчө көңүл буруу зарыл.

Мусулмандарга зарыл болгон ар бир кесип парз кифая болуп саналат. Бардык адамдардын бир кесипке багыт алып, башка кесиптерди таштоосу туура эмес.

79. Шуура сүрөсү, 27-аят.

80. Зухруф сүрөсү, 32-аят.

81. Мунафикун сүрөсү, 9-аят.

Ислам дини коомдун ишенимине жана үрп-адатына туура келбеген жана зыяндуу кесиптерге тыюу салган жана булар аркылуу табылган кирешени арам деп эсептеген.

- Уруулук,
- Каракчылык,
- Сойкулук,
- Көзү ачыктык,
- Мас кылуучу ичимдиктерди чыгаруу,
- Баңги заттарды чыгаруу,
- Алдамчылык,
- Кумар ойнотуучу жерлерди ачуу,
- Тыюу салынган нерселерди алып-сатуу.

8.3. КИРЕШЕ ТАБУУДАЖАНА СООДАДА ТЫЮУ САЛЫНГАН ЖАГДАЙЛАР

8.3.1. Арам жол менен киреше табуу

Ислам дини адал кирише табууга өзгөчө маани берет. Ислам дининин адам баласына жиберилгендеги эң иридеги максаттарынын бири дал ушул «адал-арам» маселесин жетик түшүндүрүү болгон. Куранда мындай деп айтылат:

*“Эй ыйман келтиргендер! Бир-бириңдин мал-мүлкүңдү арам жолдор менен жеп койбогула! Бирок, бул өзүңөрдүн ыраазычылыгыңар менен болгон соода болсо, анда жей бергиле”.*⁸²

Кандайдыр бир нерсенин арам киреше болушунун төмөндөгүдөй эки себеби бар:

1. Бирөөнүн акы-укугун тепсөө.

Соода-сатыкта кардарды алдоо, мал-мүлктүн кемчилигин жашырып, аны мактап-жактап сатуу, жетимдердин, жарды-жалчылардын мүлкүнө кол салуу, уруулук кылуу сыяктуу.

2. Жеке адамга же коомго зыян алып келчү жолдор менен киреше табуу.

Шариятта тыюу салынган нерселерди (мисалы, арак) сатуу жолу менен киреше табуу сыяктуу.

Ислам бирөөнүн укугун тепсөөгө кескин түрдө тыюу салып, мусулман баласын туура ишеним менен туура ибадат кылууга, адал киреше табууга чакырган.

Азирети Пайгамбарыбыз «ибадаттын ондон тогузу адал киреше табууда» деп айтуу менен адал кирешенин канчалык зор мааниге ээ экендигин баса белгилеген.

82. Ниса сүрөсү, 29-аят.

Ислам дини боюнча, шарият менен жашоонун, коомдук тартиптин, адилеттүүлүктүн жана адамгерчиликтин негизи дал ушул адал киреше менен башталат.

Арам киреше менен күн көргөн адамдын ибадаттары кабыл болбойт. Шариятта белгиленген арам киреше жолдорунан ар бир мусулман баласы алыс болушу кажет.

Арам киреше катары пара алууну, уурулукту, талап-тоноону, мамлкеттин мүлкүн өзүнө өткөрүп алууну айтсак болот.

Пара адилеттүүлүккө тоскоол болот. Куранда мындай деп айтылат:

“Ортоңордогу мал-мүлк, байлыкты (бири-бириңердин акыңарды пара берип, пара алып) өз ара арам жолдор менен жебегиле жана күнөө экенин билип туруп адамдардын байлыгынын бир бөлүгүн жешиңер үчүн (пара берип, маселе чечииш үчүн) акимдерге (жетекчилерге, чоңдорго) алып барбагыла!”⁸³

Пара жеке адам үчүн да, коом үчүн да зыян алып келет. Пара көп болгон жерде адилетсиздик пайда болуп, коомдук жашоо начарлайт. Ошондуктан Азирети Пайгамбарыбыз: *“Пара берген да, алган да тозокко кирет”* деп айтып, паранын канчалык жаман иш экенин белгилеген.⁸⁴

Уурулук да коомдук жашоого зыян алып келүүчү иш болуп саналат. Ошондуктан Ислам дини уурулукту чоң күнөө деп эсептейт. Адам баласынын негизги кол тиибестик акы-укуктары бар. Булардан бири – мал-мүлккө ээ болуу укугу. Адам баласы өз аракети менен эмгек кылып мүлк топтойт. Бирөөнүн мал-мүлкүнөн уруксатсыз алууга эч кимдин укугу жок. Ошондуктан уурулук чоң күнөө. Уурулук – бул бирөөнүн мал-мүлкүн ээсинин ыраазылыгысыз же уруксатысыз алуу. Бул деген адамдын негизги акы-укуктарынын бирине, мал-мүлкүнө карата жасалган кол салуу. Азирети Пайгамбарыбыз (саллаллаху алейхи ва саллам) бул багытта: *«Мусулмандын жаны, мал-мүлкү жана намысы (адамдык кадыры) мусулманга арам»* деген. Башкача айтканда, эч ким бирөөнүн жанына, ар-намысына зыян келтирүүгө, бирөөнүн мал-мүлкүн уруксатсыз алууга укуктуу эмес.

Талап-тоноо, башка бирөөнүн мүлкүн тартып алуу да чоң күнөөлөрдүн катарына кирет. Ислам дини боюнча, талап-тонолгон мал-мүлк эч качан талап-тоногон адамга таандык болуп эсептелбейт. Арадан канча жыл өтсө өтсүн, ал мал-мүлк өз ээсине таандык. Уурдалган же тоноп алынган мал-мүлк ошол байдон болсо, аны өз ээсине кайтарып берүү кажет. Ал эми өзгөрүүгө дуушар болсо же жоголсо, аны мал-мүлк же акча каражаты менен төлөп берүү зарыл.

8.3.2. Сүткордук

Сүткордук коомдо байлыктын, мал-мүлктүн белгилүү гана кишилердин колунда болушун шарттайт. Байлык, акча коомдун бардык катмарына жайылышы керек. Коомдогу байлыктан пайдалануу мүмкүнчүлүгү ар кимге ачык болушу керек. Ислам коомдо белгилүү гана адамдарда акчанын, байлыктын топтолушуна каршы. Исламдын сүткордук жана башка өкүмдөрүндө да ушул жагдай эске алынган.

Бүгүнкү күнү банк системасы кеңири кулач жайгандыктан проценттүү кредит алуу же берүү көпчүлүк адамдарга жөнөкөй көрүнүш катары сезилет. Негизи бул андай эмес.

83. Бакара сүрөсү, 188-аят.

84. Тирмизий, Ахкам, 9.

Мунун элге өтө чоң зыяндары бар. Банктар элдин акчасын аз процент менен топтоп, аны кайра жогору өлчөмдө процентке коюп элге кредитке беришет. Кредит менен алектенгендер белгиленген суммага процент коюшкандыктан мындан эл гана зыян тартат.

Ислам дини адамдын өз эмгегин адал деп эсептейт. Ал эми мындан тышкаркы киреше табуу жолдоруна тыюу салат. Мына ушундай жолдордун бири – сүткорлук.

Сүткорлуктун да түрдүү жолдору бар. Бүгүнкү күнү эң кеңири колдонулганы акча түрүндөгүсү эсептелет. Бул өңүттөн сүткорлук – келишимде белгиленген учурда белгилүү өлчөмдө кошумча акча менен кайтарып алуу шарты менен карызга акча берүү.

Мына ушул таризде макулдашылган келишимдин баары сүткорлукка кирет.

Пайыз окшош түрдөн болгон мал-мүлк каражатынан болот. Карызга алынган акчага кошумча акча берүү сыяктуу.

Окшош мал-мүлк каражаттарын айырбаштоодо базар баалары эске алынышы кажет.

Мисалы, жогорку сапаттагы буудай менен эски сапаты төмөн буудайды алмаштырып жатканда баалары эсептелиши керек.

Пайыз ошондой эле тараза жана метр менен өлчөнүп сатылган мал-мүлк каражаттарынан да болот. Мындай мүлктөрдү айырбаштоодо тең тартылып өлчөнөт да, анын сапаты, баасы эске алынып акча иретинде берилет. Мал-жандыктар буларга кирбейт. Андыктан мал-жандыктардан пайыз болбойт.

Сүткорлук туурасында Куранда төмөнкүчө айтылат:

«Сүткорлук кылгандар (кыяматта) мүрзөлөрүнөн жин тииген киши сыяктуу турушат. Буга алардын: Чындыгында соода сүткорлукка окшош» дегени себеп. Алла сооданы адал, сүткорлукту арам кылган...»⁸⁵

«Силер адамдардын мал-мүлкү аркылуу көбөйсүн деп берген пайыз (акчаңар) Алланын алдында көбөйбөйт. Алланын ыраазылыгы үчүн берген зекетиңер эселенип көбөйөт»⁸⁶

Сүткорлуктун арам болгондугуна карата көптөгөн хадистер да айтылган. Алардын биринде мындай делет:

«Абайлагыла! Караңгылык доорундагы сүткорлуктун бардык түрүнө тыюу салынды. Өз акчаңар өзүңөрдүкү (андан ашыкчасы силерге адал эмес). Мына ушуну (эске алып) аракет кылсаңар, бирөөнүн укугун тепсебеген да, өз укугуңарды коргогон да болосуңар».⁸⁷

8.3.3. Товардын кемчилигин жашыруу

Соода-сатыкта мал-мүлктүн (товардын) кемчилигин жаап-жашыруу, кардардын кабары жоктугунан пайдаланып өз баасынан жогору баага сатуу, сапатсыз мүлктү сапаттуу көрсөтүү сыяктуу жолдор менен элди алдоо адал кирешенин арамга айланышына түздөн-түз себеп болору бышык.

85. Бакара сүрөсү, 275-аят.

86. Рум сүрөсү, 39-аят.

87. Бухарий, Буйуу, 79.

Ардактуу Пайгамбарыбыз «*Бизди алдаган бизден эмес*» дейт. Мусулман баласынын эң иридеги өзгөчөлүктөрү – бул анын туура, түз жүрүшү, ишенимдүү, адилеттүү болушу, калп айтпашы.

Бирөөнү алдап мал-мүлкүн сатуу – бул анын ыраазылыгысыз мүлк каражатын алуу, уурдоо дегендикке жатат. Себеби кардар сатып алып жаткан мал-мүлктүн кемчилигин билсе, аны алмак эмес. Ошондуктан мал-мүлктү кемчилигин жашырып сатууда кардардын ыраазылыгы болбойт.

Пайгамбарыбыз мындай дейт:

*«Кимде дин боордошунун ар-намысына, мал-мүлкүнө байланышкан акысы болсо, алтын-күмүштүн түк пайдасы болбой турган кыямат күнү келгенге чейин аны менен адалдашсын (акысын берсин). Болбосо, өзүнүн жакшылык иштери (сообу) болсо, соопторунан ошол (акысы берилбеген) өлчөмдө алынат (да өз ээсине кайтарылат). Эгер жакшылыктары болбосо, тиги зулумдукка учураган (акысы тепселген) адамдын күнөөлөрүнөн алынып, ага жүктөлөт».*⁸⁸

Ислам дининде соода-сатыкта алдамчылыкка, шылуунчулукка, мал-мүлктү ашкере (анда болбогон сапаттар менен) мактоого, кемчиликтерин жаап-жашырууга тыюу салынган. Куранда төмөнкүчө айтылат:

«О, ыйман келтиргендер! Бири-бириңдин мал-мүлкүңдү арам жолдор менен жебегиле! Өз ыраазылыгыңар менен болгон соода болсо, жегиле!».⁸⁹

8.3.4. Соодада алдоо

Кандайдыр бир буюмду (товарды) сатуу үчүн жалган касам ичүү да арам киреше жолдоруна кирет.

Соода-сатыкта деги эле утурумдук болор-болбос бир киреше үчүн Алланын ысмын оозанып касам ичүүнүн өзү жакшы эмес. Ал эми соодага коюлган мал-мүлк жооп бербеген сапаттарга карата жалган касам ичүү чоң күнөө болуп эсептелет. Себеби бул учурда да кардар алданган болот. Азирети Пайгамбарыбыз (саллаллаху алейхи ва саллам):

«Соода-сатыкта көп касам иче берүүдөн этият болгула! Себеби касам сооданы ылдам жүргүзсө да, берекени качырат» дейт.⁹⁰

8.3.5. Ихтикар

Ихтикар – эл муктаж болуп турган нерсени базардан алып, аны баасы көтөрүлсүн үчүн белгилүү мөөнөт аралыгында сактоо. Мисалы, буга буудайды мисал келтирсек болот. Ихтикарда эл кысталыш учурга дуушар болгондуктананы өз баасынан алдаканча жогору баада сатып алууга аргасыз болот. Ардактуу Пайгамбарыбыз (саллаллаху алейхи ва саллам) мына ушундай жол менен киреше табууга тыюу салуу иретинде мындай деген:

88. Бухарий, Мазалим, 10.

89. Ниса сүрөсү, 29-аят.

90. Муслим, Мусакат, 27.

*«Алыс жерден мал-мүлк (товар) алып келген адам (адал) ырыскы табат; ал эми ихтикарчы наалат-каргыш алат».*⁹¹

Өзү өндүргөн мал-мүлктү базарга дароо алып чыкпашы ихтикарга кирбейт. Бирок ошону менен бирге коомчулук ошол мүлккө зарыгып турган учурда бааны ашкере жогорулатып жагдайдан пайдаланып калуу аракетин көрүү дурус эмес. Соодагерлер жокчулук учурлардан тышкары коомчулукта кайсыдыр бир мал-мүлккө (мисалы, буудайга) кысталыш жаратып, ага болгон бааны жогорулатуу максатын көздөбөө шарты менен ошол мал-мүлктү каалаган өлчөмдө топтоп аны белгилүү мөөнөт аралыгында сактоого болот. Шариятта буга тыюу салынган эмес.

Кайсыдыр бир мал-мүлктү сактоо жалпы элге зыян алып келсе, ал ихтикарга кирет. Кийим-кече, турак-жай, отун ресурстары, унаа сыяктуу каражаттар адамдын негизги муктаждыктары болуп эсептелет.

8.3.6. Таразадан алдоо

Күнүмдүк турмушта, эл менен болгон мамиледе, соода-сатыкта түз-туура жүрүүгө өзгөчө маани берүү кажет. Бул өтө зор мааниге ээ. Асыресе, тарыхта жер менен жексен болгон коомдордун айрымдары дал ушул соода-сатыктагы алдамчылык, шылуунчулук себептүү Алланын каарына калгандыктары билдирилет. Таразадан жана метрден алдоо арам болуп чоң күнөөлөрдүн катарына кирет. Бул багытта Куранда көптөгөн эскертүү аяттар бар. Аяттардын биринде *«Өлчөгөндө толугу менен өлчөп бергиле, туура тараза колдонгула!..»* деп айтылат.⁹²

Бул багытта мындан башка дагы бир канча аятта төмөнкүчө айтылат:

*«(Соода-сатыкка койгон мүлкүңөрдү) Туура тараза менен тарткыла! Адамдардын мүлкүн (акысын) кемитпегиле, жер бетинде бузукулук кылбагыла!»*⁹³

*«Таразадан алдагандарга азап! Алар адамдардан өлчөп алышса, толук алышат да, бирөөгө таразалап беришсе, кемитип беришет. Алар (кыяматта) тирилээринин анык экенин билишпейби?!»*⁹⁴

91. Ибни Мааж, Тижарат, 12.

92. Ибра сүрөсү, 35-аят.

93. Шуара сүрөсү, 182-183-аяттар.

94. Мутаффифин сүрөсү, 1-4-аяттар.

СУНУШТАЛУУЧУ АДАБИЯТТАРДЫН ТИЗМЕСИ

1. Hasan Serhat Yeter. Fıkıh (Hanefî Mezhebine Göre). – İstanbul: Erkam Yayınları, 2015. – 360 б.
2. Абдурахман Хачкалы. Кыскача Ислам негиздери. түрк тилинен которгон: А.Молдогазиев жана Ш. Маматкулов. – Бишкек: 2008. – 328 б.
3. Лүтфи Шентүрк, Сейфеттин Языжы. Ислам илмихали. түрк тилинен которгон: М.Орозбаев жана Н. Молдалиева. – Анкара: Дин иштери башкармалыгы, 2010. – 593 б.
4. Хадистердин негизинде Ислам 5: Хадистердин хадистер менен чечмелениши / которгон: С. Мырзаibraимов. – Бишкек: 2018. – 11-242-бб.
5. Hamdi Döndüren. Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali.–İstanbul: Erkam Yayınları, 2010.–712 s.
6. Рахманов А.Р., Рузиев Р.Ж., Рахманов А.Р. Исламское право. Учебник.–Уфа: 2010.–284 с.

ТЕКШЕРҮҮ ҮЧҮН СУРООЛОР:

- Ислам дининде киреше табуунун каралышын изилдегиле.
- Киреше табууда эске алынуучу жагдайлар тууралуу маалымат бергиле?
- Сүткордуктун коомдук зыяндары тууралуу ой бөлүшкүлө?
- Ихтикар деген эмне?
- Соода-сатыкта тыюу салынган жагдайлар тууралуу маалымат бергиле.
- Куран аяттарында сүткордук тууралуу айтылган аяттарды изилдегиле.
- Куран аяттарында таразадан алдоо тууралуу айтылган аяттарды изилдегиле.

ТЕСТ

1. Эл муктаж болуп турган нерсени базардан алып, аны баасы көтөрүлсүн үчүн белгилүү мөөнөт аралыгында сактоо эмне деп аталат?
А) Сүткордук
Б) Ихтикар
В) Пара
Г) Соода
2. Кандай кирешенин эң жакшы экенин сурагандарга Азирети Пайгамбарыбыз эмне деп жооп берген?
А) Эмгектенүү жана туура соода-сатык
Б) Карыз алуу
В) Карыз берүү
Г) Билим алуу
3. Пайгамбарыбыз кимдин кыямат күнү пайгамбарлар, сыдыктар жана шейиттер менен бирге болорун сүйүнчүлөгөн?
А) Туура сүйлөп түз жүргөн ишенимдүү соодагердин
Б) Карыз берген кишинин
В) Билим алган кишинин
Г) Китеп окуган кишинин
4. Төмөнкү хадисти толуктагыла: “Пара берген да, алган да _____”?
А) Бай болот
Б) Кедей болот
В) Тозокко кирет
Г) Киреше табат
5. Төмөнкү хадисти толуктагыла: «Соода-сатыкта көп _____ этият болгула! Себеби, ал сооданы ылдам жүргүзсө да, берекени качырат»
А) Бааны көтөрүүдөн
Б) Касам ичүүдөн
В) Жалган айтуудан
Г) Сатуудан

ТОГУЗУНЧУ БӨЛҮМ

КЫЛМЫШ ЖАНА ЖАЗАЛАР

БӨЛҮМДҮН ТЕМАЛАРЫ

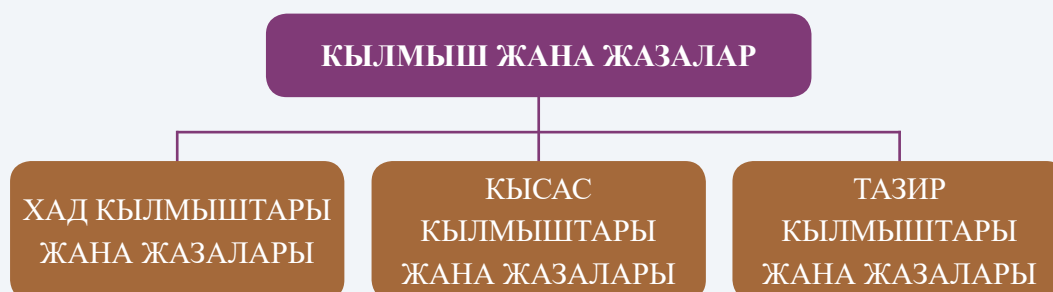
- **КЫЛМЫШ ЖАНА ЖАЗА**
- **ХАД КЫЛМЫШТАРЫ ЖАНА ЖАЗАЛАРЫ**
- **КЫСАС КЫЛМЫШТАРЫ ЖАНА ЖАЗАЛАРЫ**
- **ТАЗИР КЫЛМЫШТАРЫ ЖАНА ЖАЗАЛАРЫ**

9.1. КЫЛМЫШ ЖАНА ЖАЗА

Коомго коркунуч келтирген, күнөөлүү жана жазалануучу жосун **кылмыш** деп таанылат.

Жаза кылмыш кылгандыгы үчүн күнөөлүү деп табылган адамга колдонулуучу жазалоо чарасы болуп эсептелет.

Коомго коркунуч келтирген, укукка каршы күнөөлүү жосундар жазаланууга тийиш. Жазанын түрү жана ар бир кылмыштын мүнөзү, коомдук коркунучтуулугуна жараша атайы жаза чаралары каралган. Ислам укугунда кылмыш жана жазалар хад кылмыштары жана жазалары, кысас кылмыштары жана жазалары, тазир кылмыштары жана жазалары деп үч топко бөлүнүп каралат.

9.2. ХАД КЫЛМЫШТАРЫ ЖАНА ЖАЗАЛАРЫ

Хад кылмыштары жана жазалары төмөнкүлөр:

1. Зинаа
2. Жалаа жабуу
3. Мас кылуучу ичимдиктерди ичүү
4. Уурулук
5. Каракчылык

Бул кылмыштардын жазалары Куран аяттарында жана хадистерде көрсөтүлгөн. Бул жазаларды ишке ашырууга жөнөкөй адамдардын укугу жок. Бул кылмыштарды кылгандыгы аныкталып, далилденгенден кийин бир гана мамлекеттин тиешелүү органдары тарабынан гана ишке ашырылат.

1. Зинаа

Никеден сырткаркы жыныстык катнаш **«зинаа»** деп аталып, арам өкүмүндөгү оор күнөө жана кылмыш болуп эсептелет.

Куранда адамзат эркек жана аялдан жуп болуп жаратылгандыгы,⁹⁵ адам баласынын жубайы менен бейпилдикке жетиши Алла Тааланын өзүнчө белгиси болгондугу, бул дүйнөдө жасалган жакшылыктын жана терс иштердин акыбети акыретте аял-эркек ажырымысыз кайтарыла тургандыгы билдирилген.⁹⁶

Ислам дини адамдын табигый муктаждыктарына, анын ичинен жыныстык муктаждыгына карата кайдыгер мамиле жасабайт. Ал шарияттын негизинде баш кошуп коломто отун тутандырып кетүүнү буюрат. Бул өңүттөн Пайгамбарыбыз жыныстык катнаштан такыр оолак болууга тыюу салган.⁹⁷ Баш кошуу жеке адам өңүтүнөн сүннөт болсо да, жалпы коомчулук өңүтүнөн парз кифая болуп саналат. Себеби муундун уланышы талашсыз талап.

Зинаа коомчулукта сойкулуктун жайылышы, коомдун бузулушу, үй-бүлө коломтосунун өчүшү, жугуштуу оорулардын көбөйүшү сыяктуу терс көрүнүштөргө жол ачат. Ошондуктан Куранда: *«Абайлагыла! Зинаага жакын жолобогула! Анткени ал өтө ыплас жаман жол»* деп айтылган.⁹⁸

Зинаанын жазасы күнөөлүнүн **мухсан** болуп-болбогонуна карата өзгөрөт. Мусулман, толук ахлиятка ээ, сахих нике менен үйлөнгөндөр мухсан деп эсептелет. Ошондой эле үйлөнүп ажырашкандар да мухсан болуп саналат. Эч үйлөнбөгөндөр мухсан болуп эсептелбейт.

Мухсан эместер үчүн зинаа жазасы – жүз балак. Бул тууралуу Куранда мындай деп айтылат:

“Зинаа кылган аял менен эркектин ар бирине жүз балак ургула. Эгер Аллага жана акырет күнүнө ишенсеңер, анда аларга жумшактык кылбагыла. Албетте, экөөсүнүн жазасына момундардын бир тобу күбө болсун (көрүп турсун)”.⁹⁹

Мухсан болуп эсептелгендер үчүн зинаанын жазасы – таш бараңга алуу. Бул жазанын далили Азирети Пайгамбардын (саллаллаху алейхи ва саллам) сүннөтүнө таянат.¹⁰⁰

2. Жалаа жабуу

Жалаа жабуу – кылбаган ишти кылды деп, айтпаган сөздү айтты деп, бирөөнү ак жерден каралоо. Ислам укугу багытында жазылган китептерде бул кылмыш **“القذف-казф”** деп аталып, бирөөнү зинаа кылды деп айыптап, муну төрт күбө менен далилдей албашын түшүндүрөт.

Жалаа жабуу Ислам укугунда адамдын ар-намысына жана кадыр-баркына каршы кылмыш катары каралат.

Жалаа жабуунун жазасы сексен балакболуп эсептелет. Ошондой эле жалаа жапкан адам андан ары күбө болуу жөндөмүнөн да ажырайт. Бул тууралуу Куранда мындай деп айтылат:

95. Фаатыр сүрөсү, 11-аят; Хужурат сүрөсү, 13-аят.

96. Ахзаб сүрөсү, 35-аят.

97. Бухарий, Никах, 8.

98. Исра сүрөсү, 32-аят.

99. Нур сүрөсү, 2-аят.

100. Зейлаий, Насбур-раайа, 3-314.

*“Таза аялдарга «зинаа кылды» деп жалган жалаа жапкандар эгер төрт (адамдан турган) күбө келтире албаса, анда алардан сексен балак алынсын. Мындан соң алардын күбөлүктөрүн эч качан кабыл албагыла. Мына ушулар – бузукулар.”*¹⁰¹

3. Мас кылуучу ичимдиктерди ичүү жана мас болуу

Адам баласы азгырылган терс жосундардын башында спирттик ичимдиктер турат. Адамдагы эң кымбат нерсе – анын акыл-эси. Ошондуктан акыл-эс менен тыгыз байланышы бар башка баалуулуктарга, мисалы адамдын ар-намысына, жанына, мал-мүлкүнө доо кетирүү ыктымалы жогору болгондугу үчүн мас кылуучу ичимдиктерди ичүү чоң күнөө болуп эсептелет.

Куранда мындайдеп айтылат:

«О, момундар! Арак, кумар, (сыйынуу үчүн) орнотулган таштар жана жаанын огу менен төлгө тартуу – шайтандын ыплас иштери. Мындан сактангыла! Мүмкүн кутулаарсыңар».¹⁰²

Мас кылуучу ичимдиктер арам кылынгандай эле, ичүү дагы кылмыш деп саналат. Анын жазасы – сексен балак. Бул тууралуу Азирети Али мындай деген:

“Мас кылуучу ичимдик ичкен киши мас болот. Мас болгон киши келжирейт, келжиреп бирөөгө жалаа жабат. Ошондуктан, мас кылуучу ичимдик ичкенге бирөөгө жалаа жапкан кишиге берилчү жаза берүү керек.”

Бул жазанын берилиши үчүн ичимдик ичкен киши мусулман жана толук ахлиятка ээ болушу керек. Ошондой эле ичимдикти өз калоосу менен ичкен болушу зарыл.

4. Урулук

Урулук – бул бирөөнүн мал-мүлкүн ээсинин ыраазылыгысыз же уруксатысыз алуу. Бул деген адамдын мал-мүлкүнө карата жасалган кол салуу.

Урулук коомдо башаламандыктын жаралышына эң иридеги себептердин бири болуп эсептелет. Эгер урулукка карата коомдук чаралар көрүлбөсө, элдин мал-мүлкү да, адамдардын өмүрү да ар дайым коркунучта болот.

Урулук кылуу чоң күнөө жана арам деп эсептелет. Урулуктун жазасы тууралуу Куранда:

«Урулук кылган эркек же аял кишинин колун кескиле! Бул – Алланын жазасы. Алла – Мартабалуу, Даанышман! Ким зулумдук кылган соң тооба кылып жаакшылык иштерди жасаса, Алла аны кечирет. Чындыгында Алла – Кечиримдүү, Боорукер!» (Маида сүрөсү, 38-39) деп айтылат.

Аятта айтылган жазанын берилиши үчүн:

- Уурдаган киши мукаллаф болушу керек;
- Уурдалган нерсе эң азынан эки койдун (10 дирхам) баасына тете болушу керек;
- Уурдалган нерсе бат чирип, жараксыз болуп кетпей турган нерсе болушу керек;
- Ээси тарабынан сакталган же бекитилген жеринен уурдалышы керек.

101. Нур сүрөсү, 4-аят.

102. Маида сүрөсү, 90-аят.

Уурдалган мал-мүлк ошол бойдон болсо, аны өз ээсине кайтарып берүү кажет. Ал эми өзгөрүүгө дуушар болсо же жоголсо, аны мал-мүлк же акча каражаты менен төлөп берүү зарыл.

5. Каракчылык

Бирөөнүн мүлкүн зордук менен алуу, талап-тоноо да чоң күнөөлөрдүн катарынан орун алат.

Исламда бирөөнүн мал-мүлкүн тоноого кескин түрдө тыюу салынгандыгы Куран, сүннөт жана ижма (жалпы Ислам аалымдарынын ортоктош пикири) далилдери менен тастыкталган. Талап-тоноочулук жолу менен келген мал-мүлктүн өзү да, же ошол мал-мүлктөн түшкөн киреше да арам болуп саналат.

Куранда:

«О, ыйман келтиргендер! Бири-бириңдин мал-мүлкүңдү арам жолдор менен жебегиле! Өз ыраазылыгыңар менен болгонсоода болсо, жегиле!»¹⁰³

«Ортоңордогу мал-мүлк, байлыкты өз ара арам жолдор менен жебегиле жана күнөө экенин билип туруп адамдардын байлыгынын бир бөлүгүн жеши үчүн (пара берип маселе чечиш үчүн) акимдерге алып барбагыла»¹⁰⁴

Каракчылыктын жазасы тууралуу Куранда мындай деп айтылат:

“Чындыгында, Алла жана Анын элчисине каршы согушкандардын, жер жүзүндө бузукулук иштерди жасап жүргөндөрдүн жазасы – алар өлтүрүлөт, асылат, же колу-буттары кайчылаш кесилет, же мекенинен куулуп чыгарылат. Бул – алардын бул дүйнөдөгү жазасы, ал эми Акыретте улуу азап (бар)”¹⁰⁵

Бул жазалар кылмыштын оордугуна жараша берилет.

Эгер мал-мүлк гана тонолсо кылмышкердин оң колу билегинен, сол буту кызыл ашыгынан кесилет.

Мал-мүлккө тийбей, ээсин өлтүргөн болсо кылмышкерге өлүм жазасы берилет.

Мал-мүлкүн да тоноп, ээсин да өлтүргөн болсо, анда кылмышкер да өлтүрүлөт жана дарга асылат.

Жөн гана жол тосуп, коркуткан кылмышкерлер сүргүнгө айдалат.

9.3. КЫСАС КЫЛМЫШТАРЫ ЖАНА ЖАЗАЛАРЫ

Бул жерде адамдын өмүрүнө жана ден соолугуна карата иштелген кылмыштар жана алардын жазалары тууралуу сөз кылынат.

103. Ниса сүрөсү, 29-аят.

104. Бакара сүрөсү, 188-аят.

105. Маида сүрөсү, 33-аят.

1. Кысас

Ислам дини жашоо укугун адам баласынын эң маанилүү укугу катары кабылдайт. Андыктан эч ким жөнсүз бирөөнү өлтүрүүгө укугу жок. Себепсиз адам өлтүрүү арам болуп, эң чоң күнөөлөргө кирет. Куранда бир адамды куткаруу бүтүндөй адамзатты куткарган сыяктуу, ал эми бир адамды өлтүрүү бардык адамдарды өлтүрүү сыяктуу болору айтылган.¹⁰⁶

Бул багытта мындан башка аяттарда төмөнкүчө айтылат:

*«Эгер ким мусулман адамды атайлап өлтүрсө, анын жазасы – тозокто түбөлүк болот. Ал Алла Тааланын каарына калып, каргышына тушугат. Алла ага чоң азап даярдап коёт».*¹⁰⁷

*«Алла Таала арам кылган (тыюу салган эч күнөөсү жок) жанды укуксуз (жөнсүз) өлтүрбөгүлө».*¹⁰⁸

Хадистерде чоң күнөөлөрдүн башында «адам өлтүрүү» турары белгиленген. Азирети Пайгамбарыбыз (саллаллаху алейхи ва саллам) коштошуу кутпасында мындай деген:

*«... жаныңар, мал-мүлкүңөр жана ар-намысыңар ыйык. Буларга кандай зордук-зомбулук болбосун – баары арам».*¹⁰⁹

Кысас жазасы адам өлтүрүү же адамдын саламаттыгына залал келтирүү сыяктуу кылмыштарга берилет.

Бул тууралуу Куранда мындай деп айтылат:

*«Эй, ыймандуулар! Өлтүрүлгөндөр үчүн кысас (да) силерге буйрулду: азат (адам) үчүн – азат (адам); кул үчүн – кул; аял үчүн – аял (жазалансын). Ким анын тууганы тарабынан кечирилсе, анда, жакшылыкты ээрчип, жакшылыкча аткаруу зарыл. Бул – Алланын жеңилдиги жана Ырайымы. Ал эми ким андан кийин чектен ашса, анда ага – оорутуучу азап (бар). Эй, акыл ээлери! Силер үчүн өч алууда – жашоо бар. Балким силер коркоорсуңар.»*¹¹⁰

*«Анда аларга: жанга – жан, көзгө – көз, мурунга – мурун, кулакка – кулак, тишке – тиш жана жараатка да тең келген өч алуу жаздык. Кимд-ким анын кунун кечсе, ал күнөөдөн тазартылат. Ошондуктан, кимде-ким Алланын түшүргөнү менен өкүм кылбаса, мына ошолор – заалымдар.»*¹¹¹

Атайылап адам өлтүргөн кылмышкерге өлүм жазасынын берилиши кысас болуп эсептелет. Өлтүрүлгөн кишинин жакындарына кылмышкерди кечирүү же өлүм (кысас) жазасын кун төлөөгө өзгөртүү укугу да берилет.

Адамдын саламаттыгына залал келтирген кылмышкерге денеге берген жаракатынын өзүндөй жаза берүү да кысас болуп саналат. Мында да жабырлануучуга кысас жазасын кун төлөөгө өзгөртүү укугу берилет.

106. Маида сүрөсү, 32-аят.

107. Ниса сүрөсү, 93-аят.

108. Исра сүрөсү, 33-аят.

109. Бухарий, Илим, 37, Хаж, 132.

110. Бакара сүрөсү, 178-179-аят.

111. Маида сүрөсү, 45-аят.

1. Кун

Адам өлтүрүү жана денеге жаракат берүү сыяктуу кылмыштарга берилген жаза кун деп аталат. Ислам укугунда адам өлтүрүү кылмышына берилген кун “الدَّيَّة-дийат”, денеге жаракат берүү кылмыштарына берилген кун “الأَرْش-арш” деп аталат.

Кундун түрлөрү жана өлчөмдөрү төмөнкүчө:

- Жүз төө;
- Миң динар алтын;
- Он эки миң дирхам күмүш;
- Эки жүз уй;
- Эки миң кой;
- Эки жүз кийим-кече.

9.4. ТАЗИР КЫЛМЫШТАРЫ ЖАНА ЖАЗАЛАРЫ

Жогоруда айтылган хад жана кысас кылмыш жана жазаларынан ташкаркы кылмыштар менен жазалар **тазир** деп аталат.

Тазир кылмыштарын экиге бөлүп кароого болот:

1. Куран же сүннөттө кылмыш экени айтылганы менен жазалары көрсөтүлбөгөн жосундар.
2. Коомдук коопсуздукту сактоо үчүн ыйгарым укуктуу органдар тарабынан кылмыш деп эсептелген жосундар.

Кылмыштын оордугуна жана кылмышкердин абалына жараша өлүм, балак, камоо, сүргүнгө айдоо сыяктуу тазир жазалары берилиши мүмкүн.

СУНУШТАЛУУЧУ АДАБИЯТТАРДЫН ТИЗМЕСИ

1. Кытайбек Утуров, Эрмек Бектуров. Мусульманское право. – Бишкек: Из Басма, 2010. – 140 с.
2. Hasan Serhat Yeter. Fıkıh (Hanefi Mezhebine Göre). – İstanbul: Erkam Yayınları, 2015. – 360 б.
3. Абдурахман Хачкалы. Кыскача Ислам негиздери. түрк тилинен которгон: А.Молдогазиев жана Ш. Маматкулов. – Бишкек: 2008. – 328 б.
4. Лүтфи Шентүрк, Сейфеттин Языжы. Ислам илмихали. түрк тилинен которгон: М.Орозбаев жана Н. Молдалиева. – Анкара: Дин иштери башкармалыгы, 2010. – 593 б.
5. Хадистердин негизинде Ислам 5: Хадистердин хадистер менен чечмелениши / которгон: С. Мырзаibraимов. – Бишкек: 2018. – 11-37; 555-592; 605-617-бб.
6. Рахманов А.Р., Рузиев Р.Ж., Рахманов А.Р. Исламское право. Учебник. – Уфа: 2010. – 284 с.

ТЕКШЕРҮҮҮҮЧҮН СУРООЛОР:

- Кылымыш деген эмне?
- Жаза деген эмне?
- Ислам укугунда кылымыш жана жазалар канча түргө бөлүнүп каралат?
- Мухсан деген эмне?
- Кысас жазасы кандай кылымыштарга берилет?
- Тазир деген эмне?
- Кундун кандай түрлөрү жана өлчөмдөрү бар?
- Уурулук жазасынын берилиши үчүн кандай шарттар орундалышы керек?

ТЕСТ

1. Төмөндөгүлөрдүн кайсынысы хад кылмышы эмес?
А) Зинаа кылуу
Б) Уурулук
В) Каракчылык
Г) Алдамчылык
2. Жалаа жабуу кылмышынын жазасы кандай?
А) Кун төлөө
Б) Жүз балак
В) Сексен балак
Г) Кысас
3. Мас кылуучу ичимдиктерди ичүү жана мас болуу кылмышынын жазасы кандай?
А) Кун төлөө
Б) Жүз балак
В) Сексен балак
Г) Кысас
4. Казф деген эмне?
А) Мас кылуучу ичимдиктерди ичүү
Б) Зина кылуу
В) Уурулук кылуу
Г) Жалаа жабуу
5. Дийат деген эмне?
А) Өлүм жазасы
Б) Кун
В) Балак
Г) Кылмыш
6. Хад жана кысас кылмыш жана жазаларынан ташкаркы кылмыштар менен жазалар эмне деп аталат?
А) Тазир
Б) Кун
В) Укубат
Г) Казф

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР

1. Утуров К., Бектуров Э. Мусульманское право. Учебное пособие [Текст] / Кытайбек Утуров, Эрмек Бектуров. – Бишкек: Из Басма, 2010. – 140 с. ISBN 978-9967-04-367-1.
2. Рахманов А.Р., Рузиев Р.Ж., Рахманов А.Р. Исламское право. Учебник [Текст] / Рахманов Аъзамжан Режапович, Рузиев Рустам Жаббарович, Рахманов Абдумухтор Режаббаевич. – Уфа: 2010. – 284 с.
3. Хачкалы, А. Кыскача Ислам негиздери [Текст] / Абдурахман Хачкалы; түрк тилинен которгон: А.Молдогазиев жана Ш. Маматкулов. – Бишкек: 2008. – 328 б. ISBN 978-9967-24-894-6.
4. Шентүрк, Л. Ислам илмихали [Текст] / Лүтфи Шентүрк, Сейфеттин Языжы; түрк тилинен которгон: М. Орозбаев жана Н. Молдалиева. – Анкара: Дин иштери башкармалыгы, 2010. – 593 б. ISBN 978-975-19-4902-8.
5. Yeter, H.S. Fıkıh (Hanefi Mezhebine Göre) [Текст] / Hasan Serhat Yeter. – İstanbul: Erkam Yayınları, 2015. – 360 s.
6. Yıldız, K. İbadet ve Hayat [Текст] / Kemal Yıldız. – İstanbul: Semerkand, 2012. – 440 s. ISBN 978-605-5455-12-5.

ТЕСТТЕРДИН ТУУРА ЖООПТОРУ

БИРИНЧИ БӨЛҮМ

1. А	2. Г	3. А	4. Г	5. В
------	------	------	------	------

ЭКИНЧИ БӨЛҮМ

1. Б	2. А	3. Г	4. Г	5. А
------	------	------	------	------

ҮЧҮНЧҮ БӨЛҮМ

1. А	2. Г	3. Б	4. В	5. Б
------	------	------	------	------

ТӨРТҮНЧҮ БӨЛҮМ

1. Г	2. А	3. В	4. В	5. Г
------	------	------	------	------

БЕШИНЧИ БӨЛҮМ

1. В	2. Б	3. А	4. В	5. А
------	------	------	------	------

АЛТЫНЧЫ БӨЛҮМ

1. Г	2. Б	3. Б	4. Г	5. А
------	------	------	------	------

ЖЕТИНЧИ БӨЛҮМ

1. А	2. А	3. В	4. А	5. В
------	------	------	------	------

СЕГИЗИНЧИ БӨЛҮМ

1. Б	2. А	3. А	4. В	5. Б
------	------	------	------	------

ТОГУЗУНЧУ БӨЛҮМ

1. Г	2. В	3. В	4. Г	5. Б	6. А
------	------	------	------	------	------
